

B O S A N S K I J E Z I K

BOSANSKI JEZIK

ČASOPIS ZA KULTURU BOSANSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA
JOURNAL FOR CULTURE OF BOSNIAN LITERARY LANGUAGE

11

UREDNIŠTVO / EDITORIAL BOARD

Ahmet Kasumović, Remzija Hadžiefendić-Parić, Amira Turbić-Hadžagić, Marica Petrović, Marijana Nikolić, Sead Nazibegović, Azra Verlašević, Izet Beširović, Mirsad Kunić

Glavni i odgovorni urednik / Editor-in-Chief

Refik Bulić

Urednički savjet / Board of consulting editors

Josip Baotić (Sarajevo)

Wayles Browne (Ithaca)

Enver Halilović (Tuzla)

Senahid Halilović (Sarajevo)

Dževad Jahić (Sarajevo)

Marko Jasenšek (Maribor)

Najil Kurtić (Tuzla)

Mario Brdar (Osijek)

Zrinjka Glovacki-Bernardi (Zagreb)

Hasnija Muratagić-Tuna (Sarajevo)

Ivo Pranjković (Zagreb)

Josip Silić (Zagreb)

Yusuf Ziya Sümbüllü (Aydın)

Aleksander Urkom (Budapest)

Lektori / Language editors

Autori

Časopis je indeksiran u / The journal is indexed in

EBSCO, C.E.E.O.L. (Central and East European Online Library), MLA (Modern Language Association)

Dizajn / Design by

Maja Hrvanović

Izdavač i adresa Uredništva / Address of publisher and editors

Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli

Odsjek za bosanski jezik i književnost

Dr. Tihomila Markovića 1

75000 TUZLA

BiH

Časopis izlazi jednom godišnje.

UDK 811.163.43

ISSN 1512-5696

B O S A N S K I J E Z I K

ČASOPIS ZA KULTURU BOSANSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA
JOURNAL FOR CULTURE OF BOSNIAN LITERARY LANGUAGE

11

Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli
Odsjek za bosanski jezik i književnost

Faculty of Philosophy of Tuzla University
Department for the Bosnian Language and Literature

Tuzla, 2014.

SADRŽAJ

TABLE OF CONTENTS

RASPRAVE I ČLANCI

Selma Đuliman

Teorije nekongruentnosti u izučavanju humora / Incongruity Theories in Humor Research.....9

Jasmina Hanić

Prefiks *od-* i njegovi engleski ekvivalenti: Kognitivnolingvistički pristup / The Prefix *od-* and Its English Equivalents: A Cognitive-linguistic Approach.....29

Mirza Bašić

Participi u funkciji proširenih atributnih dopuna u turskome i ekvivalenti u bosanskom jeziku / Participles Functioning as Expanded Attributal Complements in Turkish and Equivalents in Bosnian Language.....45

Vedad Spahić

Beletrizacija kulturne povijesti u istraživačkom prečitavanju prošlosti Mostara (studijski esej o Kajanovim mostarskim vedutama) / Literarization of Cultural History in Explorative Reading of Mostar's Past (study essay on Kajan's Mostar vedutas).....55

Alma Hasukić

Zbirka drama Magijska doticanja Ljubice Ostojić: Razotkrivanje patrijarhalne rodne hegemonije u mitskim narativima o ženskoj seksualnosti / Collection of Drama Magical Touching by Ljubica Ostojić: Uncovering Patriarchal Gender Hegemony in the Mythical Narratives about Female Sexuality.....61

Larisa Softić-Gasal

Homogenost postmoderne pripovjedne situacije / Homogeneity of Postmodern Narrative Situations.....75

PRILOZI

Adib Dozić

Neki oblici neofašizma i Bošnjaci danas.....93

PRIKAZI, OCJENE OSVRTI

Rašid Durić

Tomislav Ladan – enciklopedist i umjetnik riječi: O plemenitoj slitini leksikologije i umjetnosti izraza u monografiji Riječi: Etimologija i uporaba, Novela Media, Zagreb, 2009.....121

Tarik Ćušić

Kriteriji podjele bosanskohercegovačkih govora na dijalekte.....131

Upute za autore / Guidelines for Authors.....137

RASPRAVE I ČLANCI

Selma ĐULIMAN

Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu

TEORIJE NEKONGRUENTNOSTI U IZUČAVANJU HUMORA

U ovom su radu predstavljene teorije nekongruentnosti kao osnov lingvističkih istraživanja humora. Fenomen humora se u lingvistici intenzivno izučava od sredine 20. vijeka i razvojni put ovakvih napora se najbolje može posmatrati u okviru tzv. teorija nekongruentnosti. Nekongruentnost je u ovom slučaju zajednički imenitelj grupi teorija koje će se predstaviti u ovom radu, a podrazumijeva neslaganje sadržaja humornog teksta sa očekivanjima recipijenata humora koji se nazivaju kognitivni agenti (obzirom na to da je humor u lingvistici kognitivni proces). Teorije nekongruentnosti su predstavljene hronološki: 1) Teorija nekongruentnosti-razrješenja (J. M. Suls), 2) Teorija prinudne reinterpretacije (T. Schultz) 3) Semantička teorija humora (V. Raskin) i 4) Opća teorija verbalnog humora (S. Attardo i V. Raskin). Treba napomenuti da je svaka navedena teorija u osnovi izvedena iz Teorije nekongruentnosti-razrješenja i da je i Opća teorija verbalnog humora još uvijek nedovršena, što znači da odnos lingvističkih kategorija tek treba da se do kraja definira.

Ključne riječi: *humor, kognitivni agenti, teorije nekongruentnosti, poeta šale.*

Uvod

Korijene prvih istraživanja humora susrećemo u antičkoj Grčkoj, kod Platona i Aristotela, a fenomen humora je kroz historiju bio, a i danas je, predmet naučnih istraživanja u mnogim oblastima, od filozofije i psihologije, književnosti i estetike, preko medicinskih nauka, sve do kulturalnih studija i lingvistike. Upravo se u lingvistici u posljednje vrijeme pojavio niz značajnih teorija humora. Ne smijemo, naravno, zanemariti značaj interdisci-

plinarnih pristupa pa su ti procesi uočljivi i u primarno lingvističkim opisima, definiranjima i neposrednim istraživanjima fenomena humora.

Prije nego što predstavimo osnovne lingvističke teorije humora, potrebno je objasniti šta je humor, u kakvom je odnosu prema smijehu, na koji način su povezani i u čemu se fenomen humora razlikuje od fenomena smijeha. U tom smisu treba poći od tvrdnje Salvatorea Attarda da je nemoguće ponuditi sveobuhvatnu definiciju humora: nakon što je u knjizi *Linguistic Theories of Humor* analizirao brojne definicije humora, Attardo naglašava da je najpreciznija pragmatička definicija lingvistice Catherine Kerbrat-Orecchioni (1981) da je humor tekst čiji je perlokucijski efekat smijeh (Attardo, 1994: 13). Drugim riječima, sve što je namijenjeno da bude smiješno je humor, mada sve što je humorno ne izaziva nužno i smijeh, niti je smijeh uvijek posljedica humora: smijeh može biti reakcija i na drukčije doživljaje, recimo kada osjećamo strah ili stanovitu nelagodu. Stoga se može reći da je humor kognitivni fenomen, dok je smijeh neuropsihološka manifestacija (Attardo, 1994: 11).

U vrlo razuđenoj mreži lingvističkih istraživanja, tumačenja i razumijevanja, većina lingvista (Raskin, 1885), (Morreal, 1989), (Attardo, 1994) smatra da se izdvajaju tri osnovne teorije humora:

- 1) Teorija nekongruentnosti (eng. Incongruity Theory)
- 2) Teorija superiornosti (engl. Superiority Theory)
- 3) Teorija olakšanja (engl. Relief/Release Theory)

Za lingvističko istraživanje humora od posebnog je značaja *Teorija nekongruentnosti-razrješenja* (engl. *Incongruity-resolution model*) čije se razvojne faze mogu pratiti od ranih razmatranja Jerryja M. Sulsa do najrecentnije *Opće teorije verbalnog humora* (engl. *General Theory of Verbal Humor*) Salvatorea Attarda i Victorina Raskina. Ovi teorijski okviri (ili mini-teorije koje se svrstavaju pod opći naziv *Teorije nekongruentnosti*) primjenjuju se u lingvističkim istraživanjima humora i danas, a predmet su stalnih inovativnih analiza u daljnjoj potrazi za jednom sveobuhvatnom teorijom humora.

Kada se govori o *Teoriji nekongruentnosti* u humoru, misli se na neslaganje (nepodudarnost) u očekivanju slušalaca i *poente šale* (engl. *punchline*) u raznim humornim tekstovima. Ta “iznjevjerena očekivanja” rezultiraju komičnom situacijom, a reakcija slušalaca ili gledalaca je smijeh.

Korijeni teorija nekongruentnosti u savremenoj lingvističkoj i filozofskoj misli leže u razmatranjima Immanuela Kanta i Arthura Schopenhauera. Immanuel Kant u djelu *Kritika rasudne snage* (1781) kaže da smijeh počiva na apsurdno, na nedostatku razumijevanja:

“U svemu što izaziva živahan smijeh mora postojati nešto apsurdno (u čemu, stoga, razumijevanje ne može pronaći zadovoljstvo). Smijeh je uzbuđenje koje se javlja iz iznenadne transformacije napetog iščekivanja u ništa.”¹

1 “In everything that is to excite a lively laugh there must be something absurd (in which the un-

(vlastiti prevod – dalje u tekstu: v. p.)
(Kant, 2007: 133)

I Arthur Schopenhauer smatra da iznenadno poimanje nekongruentnosti između određenog koncepta i stvarnih objekata izaziva smijeh:

“Uzrok smijeha u svakom je slučaju iznenadna percepcija nekongruentnosti između koncepta i stvarnih objekata o kojima se razmišljalo u nekom odnosu, a sam smijeh je samo odraz ove nekongruentnosti.”² (v. p.)

(Schopenhauer, u Moreall, 1983: 17)

Mnogi autori koji su pisali o nekongruentnosti u humoru (Ritchie, 1999; De Mey, 2005, itd.) smatraju da zagovornici teorija nekongruentnosti još uvijek nisu došli do jedne, precizne definicije ovakvog shvatanja humora, ali se određene karakteristike ovog pristupa mogu naći kod svakog od njih:

“Sljedbenici Teorije nekongruentnosti-razrješenja uglavnom (a) prave razliku između organizacije šale i poente šale, (b) tvrde da kognitivni agenti ne vide odmah smisao u poenti šale i (c) pretpostavljaju da kognitivni agent posljedično nekako nalazi ‘razrješenje’ koje omogućava da poenta šale bude smisljena.”³ (v. p.)

(De Mey, 2005: 73)

Posmatrajući savremeni razvoj Teorije nekongruentnosti u humoru, polazimo od psihologa Jerryja M. Sulsa, koji je 1972. godine postavio model *Nekongruentnosti-razrješenja*.

Teorija nekongruentnosti-razrješenja

Jerry M. Suls smatra:

“Nekongruentnost kraja šale se odnosi na mjeru u kojoj kraj teksta šale narušava očekivanja slušaoca.”⁴ (v. p.)

derstanding, therefore, can find no satisfaction). Laughter is an affection arising from the sudden transformation of a strained expectation into nothing.” (Kant, 2007: 133)

2 “The cause of laughter in every case is simply the sudden perception of the incongruity between a concept and the real objects which have been thought through it in some relation, and laughter itself is just the expression of this incongruity.” (Schopenhauer, in Moreall, 1983: 17)

3 “Incongruity-resolution theorists typically (a) differentiate between the set-up and the punch line of a joke, (b) claim that the punch line does not make immediate sense to the cognitive agent, and (c) assume that, subsequently, the cognitive agent somehow finds a ‘resolution’ which allows the punchline to be congruous.” (De Mey, 2005: 73)

4 “Incongruity of the joke’s ending refers to how much the punch line violates the recipient’s expect-

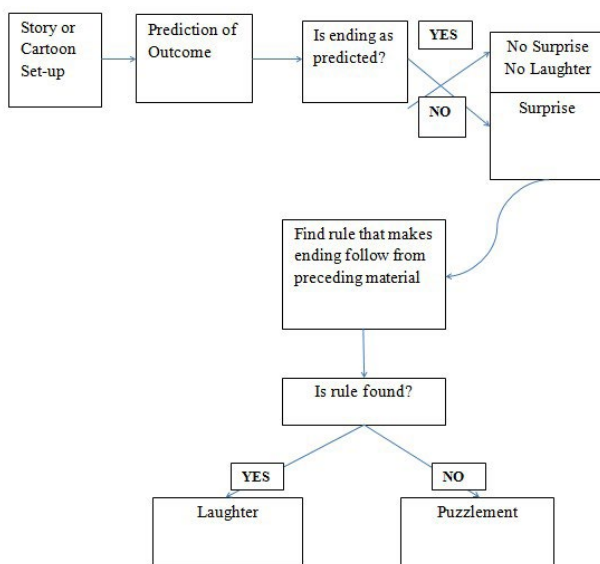
(<http://www.logika.umk.pl/lp/141/tm.pdf> - 15. 02. 2013.)

Nekongruentnost *per se* ne podrazumijeva humor – mora postojati *razrješenje* (engl. *resolution*). Prema Sulsu, humor je intenzivniji što je nekongruentnost između očekivanja slušalaca i razrješenja situacije veća. To se može ilustrirati primjerom vica, koji je na web stranici www.show.hr svrstan u kategoriju *glupi*:

“Sjedi jedna baba u mraku i dođe druga i upali svjetlo.”

(<http://www.show.hr/vicevi/kategorija/glupi/> - 23. 03. 2013.)

Ta je kategorija uvedena zato što vicevi koji se tu nalaze naprosto nisu smiješni, a razlog tome je što, prema Sulsu, očekivanja slušalaca koja se grade na samom početku vica nisu ni iznevjerena, niti su u bilo kakvoj velikoj suprotnosti. Jednostavno, razrješenje ne postoji. Suls posmatra humor kao rješavanje kognitivnog problema. To je predstavio dijagramom (slika 1 – preuzeta iz: Martin, 2007: 65):

Sulsov dijagram podrazumijeva da ukoliko *poenta* (engl. *punchline*) vica ili humorne scene bude u skladu sa *očekivanjima* (engl. *prediction of outcome*) koja nastaju nakon uspostavljanja *organizacije vica ili karikature* (engl. *story or cartoon set-up*), nema iznenađenja, samim tim, nema ni smijeha. Ukoliko to nije slučaj, slijedi iznenađenje slušalaca i automatski se aktivira kognitivni proces pronalaska *pravila* (engl. *rule*). Ukoliko se to pravilo nađe (dakle, ukoliko slušalac shvati na koji se način situacija razriješila), uslijedit će *smijeh* (engl. *laughter*). Ukoliko ne, onda slijedi *zbunjenost* (engl. *puzzlement*) (što najbolje i ilustrira reakcija slušalaca na gorepomenuti vic). (Više o ovome kod De Mey (2005) i Martin (2007).)

Kako bi ilustrirali šta se dešava kada slušaoci pronadu kognitivno pravilo, navest ćemo tations.” (<http://www.logika.umk.pl/lp/141/tm.pdf> - 15. 02. 2013.)

Sulsov primjer:

“O’Rileyju se sudi zbog oružane pljačke. Porota izlazi i iznosi mišljenje ‘Nije kriv’. ‘Divno’, reče O’Riley, ‘Znači li to da mogu zadržati novac?’”⁵ (v. p.)

(Suls, 1972: 90)

Suls ističe da slušaoci nakon što čuju prve dvije rečenice očekuju da će O’Riley reagirati tako što će izraziti radost i/ili zadovoljstvo zbog presude. Međutim, njegov odgovor je poenta vica i potpuno je neočekivana (odnosno, u suprotnosti je sa očekivanjima slušalaca). Tada se javlja nekongruentnost koju treba riješiti, i to tako što će slušaoci postaviti nekoliko pravila: a. pravna i životna istina se razlikuju; b. i porotnici griješe; c. O’Riley može zadržati novac, pošto je porota donijela odluku kojom se on oslobađa krivice. Nakon što slušaoci uspostave ova pravila i razriješe nekongruentnost, uslijedit će smijeh.

Dopunjavajući Sulsovo tumačenje, Michael Mulkay (1988: 36, 37) ističe da i činjenica da je O’Riley Irac navodi slušaoce na očekivanje da će on reći/uraditi nešto glupo ili nepromišljeno (isto kao što slušaoci viceva na prostoru bivše Jugoslavije “očekuju” da će policajci ili plavuše uraditi nešto glupo).

Greame Ritchie sumira Sulsovo viđenje nekongruentnosti u humoru na sljedeći način:

“Poenta šale stvara nekongruentnost, nakon čega se mora uspostaviti *kognitivno pravilo*, koje će omogućiti sadržaju poente šale da prirodno uslijedi iz informacija koje su uspostavljene u organizaciji šale.”⁶ (v. p.)

Ritchie, 2004: 59)

S druge strane, Willibald Ruch smatra da kraj vica ili humorne scene ne mora uvijek nuditi i razrješenje nekongruentnosti:

“(…) poenta šale može (1) da uopće ne pruži razrješenje (2) da pruži djelomično razrješenje (i da ostavi centralni dio poente šale nerazrjašljenim) ili (3) da, zapravo, stvori nove apsurre i nekongruentnosti.”⁷ (v. p.)

(Ruch, 1992: 32)

5 “O’Riley was on trial for armed robbery. The jury came out and announced, ‘Not guilty’. ‘Wonderful’, said O’Riley, ‘does that mean I can keep the money?’” (Suls, 1972: 90)

6 “The punchline creates incongruity, and then a cognitive rule must be found which enables the content of the punchline to follow naturally from the information established in the set-up.” (Ritchie, 2004: 59)

7 “(…) the punchline may (1) provide no resolution at all (2) provide a partial resolution (leaving an essential part of the incongruity unresolved) or (3) actually create new absurdities or incongruities.” (Ruch, 1992: 32)

Za ilustraciju se može navesti primjer:

“Koja je razlika između psa i mačke?
- Jelen ima rogove.”

(<http://www.show.hr/vicevi/kategorija/glupi/> – 24. 12. 2012.)

U ovom vicu, razrješenje nije ponuđeno na kraju. Sva očekivanja koja slušaoci grade su “iznevjerena” u poenti vica, gdje se uopće ne nudi odgovor na pitanje. Smijeh u ovom slučaju može proizaći iz situacije *besmisla* (engl. *nonsense*) koji se javlja u odgovoru (vidi: Earleywine, 2011).

Pored toga, Greame Ritchie smatra da Sulsov model ipak ne nudi odgovore na sljedeća pitanja:

“Koliko određeni dio teksta mora biti iznenađujući, da bi ga se smatralo poentom šale? Šta je to 'kognitivno pravilo'? Koji tip kognitivnog pravila dovodi do razrješenja a ne do pukog prevazilaženja nesporazuma?”⁸ (v. p.)
(Ritchie, 2004: 67)

Treba, međutim, imati u vidu i to da je Suls razvio svoj model davne 1972. godine, dakle mnogo prije nego je Victor Raskin ponudio svoju čuvenu *Semantičku teoriju humora*, a Salvatore Attardo i Victor Raskin i najrecentniji model – *Opću teoriju verbalnog humora*. Ovim je teorijama prethodila *Teorija prinudne reinterpretacije*.

Teorija prinudne reinterpretacije

Teorija prinudne reinterpretacije, koju je razvio Thomas R. Shultz 1976 (http://libback.uqu.edu.sa/hipres/Indu/indu_10473.pdf – 25. 12. 2012), podrazumijeva postojanje dvije interpretacije, ali slušalac nije svjestan toga (za nju/njega postoji samo ona interpretacija koju razvija iz *organizacije šale*). Greame Ritchie je to opisao na sljedeći način:

“Organizacija šale ima dvije različite interpretacije, ali je jedna od njih daleko očiglednija publici, koja nije ni svjesna onog drugog značenja. Značenje poente šale se suprotstavlja ovoj očitijoj interpretaciji, ali je kompatibilna, čak i evocira drugo, do tada skriveno značenje. Značenje poente šale se može integrirati sa skrivenim značenjem i formirati konzistentnu interpretaciju, koja se razlikuje od prve, očigledne interpretaci

⁸ “How surprising must a portion of text be to count as a punchline? What is a ‘cognitive rule’? What types of cognitive rule give rise to a humorous resolution rather than merely the patching up of a misunderstanding?” (Ritchie, 2004: 67)

je.”⁹ (v. p.)
 (Ritchie, 2004: 59)

U daljnjem tekstu Ritchie (2004: 61) je naveo ključne elemente teorije (v. p. ponuđen u tabeli pored originalnog teksta):

<i>SU</i> ₁ : the first (more obvious) interpretation of the set-up text	<i>SU</i> ₁ : prva (očiglednija) interpretacija organizacije teksta
<i>SU</i> ₂ : the second (hidden) interpretation of the set-up text	<i>SU</i> ₂ : druga (skrivena) interpretacija organizacije teksta
<i>PL</i> : the meaning of the punchline	<i>PL</i> : značenje poente šale
<i>I</i> : an interpretation formed by integrating the meaning of the punchline with <i>SU</i> ₂ .	<i>I</i> : interpretacija koja se formira integriranjem značenja poente šale sa <i>SU</i> ₂ .

Isti autor (2004: 61) navodi i osnovne odnose između tih elemenata i napominje da su nazivi navedeni *ad hoc*, obzirom na to da još uvijek nije ustanovljena odgovarajuća terminologija. Također, pošto su u pitanju novi lingvistički pojmovi, citat prenosimo u cjelosti:

“OČIGLEDNOST: Vjerovatnije je da će čitalac primijetiti *SU*₁, a ne *SU*₂.

KONFLIKT: *PL* se smisljeno ne slaže sa *SU*₁.

KOMPATIBILNOST: *PL* se smisljeno ne slaže sa *SU*₂.

KONTRAST: postoji značajna razlika između *SU*₁ i *SU*₂ (ili možda samo između *SU*₁ i *I*). (Ovo se naziva uporedba u Ritchie (1999).)

NEPRIKLADNOST: *I* je po prirodi čudna, ekscentrična ili naopaka; ili je tabu, u smislu da se tiče stvari o kojima se otvoreno ne razgovara, poput seksualnih ili tema vezanih za toalet, ili zabranjenih političkih osjećaja. One se razlikuju kada su u pitanju norme koje se krše: norme svakodnevne logike – što vodi do APSURDNOSTI – ili onih normi koje se tiču društveno prihvatljivog diskursa – što dovodi do efekta TABUA.”¹⁰ (v. p.) (Ritchie, 2004: 61)

9 “The set-up has two different interpretations, but one is much more obvious to the audience, who does not become aware of the other meaning. The meaning of the punchline conflicts with this obvious interpretation, but is compatible with, and even evokes, the other, hitherto hidden, meaning. The meaning of the punchline can be integrated with the hidden meaning to form a consistent interpretation which differs from the first obvious interpretation.” (Ritchie, 2004: 59)

10 “OBVIOUSNESS: *SU*₁ is more likely than *SU*₂ to be noticed by the reader.

CONFLICT: *PL* does not make sense with *SU*₁.

COMPATIBILITY: *PL* does make sense with *SU*₂.

CONTRAST: there is some significant difference between *SU*₁ and *SU*₂ (or possibly *SU*₁ and *I*). (This was called COMPARISON in Ritchie (1999).)

INAPPROPRIATENESS: *I* is inherently odd, eccentric or preposterous, or is taboo, in that it deals with matters not conventionally talked of openly, such as sexual or lavatorial matters, or forbidden political sentiments. These differ in terms of which norms are being flouted: those of everyday logic – leading to

Sljedeći primjer će poslužiti kao ilustracija:

- “- Zašto zecu vire uši kad se sakrije?
- (Ne znam.)
- Zato što se nije dobro sakrio.”

(<http://www.show.hr/vicevi/oznaka/zeko/> - 25. 12. 2012.)

U ovom slučaju, slušalac vica aktivira svoja očekivanja (interpretacije) – SU1 – odmah nakon što čuje pitanje. Situacija koja se opisuje je poznata – zec je divlja, plašljiva životinja i ima dugačke uši. Međutim, poenta šale – PL – nije u skladu sa očekivanjima (jedno od njih, na primjer, može biti da su mu uši predugačke). U tom trenutku dolazi do *kontrasta* među značenjima SU1 i PL. Dolazi do nove interpretacije (SU2), nakon što slušalac *reinterpretira* značenje PL-a i SU2 (slušaoci vica nisu očekivali da se zec “ne sakrije dobro”, te reinterpretiraju vic na način da shvate da zec, iako divlja, plašljiva i snalažljiva životinja nije baš najspretniji). (Greame Ritchie analizira nekoliko primjera ovog modela u tekstu “Reinterpretation and Viewpoints” (<http://wwwling.arts.kuleuven.ac.be/iclc/Papers/Ritchie.pdf> - 25. 12. 2012).)

U gore navedenom primjeru se vidi da je nekongruentnost rezultat “unutarnje” interpretacije, gdje slušalac uočava da je nešto čudno (<http://www.cs.helsinki.fi/u/htoivone/pubs/aaai-fss-2012.pdf> -26. 12. 2012). Često se, međutim, nekongruentnost nalazi u lingvističkim odnosima. U vicu kojeg ćemo navesti, smatramo da je nemoguće ponuditi adekvatan prevod, iz razloga što je semantička ambivalentnost u engleskom jeziku iskorištena u najvećoj mogućoj mjeri, te se vic ne može prevesti na bosanski jezik bez značajnih strukturalnih izmjena u tekstu. Umjesto toga, ponudit ćemo tumačenje teksta kroz Teoriju prinudne reinterpretacije, ali bez prevoda izvornika:

“Q: Do you believe in clubs for young people?

A: Only when kindness fails.”

(Attardo, 1994: 97)

U ovom slučaju, slušaoci vica razvijaju očekivanja koja su u skladu sa postavljenim pitanjem: prva interpretacija teksta (SU1) podrazumijeva odgovor – da ili ne. Međutim, konflikt nastaje u trenutku kada slušaoci shvate da odgovor nije u skladu sa postavljenim pitanjem, te su “prisiljeni” da reinterpretiraju tekst. Tokom reinterpretacije, oni će postati svjesni semantičke ambivalentnosti u ovom vicu koja se iskorištava da bi se postigla poenta šale: na engleskom jeziku, imenica *club* ima dva različita značenja (*klub* “mjesto okupljanja” i *palica* – kao predmet kojim se može nanijeti fizička bol). Kada se to desi, slušaoci uspostavljaju SU2, odnosno, drugu interpretaciju, koja je u skladu sa odgovorom i shvataju poentu vica (PL): jedan je od sagovornika iskoristio polisemiju da bi istakao da smatra da

ABSURDITY – or those of socially acceptable discourse – leading to TABOO effects.” (Ritchie, 2004: 61)

mlade treba tući onda kada se s njima ne može ljubazno komunicirati.

Greame Ritchie (2004) naglašava niz problema koji se javljaju u ovoj teoriji, a ključni je – kakva nekongruentnost izaziva smijeh? Dalje, odnosi između osnovnih elemenata u ovoj teoriji nisu naučno određeni termini, nego se najčešće javljaju u literaturi pri opisu ove teorije. Za svaki od njih, Ritchie ističe sljedeće probleme:

“OČIGLEDNOST: Šta je to što čini jednu moguću interpretaciju očiglednijom od neke druge?

KONFLIKT: Na koji način(e) se neki dio teksta mora odnositi na prethodni diskurs, kako bi se podstakla potraga za drugom interpretacijom?

KOMPATIBILNOST: Šta znači da poenta šale mora odgovarati ('mora se razriješiti') interpretaciji organizacije šale?

KONTRAST: Šta znači da su dvije interpretacije drugačije na zabavan način (u odnosu na to da se jednostavno razlikuju?)

NEPRIKLADNOST: Koji faktori čine interpretaciju prirodno zabavnijom?”¹¹ (Ritchie, 2004: 63, 64)

Slijedeći Ritchijevu analogiju, Alessandro Valitutti (et. al.) u tekstu “Decomposition and Distribution of Humorous Effect in Interactive Systems” ističe samo *konflikt*, *kontrast* i *neprikladnost* kao elemente procesuiranja šale u ovoj teoriji:

“KONFLIKT je osnovna percepcija inkompatibilnosti, prema početnoj očiglednoj interpretaciji, a između poente šale i njene organizacije.

KONTRAST označava percepciju kontrastivne veze između dvije interpretacije;

NEPRIKLADNOST se odnosi na unutarnje neslaganje koje karakterizira smiješnu interpretaciju.”¹² (v. p.)

(<http://www.cs.helsinki.fi/u/htoivone/pubs/aaai-fss-2012.pdf>-26. 12. 2012.)

11 “OBVIOUSNESS: What makes one potential interpretation more obvious than another?

CONFLICT: In what way(s) must a piece of text be related to preceding discourse in order to stimulate a search for another interpretation?

COMPATIBILITY: What does it mean for a punchline to fit in with ('be resolved with') a set-up interpretation?

CONTRAST: What does it mean for two interpretations to differ in an amusing way (as opposed to merely being different)?

INAPPROPRIATENESS: What factors make an interpretation inherently more amusing?” (Ritchie, 2004: 63, 64)

12 “CONFLICT is the initial perception of incompatibility, according to the initial obvious interpretation, between punchline and setup;

CONTRAST denotes the perception of the contrastive connection between the two interpretations; INAPPROPRIATENESS refers to the intrinsic oddness characterising the funny interpretation.”

(<http://www.cs.helsinki.fi/u/htoivone/pubs/aaai-fss-2012.pdf> 26. 12. 2012.)

Graeme Ritchie (2004: 64) ipak naglašava da je potrebno preciznije definirati ove pojmove, uz mogućnost da se njihov broj i reducira. Za njega su nekongruentnost i kontrast jedno te isto i od ključne važnosti u humoru. Pored toga, sve moguće kombinacije elemenata je potrebno što preciznije odrediti, kako bi se ova teorija mogla primijeniti na širok spektar humornih situacija.

Semantička teorija humora

Lingvist Victor Raskin je razvio *Semantičku teoriju humora* (engl. *Semantic Script Theory of Humor*) i objavio je 1985. godine u knjizi *Semantic Mechanism of Humor*; a Salvatore Attardo je ocijenio ovu teoriju na sljedeći način:

“...SSTH je etimološki najmoćnija i najperspektivnija teorija koja postoji u polju lingvističkog izučavanja humora.”¹³ (v. p.)

(Attardo, 1994: 207)

Raskinova se teorija razvija na temelju transformacijske gramatike Noama Chomskog (1965), i to na način da neki govornik može odrediti da li je tekst smiješan ili ne, baš kao što može utvrditi da li određena rečenica pripada nizu gramatički ispravnih rečenica (kompetencija govornika). Lingvistički posmatrano, teorija podrazumijeva perlokutivni efekat humora koji se može naći u određenom tekstu (Austin, 1975; Attardo, 1994).

Raskin iznosi glavnu hipotezu teorije:

“Tekst se može okarakterizirati kao nosilac šale ukoliko su oba (sljedeća) uslova zadovoljena: i) Tekst je kompatibilan, u cjelosti ili dijelom, sa dva različita semantička okvira ii) Dva semantička okvira sa kojima je tekst kompatibilan su u opoziciji (...). Dva semantička okvira sa kojima je neki tekst kompatibilan su u cjelosti ili dijelom u tom tekstu.”¹⁴ (v. p.)

(Raskin 1985: 99)

Salvatore Attardo (1994) navodi da *Semantička teorija humora* Victora Raskina podrazumijeva da je *semantički okvir* (engl. *script*) organiziran dio informacije u najširem smislu. On je organizirana kognitivna struktura koja pruža govorniku informacije o raznim aktivnostima i načinima na koje se obavljaju zadaci. Sam termin vuče korijene iz psihologije, a počeli su ga koristiti i lingvisti poput Fillmorea, Chafea, Raskina, itd.

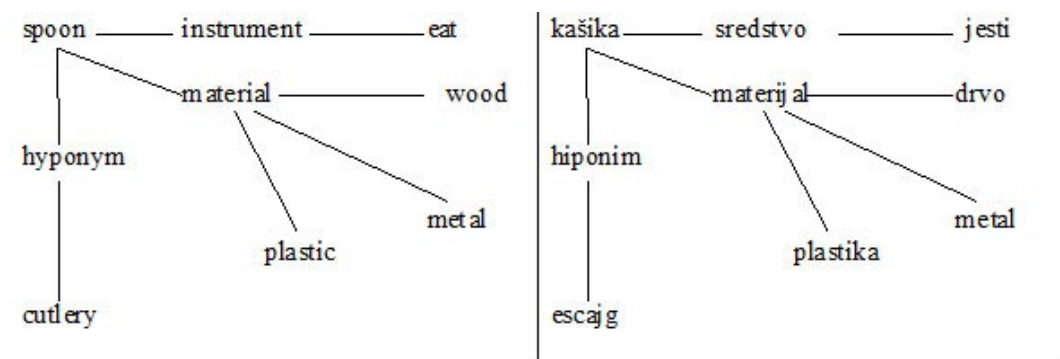
13 “... the SSTH is the most powerful epistemologically and promising theory available in the field of linguistic-based humor research.” (Attardo, 1994: 207)

14 “A text can be characterized as a single-joke-carrying-text if both of the [following] conditions are satisfied: i) The text is compatible, fully or in part, with two different scripts ii) The two scripts with which the text is compatible are opposite (...). The two scripts with which some text is compatible are said to fully or in part in this text.” (Raskin, 1985: 99)

Victor Raskin (1985) smatra da je svaki semantički okvir grafički prikaz sa *leksičkim čvorovima* (engl. *nodes*) i sa semantičkim vezama među čvorovima i da svi semantički okviri jednog jezika čine jedan neprekidni grafički prikaz u kojem je leksički pojam neke riječi domen unutar tog grafikona, gdje je ta određena riječ centralni čvor. Raskin je i predstavio domen kontinuiranog grafikona, gdje su leksički pojmovi povezani strelicama (slika 2):

(Ova je slika adaptacija izvornog Raskinovog dijagrama, a preuzeta je iz: Attardo, 1994: 202.; v. p. ponuđen u paralelnom dijagramu.)

U pitanju je *semantička mreža* (engl. *semantic network*) koja sadrži sve informacije koje govornik ima o njegovoj/njenoj kulturi (Attardo 1994: 202). Po Raskinu, svaka semantička

teorija mora se sastojati iz svih semantičkih okvira dostupnih govorniku, i iz niza pravila po kojima govornik kombinira te okvire. Ukoliko se kombiniranjem dođe makar do jedne koherentne interpretacije, smatra se da je značenje ostvareno (Attardo, 1994). Raskinova semantička teorija humora funkcioniše tako da se kombiniranje semantičkih mreža nekada susretne i sa dijelovima teksta koji su kompatibilni sa “više od jednim čitanjem”, odnosno, mogli bi se uklopiti u više od jednog semantičkog okvira (Attardo, 1994: 201).

Međutim, kada je riječ o opoziciji semantičkih okvira, treba naglasiti da je u pitanju uvijek binarna opozicija. Raskin (1985: 113 – 127) ove opozicije svrstava u tri klase: stvarno *versus* nestvarno (engl. *actual vs. non-actual*), *normalno versus nenormalno* (engl. *normal vs. abnormal*) i *moguće versus nemoguće* (engl. *possible vs. impossible*). Unutar te tri klase, on navodi pet najčešćih opozicija: *dobro/loše* (engl. *good/bad*), *život/smrt* (engl. *life/death*), *obsceno/neobsceno* (engl. *obscene/non-obscene*), *novac/bez novca* (engl. *money/no money*), *visok/nizak rast/držanje* (engl. *high/low stature*).

Kako bi dalje ilustrirali Raskinovu teoriju, poslužiti ćemo se njegovim čuvenim modelom, šalom o pacijentu i ljekarevoj ženi:

“Da li je doktor kod kuće?” prošaputa pacijent bronhitičnim glasom. ‘Ne,’ šapatom

odgovori doktorova mlada i lijepa žena. ‘Slobodno uđite.’”¹⁵ (v. p.)

(Raskin, 1985: 117)

Attardo (1994: 206 – 207) objašnjava da bi analiza išla u nekoliko koraka: prvo slijedi aktivacija svih semantičkih okvira u tekstu. Drugi je korak aktivacija svih kombinaturnih pravila koja će izvršiti selekciju semantičkih okvira, u zavisnosti od riječi koje oni sadrže (npr. PACIJENT, BOLEST, ŽENA, LIJEPA...). Slijedi primjer Raskinove analize semantičkog okvira LOVER (LJUBAVNIK):

LJUBAVNIK

Subjekt: [+ Ljudsko biće][+ Odrasla osoba][+ Sex: x]

Aktivnost: Vođenje ljubavi

Objekat: [+ Ljudsko biće][+ Odrasla osoba][+ Sex: x]

Mjesto: Skriveno

Vrijeme: > Jednom

= Redovno

Uslov: Ukoliko je subjekat ili objekat u braku, supružnik(ci) ne bi trebali znati (> označava ‘prošlost’, a ‘=’ ‘sadašnjost’)¹⁶ (v. p.)

(Raskin, 1985: 85)

Kada se govori o opoziciji, onda se slušalac suočava sa pitanjem zašto žena ljekara poziva pacijenta da uđe iako njen muž, doktor, nije u blizini (što je uslov koji mora biti ispunjen u procesu liječenja). Tu dolazi do kontradiktornosti i slušalac onda aktivira tzv. *konkurentni semantički okvir* (engl. *competing script*) (Raskin, 1985:125), odnosno, alternativno značenje, koje podrazumijeva da recipijent ponovno procjenjuje tekst. Tada se aktivira semantički okvir LJUBAVNIK, a opozicija se zasniva unutar klase *normalno versus nenormalno*, i to u potklasi *seks versus ne-seks* (engl. *sex vs. non-sex*).

U ovom slučaju, oba semantička okvira LJUBAVNIK i LJEKAR su potpuno kompatibilna

15 “‘Is the doctor at home?’ the patient asked in his bronchial whisper. ‘No,’ the doctor’s young and pretty wife whispered in reply. ‘Come right in.’” (Raskin 1985: 117)

16 LOVER

Subject: [+ Human][+ Adult][+ Sex: x]

Activity: Make love

Object: [+ Human][+ Adult][+ Sex: x]

Place: Secluded

Time: > Once

= Regularly

Condition: If subject or object married, spouse(s) should not know

(> stands for ‘past’, ‘=’ for ‘present’) (Raskin 1985: 85)

sa tekstem i u opoziciji su, te se iz tog razloga ovaj tekst smatra smiješnim.

Inače, po Raskinu (1985: 81), postoje tri vrste semantičkih okvira: uobičajeni *semantički okviri* (engl. *scripts of common sense*), odnosno, uobičajeni postupci u određenim situacijama; *ograničeni semantički okviri* (engl. *restricted scripts*) (njih dijele određene grupe ljudi) i *semantički okviri karakteristični za pojedince* (engl. *individual scripts*) (semantički okviri zasnovani na ličnom iskustvu).

Postoje pokretači promjene semantičkih okvira (engl. *script-switch triggers*) (Raskin, 1985: 114 – 117), koji se svrstavaju u dvije kategorije: *ambivalentni pokretači* (engl. *ambiguous triggers*) i *pokretači kontradikcije* (engl. *contradiction triggers*).

Ambivalentni pokretači su riječi koje imaju nekoliko značenja. Na primjer, šala u kojoj se spominje riječ *story* (engl. *priča, sprat*) sadrži ambivalentni pokretač semantičkog okvira¹⁷:

“What is the largest building in the world?
A. The library because it has the most stories.”

(<http://boards.straightdope.com/sdmb/archive/index.php/t-180864.html> - 3. 01. 2013.)

Slušalac u ovom slučaju aktivira dva moguća semantička okvira, a pokretač je *story*, čiji se glasovni sklop vezuje za dva odvojena i nepovezana značenja: *priča i sprat*. Očekivani završetak je odgovor u kojem se ističe visina zgrade/broj spratova, ali, slušaocu se predočava drugačiji semantički okvir koji je dio sadržaja engleske riječi *story*.

U okviru ambivalentnih pokretača, treba spomenuti i *kvazi-ambivalentnost* (engl. *quasi-ambiguity*), koja se tiče fonetskih odnosa među riječima, što se može vidjeti u sljedećem primjeru, u kojem se aktiviraju dva ambivalentna semantička okvira – pridjev i prezime pjevačice:

“Svi voze svoj auto, samo Neda Ukraden.”

(<http://www.soundset.hr/> - 8. 08. 2013.)

Raskinova Semantička teorija humora je osnov novije lingvističke teorije humora, koju je Raskin razvio sa svojim kolegom, lingvistom Salvatoreom Attardom. Smatra se da je njihova *Opća teorija verbalnog humora dopunjena* verzija prethodne, semantičke teorije.

Opća teorija verbalnog humora

¹⁷ U ovom slučaju, baš kao u ranije spomenutom vicu gdje se spominju homonimi clubs, prevod bi podrazumijevao velike strukturalne promjene. Stoga smo opet odlučili da vic ne prevodimo, nego da objasnimo gdje se dešava homonimija u ovom vicu.

Opća teorija verbalnog humora (engl. *General Theory of Verbal Humour*) rezultat je zajedničkog rada lingvista Victora Raskina i Salvatorea Attarda na *Semantičkoj teoriji humora* Victora Raskina¹⁸. Attardov *model reprezentacije šala na pet nivoa* (engl. *five-level joke representation model*) (1989) i Raskinova *opozicija semantičkih okvira* srž ove nov(ij) e lingvističke teorije humora, koju su Raskin i Attardo predstavili 1991. u članku “Script theory revis(it)ed: joke similarity and joke representation model”, koji je svojevrsna revizija i Attardovog modela i Raskinove teorije. Iz ovoga se razvija *Opća teorija verbalnog humora*. Po Attardu, revizija Raskinove teorije se sastojala u njenom proširivanju, i to na način da se dodaju i ostala polja lingvistike: pored semantike koja je u velikoj mjeri zastupljena u *Semantičkoj teoriji humora*, u pitanju je prvenstveno tekstualna lingvistika, teorija narativnosti i pragmatika (Attardo 1994: 222).

U tom smislu, uveden je pojam (*KR*) – *izvori znanja* (engl. *knowledge resources*), koji se sastoji od šest elemenata: (1) *SO* – *Opozicija semantičkih okvira* (engl. *script opposition*) (preuzeta iz Raskinove teorije); (2) *LA* – *jezik* (engl. *language*); (3) *NS* – *narativna strategija* (engl. *narrative strategy*); (4) *TA* – *meta* (engl. *target*); (5) *SI* – *situacija* (engl. *situation*) i (6) *LM* – *logički mehanizam* (engl. *logical mechanism*). Opozicija semantičkih okvira je opisana u prethodnom poglavlju, te ćemo u nastavku teksta opisati ostale okvire.

(1) LA – Jezik

“Ovaj izvor znanja sadrži sve podatke potrebne za verbalizaciju teksta. Odgovoran je za tačan izbor riječi u tekstu i za raspored funkcionalnih elemenata od kojih je tekst sačinjen.”¹⁹ (v. p.)

(Attardo, 1994: 223)

Postoji niz načina na koji se jedan te isti humorni tekst može ispričati (korištenjem sinonima, različitom intonacijom, itd.). U takvim slučajevima, značenje teksta ostaje nepromijenjeno. U tom smislu, ovaj izvor znanja predstavlja na neki način “glosar” svih lingvističkih mogućnosti putem kojih se može ispričati šala. Kao ilustracija može poslužiti primjer vica, koji se kod dva različita autora javlja u nešto drugačijem obliku:

“Koliko je Poljaka potrebno da se zavrne sijalica? Pet, jedan da čuva sijalicu, a četiri da

¹⁸ Victor Raskin, profesor na Univerzitetu Purdue, bio je mentor Slavetoreu Attardu na njegovoj doktorskoj disertaciji (odbranjenoj 1991.) *From Linguistics to Humor Research and Back: Applications of Linguistics to Humor and Their Implications for Linguistic Theory and Methodology* (www.folklore.ee/folklore/vol33/kriku.pdf), i od tada počinje njihova saradnja.

¹⁹ “This KR contains all the information necessary for the verbalization of a text. It is responsible for the exact wording of the text and for the placement of the functional elements that constitute it.” (Attardo 1994: 223)

okreću sto na kojem on stoji.”²⁰ (v. p.)

(Freedman and Hoffman 1980 u: Attardo, 1994: 220)

“Koliko je Poljaka potrebno da se opere auto? Dva. Jedan da drži spužvu, a drugi da pomijera auto naprijed – nazad.” (v. p.)

(Attardo, 1994: 220)

Attardo (1994: 220) navodi da ova dva načina pričanja vica aktiviraju istu semantičku opoziciju (STVARNO/NESTVARNO), kao i isti semantički okvir (GLUP). Značenje vica ostaje nepromijenjeno.

(2) NS – Narativna strategija

Narativna strategija je način na koji se iznosi humorni tekst. Attardo (1994) ističe da su u pitanju *žanrovi* šale, koji se mogu javiti u formi pitanje-odgovor, u formi zagonetke, mogu biti ekspozitorne, itd. Elliott Oring (1992: 90) upozorava da se uvijek treba voditi računa da se humorni tekst održi neredundantnim, kako se ne bi umanjio efekat poente šale, pošto dužina svakog humornog teksta može varirati.

(3) TA – Meta

Ovaj parametar predstavlja “metu” vica, odnosno, one pojedince, grupe ljudi (čak i životinja) na koje se humorni tekst odnosi. Na primjer, vicevi o plavušama, policajcima, zečevima (...) jasan su primjer *mete*. U većini slučajeva, ovakve su grupe rezultat uvriježenih stereotipa. Salvatore Attardo ističe:

“Šale koje nisu agresivne (odnosno, koje ne ismijavaju nekoga ili nešto) imaju praznu vrijednost za ovaj parametar.”²¹ (v. p.)

(Attardo, 1994: 225)

Ovaj parametar je, u određenoj mjeri, kulturološki označen. Na primjer, u zemljama bivše Jugoslavije, *mete* su obično policajci, plavuše, te etnički vicevi o Bosancima, Crnogorcima, Srbima, Hrvatima, Romima...

(4) SI – Situacija

20 “How many Poles does it take to screw in a light bulb? Five, one to hold the light bulb and four to turn the table he’s standing on.” (Freedman and Hoffman 1980 in: Attardo, 1994: 220)

21 “How many Poles does it take to wash a car? Two. One to hold the sponge and one to move the car back and forth.” (Attardo, 1994: 220)

Ovaj parameter podrazumijeva temu šale. Attardo i Raskin (1991: 302 – 303) ističu da je **situacija** centralni parameter koji sadrži učesnike, objekte i instrumente. Na primjer, u šalama o policajcima, to su obično situacije u kojima se želi pokazati koliko su oni glupi.

U svakoj šali mora biti prisutna situacija, samo što će se u nekim ona potpuno ignorirati, a u drugima će biti izuzetno značajna. Attardo ovo ilustrira sljedećim primjerom:

“At a sophisticated party, two guests are talking outside. ‘Ah,’ says the first, in a satisfied tone, ‘nice evening, isn’t it? Magnificent meal, and beautiful toilettes (=lavatories/dresses), aren’t they?’ ‘I wouldn’t know,’ answers the second. ‘What do you mean?’ ‘I did not have to go.’”²²

(Gremias, 1966: 70, u: Attardo, 1994: 63)

U ovom vicu, situacija je izuzetno bitna: dva gosta razgovaraju na jednoj otmjenoj zabavi, i jedan od njih opisom hrane i odjeće intenzivira ljepotu zabave. Isto tako, upravo ovaj opis situacije u kontrastu sa načinom na koji je drugi govornik (pogrešno) shvatio pojam *toilette* pojačava intenzitet humoranog mjesta.

(5) LM – Logički mehanizam

Logički mehanizam ne podrazumijeva “logiku” koja je *primjenjiva* na stvarne životne situacije. To je, logika šale, koja podrazumijeva niz prilično bizarnih, nestvarnih situacija (u vicevima često možemo čuti da se, na primjer, životinjama daju ljudske karakteristike, i sl.) i slušaoci svjesno pristaju na njih. Attardo u knjizi *Humorous Texts: A Semantic and Pragmatic Analysis* objašnjava LM na sljedeći način:

“Parametar LM pretpostavlja i obuhvata ‘lokalnu’ logiku, odnosno, iskrivljenu, zabavnu logiku koja ne mora nužno da bude održiva izvan svijeta šale. Govornici su veoma dobro svjesni granica lokalne logike i ‘pristaju na nju’ u duhu ‘svjesne suspenzije neprihvatanja.’ Ovo je pitanje jako vezano za karakter šale koji nije *bona-fide*. (...) Logički mehanizmi mogu biti i direktna povezivanja suprotnosti, poput ovog natpisa na majici:

22 Razlog što ovu šalu nismo preveli je upravo značenje pojma *toilette* na bosanskom jeziku: iako se i kod nas koristi riječ *toaleta* (i to, uglavnom u množini) da se opiše svečana odjeća, kao i *toilet* za WC, prevodom ovog vica se ne bi postigao željeni efekat iz razloga što se pojam koji podrazumijeva odjeću javlja u ženskom rodu (dakle, bilo bi – *divne toaleta*), a pojam koji podrazumijeva WC u muškom (*divni toaleti*).

(11) Kanu klub pustinje Gobi.²³ (v. p.)
(Attardo, 2001: 25)

Ovo je posljednji parameter Opće teorije verbalnog humora, u kojoj je predstavljena po prvi put taksonomija teksta šala i koja podrazumijeva da se neograničen broj šala može generirati kroz kombinaciju različitih vrijednosti svakog parametra (Attardo, 1994: 226). Naravno, ona ne poništava Raskinovu *Semantičku teoriju humora*, nego je nadograđuje, a sam Attardo je naglasio (1994) da će i ova teorija u budućnosti neminovno doživjeti određene transformacije.

Završne napomene

Iako se hronološki naslanjaju jedna na drugu, svaka teorija koja je predstavljena u ovom tekstu je i danas bitna u lingvističkom istraživanju humora, iz razloga što se još uvijek nije razvila jedna jedinstvena humorna teorija (čak i Salvatore Attardo i Victor Raskin, koji su razvili *Opću teoriju verbalnog humora* naglašavaju da se teorija koju su predložili mora dalje proširivati i mijenjati).

Naravno, treba imati na umu da se teorije nekongruentnosti mogu posmatrati na humornim tekstovima u okviru jezika naroda bivše Jugoslavije, što je jako zanimljiv koncept ukoliko imamo na umu čitav kulturološki repozitorij humora u anegdotama, romanima, pričama, vicevima, dramama, čak i TV serijama u novije vrijeme.

U tom smislu, upustiti se u istraživanje humora jednog područja znači upustiti se u lingvističko, sociološko, kulturološko i knjižnoteorijsko istraživanje. Naravno, takvi su poduhvati naučno izuzetno zahtjevni ali i prijeko potrebni, jer se humor javlja u svim kulturama kao neizostavan dio naslijeđa, kao dokaz duhovnosti i civilizacijske tekovine.

Literatura

- Attardo, Salvatore (1994) *Linguistic Theories of Humor*, Berlin: Walter de Gruyter
Attardo, Salvatore (2001) *Humorous Texts: A Semantic and Pragmatic Analysis*.
Berlin: Mouton de Gruyter.
De Mey, Tim (2005) "Tales of the Unexpected: Incongruity Resolution in Humor Comprehension, Scientific Discovery and Thought Experimentation: U: *Logic and Logical Philosophy, Volume 14*, Torun: The Nicolaus Copernicus University Scientific Publishing House, pp. 69 – 88.
Goldstein, Goefrey E.; McGhee, Paul E. (1972) *The Psychology of Humor*, New York: Academic Press.

23 "The LM parameter presupposes and embodies a 'local' logic, i.e., a distorted, playful logic, that does not necessarily hold outside of the world of the joke. Speakers are well aware of the limits of local logic and 'go along with it' in the spirit of 'willing suspension of disbelief.' This issue is strongly connected with the NBF character of the joke. (...). LMs can range from straightforward juxtapositions, as in the tee-shirt slogan reading: (11) Gobi Desert Canoe Club." (Attardo 2001: 25

- Kant, Immanuel (2007) *Critique of Judgement*, New York: Cosimo Inc.
- Martin, Rod A. (2007) *The Psychology of Humor: An Intergrative Approach*, Burlington: Elsevier Academic Press.
- Mulkay, Michael (1988) *On Humor: Its Nature and Its Place in Modern Society*, Hoboken: Basil Blackwell Inc.
- Oring, Elliott (1992) *Jokes and Their Relations*, Lexington: University Press of Kentucky.
- Raskin, Victor (1985) *Semantic Mechanisms of Humor*. Dordrecht; D. Reidel Publishing Company.
- Raskin Victor i Attardo, Salvatore (1994) "Non Literalness and Non-Bona-Fide in Language: An Approach to Formal and Computational Treatments of Humor", U: *Pragmatics and Cognition* 2, pp. 31 – 69.
- Raskin Victor (ur.) *The Primer of Humor Research*, Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- Ritchie, Greame (2004) *The Linguistic Analysis of Jokes*. London i New York: Routledge.
- Rusch, Wilibald (1992) "Sensation Seeking, General Aesthetic Preferences and Humor Appreciation as Predictors of Liking of the Grotesque", u: Spielberg, Charles D.; Butcher, James N. (ur.) *Advances in Personality Assessment, Volume 9*. Hillsdale: Erlbaum, pp. 27- 75.
- Searle, John (1975) "Indirect Speech Acts". U: Cole Peter; Morgan, Jerry L. (ur.) *Syntax and Semantics. Speech Acts*. New York: Academic Press, pp. 59 – 82.
- Suls, Jerry M (1972) "A Two-Stage Model for the Appreciation of Jokes and Cartoons: An Information-Processing Analysis". U: Goldstein, Jeffrey H.; McGhee, Paul E. (ur.) *The Psychology of Humor: Theoretical Perspective and Empirical Issues*. New York: Academic Press, pp. 81 – 100.
- <http://www.logika.umk.pl/lp/141/tm.pdf>
- <http://www.show.hr/vicevi/kategorija/glupi/>
- http://libback.uqu.edu.sa/hipres/Indu/indu_10473.pdf
- <http://www.show.hr/vicevi/oznaka/zeko/>
- <http://www.ling.arts.kuleuven.ac.be/iclc/Papers/Ritchie.pdf>
- <http://www.cs.helsinki.fi/u/htoivone/pubs/aaai-fss-2012.pdf>
- <http://boards.straightdope.com/sdmb/archive/index.php/t-180864.html>
- <http://www.soundset.hr/>
- www.folklore.ee/folklore/vol33/kriku.pdf

Adresa autorice
Author's address

Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu
Franje Račkog 1
71000 Sarajevo
Bosna i Hercegovina
selma.djuliman@ff.unsa.ba

INCONGRUITY THEORIES IN HUMOUR RESEARCH

Summary

This paper discusses incongruity theories as the basis for linguistic research of humour. The phenomenon of humour has been studied in linguistics since the mid-20th century and the research development is best observed within the so-called incongruity theories. In this case, incongruity is a joint term for a group of theories that will be discussed in this paper and which denotes a discrepancy between the humorous text and expectations of the recipients of humour who are called cognitive agents (for humour is defined in linguistics as a cognitive process). Incongruity theories are presented chronologically: 1) Incongruity-resolution theory (J. M. Suls); 2) Forced Reinterpretation Theory (T. Schultz), 3) Semantic Script Theory of Humour (V. Raskin) and 4) General Theory of Verbal Humour (S. Attardo and V. Raskin). It should be emphasized that each of these theories is based on the Incongruity-resolution model and that the General Theory of Verbal Humour has not yet been completed, which means that the relationship of linguistic categories is yet to be completely determined.

Key words: humour, cognitive agents, incongruity theories, punchline

UDK: UDK: 81'373.611

811.163.4*3:811.111

Originalni naučni rad / Original scientific paper

Jasmina HANIĆ

Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli

PREFIKS *OD-* I NJEGOVI ENGLEŠKI EKVIVALENTI: KOGNITIVNOLINGVISTIČKI PRISTUP

Cilj je ovoga rada da opiše značenjsku strukturu prefiksa *od-* iz bosanskog jezika i njegovih engleskih ekvivalenata u teoretskom i metodološkom okviru kognitivne lingvistike.

Rad počinje uvođenjem osnovnih pojmova koji su bitni za razumijevanje tvorbe riječi i prefiksa (posebno se fokusirajući na afiksaciju tj. prefiksaciju). U ovom dijelu rada dat je i teorijski prikaz teorije prototipa i teorije koceptualne metafore i metonimije. Drugi dio rada je analiza značenjske strukture prefiksa *od-* iz bosanskog jezika i odgovarajućih prefiksa u engleskom jeziku. Analiza daje prikaz značenjske strukture pomenutih glagolskih prefiksa s aspekta kognitivne lingvistike. Unutar kognitivnog modela prototipa ponuđena su i podznačenja posmatranih prefiksa.

Ključne riječi: *prefiksi, trajektor, orijentir, značenje, proširenje značenja, metafora*

1. Uvod

Prefiksacija se tradicionalno posmatra i proučava kao proces tvorbe riječi. Prefiksi se u ovome radu posmatraju sa stanovišta drugačijeg od tradicionalnog, tj. s aspekta kognitivne lingvistike, što čini i teorijski okvir ovoga rada. Jedan od centralnih problema kognitivne lingvistike je kategorizacija. Kognitivna lingvistika pruža novi pristup ovome problemu u odnosu na klasičnu teoriju. Prema klasičnoj teoriji kategorizacije, članovi jedne kategorije se definišu prema potrebnim i dovoljnim osobinama¹. Prema ovoj teoriji, analizirani prefiksi bi bili semantički zasebne, ali fonološki identične jedinice. Ovo bi značilo da različita

¹ necessary and sufficient features.

značenja imaju isti oblik bez značenjske veze između njih. Prema kognitivnoj teoriji, različita su značenja jedne leksičke jedinice (u ovom slučaju prefiksa) povezana. Značenjska veza se ostvaruje kroz ‘značenjske lance’ i kroz povezanost različitih članova kategorije s prototipom. Ova veza se ostvaruje tako što jedan član kategorije ima zajedničke osobine s prototipom ili drugim članovima kategorije koji također imaju zajedničke osobine s prototipom. Kategorije prototipa imaju unutrašnju strukturu u kojoj se pojedini članovi smatraju najboljim predstavnicima te kategorije. Granice kategorije su nejasne što omogućava da granični članovi mogu pripadati većem broju kategorija.

Prema teoriji kognitivne lingvistike jedan od osnovnih mehanizama koji povezuje različita značenja jedne leksičke jedinice je konceptualna metafora. Pomoću konceptualne metafore se jedan pojam, odnosno konceptualna domena (uglavnom konkretna), koristi za bolje razumijevanje drugog pojma, odnosno konceptualne domene (uglavnom apstraktne). Metafora se smatra glavnim faktorom u proširenju značenja jedne leksičke jedinice.

Jezički elementi koji označuju prostorne odnose su jedno od centralnih područja proučavanja kognitivne lingvistike, odnosno kognitivne gramatike. S obzirom da je prostor jedna od temeljnih kognitivnih domena, kao integralni dio kognitivne gramatike razvija se prostorna gramatika. Leksički elementi koji izražavaju prostorne odnose kako doslovno, tako i metaforički, postaju predmetom istraživanja mnogih kognitivnih lingvista. Jedan od njih je i Langacker (1987) koji prostorne odnose u kognitivnoj gramatici opisuje pomoću trajektora i orijentira.

Prema Langackeru (1987), afiksi, iako su zavisni elementi, imaju značenjski sadržaj koji im omogućava da se kategorišu kao i bilo koja druga leksička jedinica. Za analizu ovoga rada koristi se kognitivno-lingvistički pristup s ciljem da se opiše značenjska struktura prefiksa *od-* i pokaže da su njegova značenja motivisana, a ne proizvoljna i da postoje mehanizmi koji ih povezuju. Teorija konceptualne metafore je jedan od načina da se ovo objasni.

1.1. O korpusu

Korpus ovoga rada je preuzet iz *Rječnika srpsko-hrvatskog književnog jezika*. Korpus sačinjavaju glagoli tvoreni prefiksom *od-*. Građa za drugi dio analize koji se odnosi na engleske ekvivalente pomenutog prefiksa je preuzeta iz *Velikog hrvatsko-engleskog rječnika* (Bujas, 1999).

1.2. Skraćenice

RSHKJ – Rječnik srpsko-hrvatskog književnog jezika

TR – trajektor

OR – orijentir

2. Prefiks od-

Prefiks *od-* je, kao i mnogi drugi prefiksi bosanskog jezika, etimološki prijedlog s ablativnim značenjem, značenjem odvajanja, udaljavanja, napuštanja, otklanjanja. *Rječnik srpsko-hrvatskog književnog jezika* (RSHKJ) (1973:13) daje tri (opća) značenja glagolskog prefiksa *od-*:

- a) odvajanje, udaljavanje, odstranjivanje (*otkinuti, odbrojiti, odabrati, otići*)
- b) uzvratanje kao odziv na ono što se kazuje prostim glagolom ili suprotnu tome (*odazvati se, odgovoriti, odmoći*)
- c) izvršenje kakve radnje, okončanje kakvog stanja (*odraditi, odsvirati, odbolovati, odspavati*)

Primarno je značenje prefiksa *od-* udaljavanje određenog predmeta ili koncepta kao na primjer u glagolima *odbaciti* ili *odvojiti*. Drugo značenje prefiksa *od-* je odgovor na značenje osnove glagola, npr: *odgovoriti* ili *odazvati se*. Glagoli poput *odmoći, odučiti* i sl. pokazuju drugo značenje prefiksa *OD-* je ‘suprotno *od*’: *odmoći / pomoći*. Postoji i grupa glagola poput *otpjevati, odsvirati, odumrijeti* i sl. koji nemaju značenje odgovora na radnju izraženu osnovom glagola, nego izražavaju izvršenje ili okončanje radnje izražene prostim glagolom. Još jedno značenje prefiksa *od-* je učestalost i distribuiranje kao u glagolu *odnositi* (RSHKJ).

Gotovo je nemoguće analizirati bilo koji prefiks u bosanskom jeziku bez pomena jedne bitne karakteristike glagolskih prefiksa a to je perfektivizacija tj. proces tvorbe svršenih od nesvršenih glagola. To je karakteristika i prefiksa *od-*. U navedenim primjerima perfektivizacije na lijevoj su strani nesvršeni, a na desnoj svršeni glagoli koji označavaju da je radnja glavnog glagola završena. Ovo je i treće značenje prefiksa *OD-* (u RSHKJ):

- *zviždati – odzviždati,*
- *vući – odvući,*
- *svirati – odsvirati,*
- *igrati – odigrati,*
- *vejati – odvejati,*
- *večerati – odvečerati.*

Prefiks *od-* je veoma produktivan u bosanskom jeziku, naročito sa značenjem uzvratanja. Brojni su primjeri koji to dokazuju. Navedeni su primjeri samo nekoliko takvih glagola (glagoli na desnoj strani imaju značenje koje je suprotno od značenja glagola na lijevoj strani):

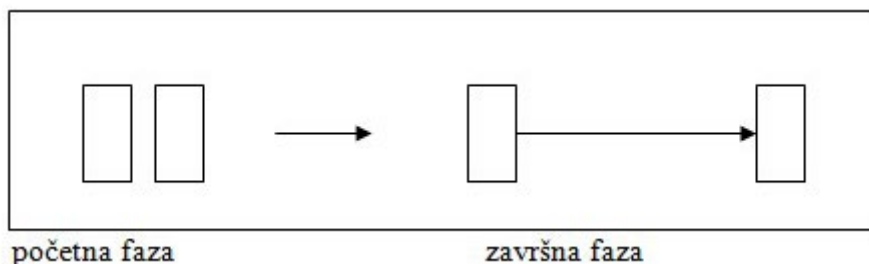
- *odmoći – pomoći,*
- *otčepiti – začepiti,*
- *otkopčati – zakopčati,*
- *otkriti – pokriti,*
- *odmotati – zamotati,*
- *otplesti – isplesti,*
- *odnijemiti – zanijemiti.*

Iz ovih se primjera vidi da je prefiks *od-* veoma produktivan u tvorbi antonima.

Još jedan prefiks bosanskoga jezika ima povratno značenje, tj. značenje uzvraćanja radnje izražene prostim glagolom, a to je prefiks *raz-*. U nekoliko slučajeva oba prefiksa se dodaju istoj osnovi i tvore složeni glagol s istim značenjem, kao naprimjer:

- odgraničiti – razgraničiti,
- odgoliti – razgoliti,
- odsedlati – rasedlati,
- otkrinkati – raskrinkati,
- otporiti – rasporiti,
- otkrinkati – raskrinkati,
- odmrsiti – razmrsiti,
- otkvasiti – raskvasiti,
- odmrsiti – razmrsiti.

Prefiksi sa ablativnim značenjem se obično dodaju glagolima koji izražavaju udaljavanje i razdvajanje. Ovo je i opće značenje prefiksa *od-*. Trajektor napušta svoj izvorni položaj i udaljava se od nekoga ili nečega, tj. od orijentira. Kao primjer naveden je i grafički prikaz ovog značenja:

Slika 1. Grafički prikaz značenja ‘udaljavanja’

Pomenuto značenje prefiksa *od-* služi kao osnova za druga značenja ovog prefiksa kako fizička, tako i apstraktna. U radu je opisano 12 značenja prefiksa *od-*. Za svako značenje su dati i primjeri, glagoli i njihova upotreba u rečenicama kao i grafički prikazi.

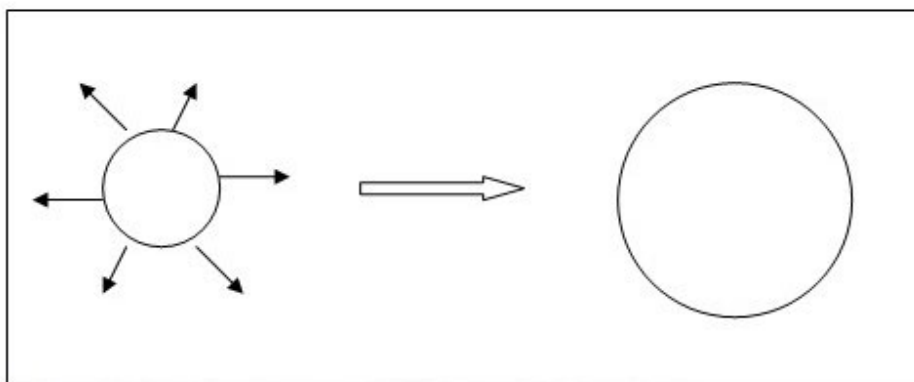
(1) Ovaj shematski prikaz pokazuje da se trajektor kreće horizontalno. Ovo je i centralno značenje prefiksa *od-*. Mogu se razlikovati dvije faze (ili položaja) i to: početna faza, koja je poznata, i konačna faza koja nije nužno poznata. Slika 1 pokazuje početnu fazu u kojoj su TR i OR blizu jedan drugog i krajnja faza u kojoj su isti udaljeni. Ova (najveća) grupa glagola, međutim, podrazumijeva da se TR može samostalno kretati i jedini je odgovoran za ovo kretanje, na primjer: *otići, odmaknuti se, odaljiti se, odalečiti, odmaći se*, itd. Većina glagola u ovoj grupi se odnosi na poseban način udaljavanja. Osnovni glagol označava način na koji se TR udaljava: *odbjeći, odbrzati, odveslati, odvjertiti, odvijugati, odvući se, odgalopirati, odgegati, odgmizati, odzujati, odjahati, odjuriti, odlebdjeti, odlelujati, odlepršati*.²

2. Ovdje je lista ostalih glagola iz ove grupe: *odbauljati, odbroditi, odletjeti, odlunjati, odlutati,*

U drugom slučaju se TR udaljava od svog prvobitnog položaja pod utjecajem vanjske sile kao u sljedećim primjerima: *odavreti, odvabiti, odvaljati, odvesti, odvijati, odvitlati, odvrgnuti, odvući, odgurkati, odgurati, odgurnuti, odmaknuti, odmaći, odmamiti, odnesti, odnijeti, oduvati, oduhnuti, otagiljati, otegliti, otkotrljati, otpeljati, otpiriti, otplaviti, otplahnuti, otplašiti, otpuditi, otpuhnuti, otpuhati, otćupnuti, othititi, otfrljiti, oturiti, odagnati, odbaciti, odepnuti, otjerati, otparknuti, odrinuti, otplutati*. Smjer kretanja trajektora je takođe horizontalan kao na Slici 1.

Udaljavanje može biti i figurativno. Dvije osobe mogu stvoriti emotivnu udaljenost tako što nisu više u bliskoj vezi. Ovo značenje je prisutno u sljedećim glagolima: *odmajčiti, odnaroditi, odroditi, odružiti, odgorjeti, odsvojiti, otuđiti, otpaditi se, odljutiti se*.

(2) Jedno od značenja prefiksa *od-* je ‘povećati se’. Ovo značenje se može objasniti pomoću prostornih odnosa kao kretanje od središta ka periferiji. Ovo značenje ima i podznačenje ovisno o prirodi povećanja. Ovo se može shematski prikazati na sljedeći način:

Slika 2. Shematski prikaz značenja ‘povećanje veličine’

odmagliti, odmazditi, odmarširati, odmigoljiti, odmiljeti, odnjihati se, odsanjhati se, odsitniti, odskitati se, odsmucati se, odšvrljati, odšepati, odšetati, odšuljati, odšumati se, odšunjati se, otabanati, otandrakati, otapirati, oteturati, otkaskati, otklatiti se, otklizati, otklimatati (se), otklimati, otkoračati, otkotršhati (se), otkoturati se, odlandarati, otrčati, odjezditi, otperjati, otperjašiti, otpješačiti, otplazati, otplivati, otpuzati, otputovati, otrkati, otrknuti, otrčati, othitati, othoditi, othramati, othrliti, othujati, odrndati, othujati, otutnjiti. odbatrgati, odbasrljati, odbaktati, odbazati, odbadati, odglavrnjati, odbhudjeti, odbjegnuti, odvrjeti, odvrludati, odvrljati, odvrtjeti, odvulati se, odgiljati, odglavinjati, odgambati, odgacati, odgegucati, odjašiti, odjetriti, odljumati, odsakarati, odsrljati, odsrtati, odšantati, odšantucati, otkasati, otumarati, otumariti, otkljukati, otfrknuti, otklipsati, otobeljati se, otkelebatati se, otrakati, otpriti, otprljati, otprhnuti, otrkasti se, otrkrivudati, otopotati, odšepesati, otociljati, otparknuti, otapirati, odvarakati, otkelecati, odsinuti, odskaktati, otprašiti, otplaziiti, odvucariti se, odzveckati, odzvrjati..

(2a) ‘Trajektor povećava svoju veličinu i trodimenzionalno’ je značenje koje prefiks *od-* ima u sljedećim glagolima: *odebljati, odrasti, odrojiti se, otkvasiti se*. Neki trajektoru rastu pod vanjskim utjecajem. U ovom slučaju postoje dva učesnika: prvi koji raste i drugi (koji može biti živ ili neživ) koji pomaže prvom da raste, što se vidi u sljedećim primjerima: *odgojiti, odnjegovati, odnjiviti, odhraniti, otkljukati*. Glagoli *odnjihati i odljuljati* se koriste figurativno da označe da je jedna osoba odgovorna za rast trajektora.

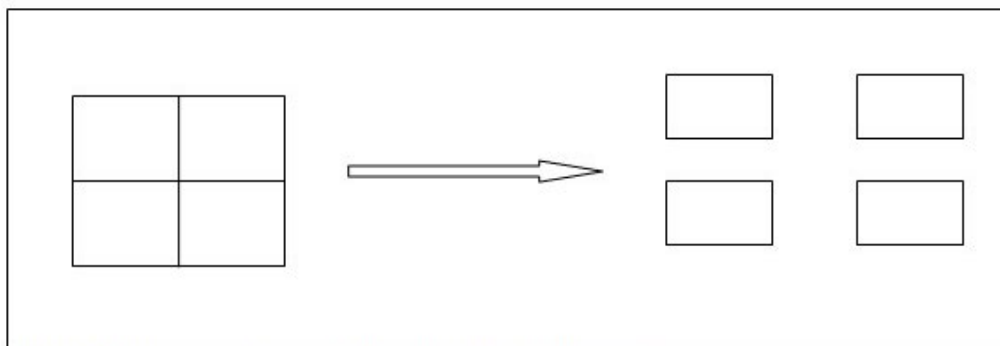
Intenzitet se konceptualizira kao veličina tako da se porast intenziteta razumije kao povećanje veličine. Ovo značenje se razumije pomoću metafore INTENZITET JE VELIČINA. Prefiks se može odnositi i na govor, naprimjer *odblebetati, otrubiti, odvikati*. Kao primjer navedeni su glagoli čije se značenje odnosi na veličinu otvora, odnosno njegovo povećanje: *odjažiti, odjaziti, odjapiti, odškrinuti, otkriliti, odkučiti*.

(2b) Druga podgrupa glagola se odnosi na povećanje veličine u samo jednoj dimenziji i to dužini: *oduljiti, odužiti, oduljati, odugotežiti, odužati*. Ovo podznačenje se može proširiti pomoću metafora. U mnogim kulturama se vrijeme konceptualizira kao put, linija koja povezuje prošlost i budućnost ili kao linearan slijed događaja. Vremenski slijed se konceptualizira kao linearne shema pomoću koje ono što se desi prvo razumijemo kao (nešto što se desilo) prije, a ono što se desi drugo dolazi kasnije. Pomoću ove metafore razumijemo trajanje jedne radnje u vremenskom periodu i to kao povećanje veličine nekog objekta u jednoj dimenziji – dužini. Metaforu RADNJA JE OBJEKAT prepoznavamo u sljedećim glagolima: *odbolovati, odmitingovati, odrijemati, odrobijati, odrobovati, odslužiti, odspavati, odstajati, otkašljati, otklečati, otkunjati, otpijančiti, otplakati, otpostiti, othrkati, odzijejati, odležati, odlenstvovati, odlogorovati, odmirovati, otugovati, odslikati, odsjedjeti*.

(2c) U trećoj podgrupi su glagoli u kojima prefiks *od-* nosi značenje ‘širenja’, odnosno ukazuje na to da je trajektor tečnost koja se proljeva tj. širi. Trajektor se dakle povećava dvodimenzionalno: *odavreti, odliti, oteći, otkapati, otklokotati, otočiti, otpljusnuti, otcu-riti, odvirati, odsipati*. Za izvršenje radnje posljednjeg glagola potreban je treći sudionik koji djeluje kao agens. Ovdje se također primjenjuje metafora INTENZITET JE VELIČINA. Zvuk se također može prenositi preko većeg područja što naš um konceptualizira kao povećanje veličine: *odlegnuti, odjeknuti, odmnijevati, odjekivati, odzvoniti, odzvučati, odzračiti, odbubnjati*. Prefiks *od-* se može odnositi i na povećanje intenziteta udarca kao u primjerima: *odalamiti, odalaciti, odadreti, odrapiti*.

(3) Kao što je već spomenuto, još jedno ablativno značenje prefiksa *od-* je značenje razdvajanja kao u glagolima *odvojiti i odmontirati*. Prvi glagol se odnosi na razdvajanje dvaju ili više objekata, dok se drugi glagol odnosi na razdvajanje tj. rastavljanje dijelova jednog objekta. U glagolima *odabrati i odijeliti*, prefiks *od-* znači odvojiti trajektor od grupe. Glagoli *odadniti i odgraditi* također imaju značenje odvajanja jednog dijela od cjeline. Najbrojniji su glagoli koji opisuju poseban način na koji se jedan dio – trajektor odvajava od ostalih pod utjecajem vanjske sile ili drugog objekta: *odvaliti, odlomiti, otesterati, odrubiti, otklati,*

odsjeći, odšegati, otkalati, otkinuti, otklesati, otkositi, otkresati, otkrjniti, otkrojiti, otkrhati, otkršiti, otpiliti, otrgati, otrgnuti, odmašiti, odbrusiti, odrezati, odfikirati, otcapariti, odjarkariti, otcijepiti, otčepiti, odbučiti, odvrakati, otkruniti, odgristi, odguliti, odstrići. Dijelovi objekta se kreću od centra ka periferiji. Dijelovi objekta se razdvajaju uklanjenjem veze između njih kao u glagolima *odlijepiti, odlemiti, odšiti, otkopčati, otkopčiti, otkrpiti, otparati, otpucati, otpučiti.*

Slika 3. Shematski prikaz značenja 'rastaviti na dijelove'

(4) Jedno od značenja prefiksa *od-* ukazuje na radnju koja je odgovor na radnju izraženu glavnim glagolom. Put odgovora bi bio isti kao i put uzroka ovog odgovora. Ova grupa glagola se odnosi na usmeni odgovor, odnosno na nešto što je prethodno rečeno: *odgovoriti, odzvznuti, otpozdraviti*. U ovom slučaju trajektor je osoba jer posjeduje sposobnost govora. Ovdje imamo dva sudionika: govornika koji šalje poruku (riječi) i slušatelja koji zatim odgovara na istu. Ovo razumijemo pomoću conduit metafore³ ili tačnije grupe metafora a to su:

- i. Ideje i misli su predmeti.
- ii. Riječi i rečenice su spremnici za ove predmete.
- iii. Komunikacija se sastoji od pronalaženja prave riječi – spremnika za ideju – predmeta koji šalje popunjeni spremnik duž kanala ili kroz prostor do slušatelja, koji onda mora uzeti ideju - predmet iz riječi - spremnika.”⁴

Prefiks *od-* se u ovim primjerima odnosi na odgovor na nešto što je već rečeno. Odgovor slušatelja prolazi kroz kanal nazad do govornika i stvara se komunikacija kao u primjerima: *odazvati (se), odbesjediti, odbrundati, odbubnjati, odviknuti, odloviti, odgovoriti, odzdraviti, odzovnuti se, odlanuti, odmrmeljati, odmumlati, odmucati, odnjisnuti, odriknuti, odša-*

3. Izvorno the conduit metaphor a u prijevodu bi bilo metafora kanala pri čemu se kanal odosi na komunikacijski kanal.

4. “ i. Ideas and thoughts are objects.

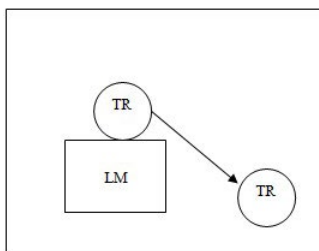
ii. Words and sentences are containers for these objects

iii. Communication consists in finding the right word - container for an idea – object sending this filled container along a conduit or through space to the hearer, who must then take the idea – object out of the word-container.”Reddy (1993 [1979]) quoted in Taylor, 2002.

nuti, odšapnuti, odkliknuti, otpačavati, otpovijedati, otpovrnuti, otpozdraviti, otporučiti, odzviznuti. S obzirom da je govor tijela veoma važan za komunikaciju, navedeni su glagoli koji također pripadaju ovoj grupi: odmignuti, odsalutirati, odsmjehnuti se, odsmiješiti. Ovi glagoli se odnose na neverbalni odgovor koji osoba daje u svrhu komunikacije.

(5) Ova grupa glagola se može povezati s grupom 3 jer također ima ablativno značenje. U početku objekat je prekriven nečim, a prefiks se odnosi na odstranjivanje tog 'prekrivača'. To značenje se može vidjeti iz sljedećih primjera: *odastrijeti, odviti, odgrnuti, odgrnjati, odrovati, odgoliti, otrpati, odgaliti, odginjati, odstrijeti, odsloniti, otklopiti, otkapati, otpjeniti, otrti*. Metaforičko proširenje se ostvaruje pomoću metafora MISTERIOZNO JE POKRIVENO⁵ i RAZUMJETI JE VIDJETI⁶ kao na primjer u glagolu *otkrinkati*. Glagol *otkriti* je jedan od glagola sa više značenja koja mogu biti konkretna ili apstraktna. Nešto se može otkriti doslovno ili figurativno pomoću pomenute metafore. Ovoj grupi pripada i glagol *otpakovati* koji se odnosi na predmet koji je umotan u nešto što razumijemo, kao neku vrstu prekrivača, a prefiks *od-* se odnosi na radnju uklanjanja tog prekrivača.

(6) Jedno od značenja prefiksa *od-* je uklanjanje jednog objekta s drugog. Trajektor se prvobitno nalazi na orijentiru, a prefiks *od-* označava njegovo uklanjanje: *odsedlati, odulariti, oduzdati, odžvaliti, otovariti, otkovati, otpasati, otprtiti*. Kao primjer naveden je pojednostavljeni grafički prikaz ovog značenja:

Slika 4. Grafički prikaz značenja: 'ukloniti jedan predmet sa drugog'

Ovo značenje se proširuje pomoću metafora, naprimjer OSJEĆANJA SU TERET kao u primjerima *odzortiti se* i *odbriziti* (teret se figurativno nalazi na orijentiru). I drugi apstraktni koncepti se mogu konceptualizirati kao teret npr. čini, vradžbine a njihovo uklanjanje je izraženo prefiksom *od-* u glagolu *otčiniti*. Napetost je još jedan apstraktni trajektor koji se figurativno nalazi na orijentiru, napr. *odapeti* (ukloniti napetost). Kod ovih metaforičkih proširenja trajektor je apstraktan a orijentir je osoba.

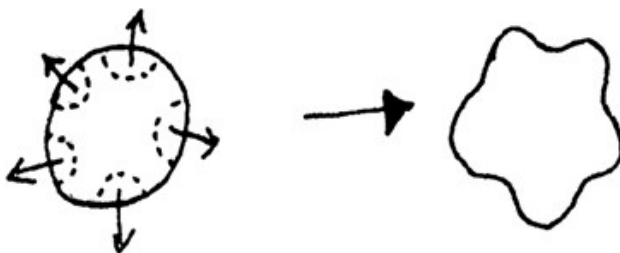
Nešto što se nalazi na drugom objektu može ga zaključati, a ukloniti ga znači otvoriti ili otključati taj objekat isto kao što se uklanja prepreka na putu. To pokazuju sljedeći primjeri: *otključati, odbraviti, odapreti, odmandaliti, odsunuti, otkatančiti, otkračunati*. Posljednjih

5. Eng. MYSTERIOUS IS COVERED.

6. Eng. UNDERSTANDING IS SEEING.

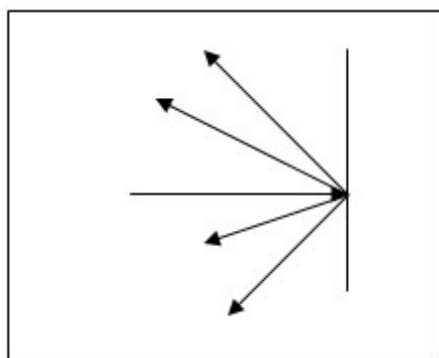
pet glagola izražavaju vertikalno kretanje. Onaj dio koji zaključava objekat mora se podići kako bi se objekat oslobodio. Ovo se značenje (uklanjaje nečega što blokira nešto drugo (mašinu i sl.) nalazi u glagolu *otkočiti*. Nakon završene radnje glagola predmet može normalno raditi. Glagoli *otpušiti* i *otčepiti* ukazuju na to da je prepreka unutar objekta i mora se ukloniti ali ishod je isti.

(7) Glagoli poput *odljusnuti*, *odljuspati*, *odljuštiti*, *odruniti*, *oderati*, *odrpiti*, *odstrugati* (= *odstraugati*), *odlubiti*, *odlupiti* također označavaju uklanjanje ali površinskog sloja. Površina se tako oštećuje pod uticajem vanjske sile koja se kreće u različitim smjerovima i tako uzrokuje oštećenje predmeta. Ovo nam govori da su trajektor i orijentir u početku jedan predmet, a onda se jedan dio - trajektor uklanja.

Slika 5. Grafički prikaz značenja: 'ukloniti (oštetiti) površinski sloj predmeta' (Klikovac, 2004:182)

(8) Kao primjeri navedeni su glagoli sa posebnim značenjem prefiksa *od-*: *odbljeskivati se*, *odzrcavati*, *odraziti*, *odrisavati se*, *odsijavati*, *odsijevati*, *odsijati*, *odbljesnuti*.⁷ Svi ovi glagoli označavaju svjetlo čija se putanja naglo mijenja nakon što naiđe na prepreku. Shematski prikaz ovog značenja je Slika 6 dolje:

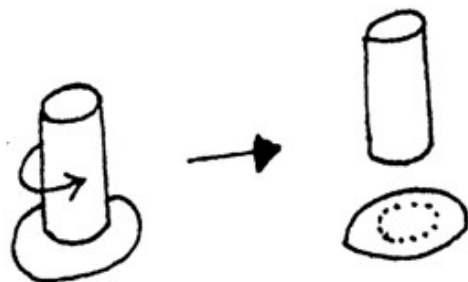

Slika 6. Shematski prikaz značenja promjene smjera usljed nailaska na prepreku

7. Posljednji glagol – *odbljesnuti* – je marginalni primjer ove grupe jer ima dva značenja pa je stoga član dviju grupa. Drugo značenje glagola je 'povećati intenzitet'. Intenzitet pomoću metafore razumijemo kao veličinu pa je ovaj glagol sa značenjem povećanja veličine u isto vrijeme i član grupe broj 3.

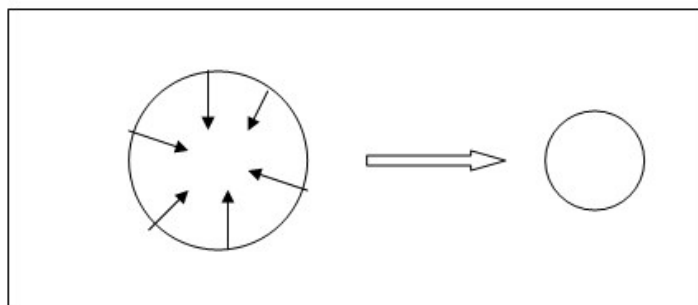
Četiri strelice na lijevoj strani označavaju mogući smjer u kojem se svjetlo može reflektovati jer smjer nije specificiran u značenju niti prefiksa, niti glavnog glagola. Još jedan glagol čije značenje implicira isto kretanje je *odštrcavati*. Trajektor nije svjetlo nego tekućina koja nailazi na prepreku na svom putu i mijenja smjer svog kretanja vraćajući se u različitim smjerovima.

(9) Značenje osnovnih glagola u ovoj grupi ukazuje na predmet koji ima fiksiran položaj, a potreban je kružni pokret kako bi se on pomjerio iz tog položaja što je izraženo prefiksom *od-*. Nakon izvršenja te radnje trajektor je labav ili ‘slobodan’: *odvrnuti, odšarafiti odšraviti, odšrafiti, odvidati*. Predmet se u ovom slučaju sastoji od dva dijela koja su u početku čvrsto fiksirana. Nakon izvršenja radnje glagola samo jedan dio ostaje fiksiran, dok je drugi olabavljen i obično uklonjen. Ovo predstavlja jednu vrstu razdvajanja.

Slika 7. Grafički prikaz zančenja ‘pomjeriti se iz izvornog fiksiranog položaja’ (Klikovac, 2004)

(10) Jedno od manje produktivnih značenja ovoga prefiksa je ‘smanjiti veličinu’. Ovo je zanimljivo jer prefiks *od-* pokazuje dva suprotna značenja: povećavanje i smanjivanje, što je u isto vrijeme i veoma neuobičajeno. Ovo značenje je takođe metaforičko proširenje pomoću metafore INTENZITET JE VELIČINA što pokazuju i sljedeći primjeri: *odominuti, odumijeniti, odumiliti, oduminuti, otplasnuti*.

Slika 8. Shematski prikaz značenja ‘smanjiti veličinu’

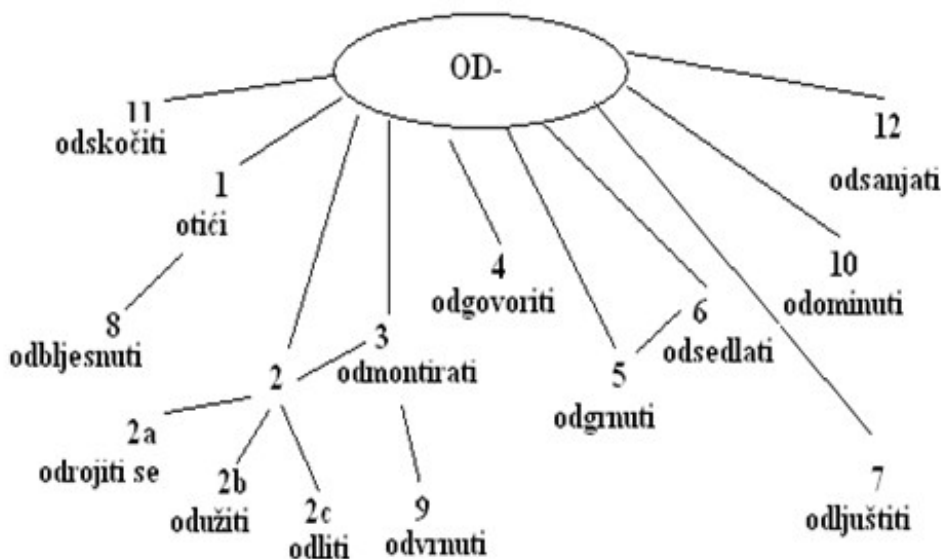
(11) Značenje veoma blisko značenju broj 1 je vertikalno udaljavanje. Trajektor se pomjera, tj. udaljava od svog izvornog mjesta stvarajući tako vertikalnu udaljenost u odnosu na početni položaj ili neki orijentir: *odskakati, odskočiti, otpentrati se, odvrknuti*.

(12) Posljednja grupa glagola tvorenih prefiksom *od-* se odnosi na završetak radnje koju označava glavni glagol. Ovo je semantičko proširenje koje se može objasniti na sljedeći način. U početnoj fazi predmet je poznat i vidljiv, a u završnoj fazi ne postoji. U navedenim glagolima, prefiks *od-* označava trajektor koji ‘nestaje’: *odminuti, odmirati, odumirati, odumrijeti*. Glagoli koji slijede izražavaju radnje koje prestaju pod utjecajem vršitelja radnje, a shvataju se kao da nestaju: *odratovati, odručati, odsanjati, odsnivati, odsvirati, otaliti, otkati, otkijati, otpplantjeti, otpresti*, i mnogi drugi.

Postoji i grupa glagola koja se odnosi samo na zvuk: *odbrujati, odgukati, odgugutati, odječati, odlajati, odšteketati, odlupati, otpjevati, otpjevušiti*. Zvuk nestaje zbog toga jer ono što proizvodi zvuk prekida tu radnju.

Iako postoji mnoštvo glagola s ovim značenjem (nisu svi navedeni ovdje) ono je navedeno posljednje samo iz razloga što predstavlja proširenje značenja objašnjeno pomoću mehanizama kognitivne lingvistike, tačnije predstavlja metaforičko preslikavanje apstraktnih domena na konkretne, fizičke domene.

Važno je još jednom pomenuti da su sva značenja koja prefiks *od-* dodaje glagolu s kojim tvori novi, složeniiji glagol međusobno povezana, što se može shematski prikazati na sljedeći način:

Slika 9. Značenjska / Semantička struktura prefiksa OD-

3. Engleski ekvivalenti prefiksa od-

Pomenuta značenja prefiksa *od-* se u engleskom jeziku realiziraju na više načina. Ono što se u bosanskom jeziku može izraziti prefiksno tj. prefiksom *od-* u engleskom se može izraziti na više načina i to: prefiksima, partikulama kao dio frazalnog odnosno prijedložnog glagola ili frazama. U radu su opisani i navedeni abecednim redom engleski prijevodni ekvivalenti prefiksa *od-*.

Prvi od prijevodnih ekvivalenata prefiksa *od-* je partikula *away* kao dio frazalnog ili prijedložnog glagola. *Away* se koristi da se izrazi udaljavanje. Trajektor se udaljava od orijentira, a način i brzina udaljavanja izraženi su osnovnim glagolom: *odjahati – ride away (ili off)*, *odjuriti – run/dash/rush/speed/sprint/dart away*, *odmicati – move/shift away*. U ovom slučaju može postojati i treći učesnik a to je agentivni trajektor (ili je agentivni trajektor isti kao i trajektor) koji uzrokuje radnju izraženu prefigiranim glagolom kao u sljedećim primjerima: *odgurnuti – push away*, *oduzimati – take away*, *otpraviti – send away*.

DE- kao jedan od prijevodnih ekvivalenata prefiksa *od-* se koristi u dva slučaja: u prvom označava udaljavanje, kao u primjeru *odstupati – depart*, a u drugom nosi značenje obrnutosti radnje izražene osnovnim glagolom, npr. *odsoliti – desalt*, *desalinate*, *odsumporiti – desulfurize*.

Prefiks *dis-*, kao i *de-*, se rjeđe nalazi kao ekvivalent prefiksa *OD-* a označava neku vrstu razdvajanja što se može vidjeti u primjerima *odaslati – dispatch*, *odvojiti – disconnect*, *disengage*, itd.

Jedan od neprefiksanih ekvivalenata prefiksa *od-* je partikula *off*. S obzirom da je produktivnija i njena upotreba je kompleksnija, pa se može izdvojiti nekoliko značenja koja dodaje osnovnom glagolu.

- Najproduktivnije značenje je ‘odvojiti jedan dio od cjeline’. Tu *off* zapravo ima značenje od kao u primjerima *odcijepiti – chop off*, *split off*, *odlomiti – break/knock/chip/split off*, *odsjeći/ odrezati – cut/chop off*, *otpasti – fall/drop/come off*, itd.

- *Off* takođe označava i razdvojenost tj. udaljavanje trajektora od orijentira kao npr. *odnijeti – carry/take/bear/sweep off (ili away)*, *odskakutati – hop away/off*, *odvesti se – drive/ride off*, itd.

- U ovim glagolima udaljavanje je horizontalno, dok je u sljedećim izričito vertikalno tj. jedan objekat se kreće u visinu: *odblanjati – plane off* i *odignuti – lift off*.

- U primjerima poput *odbaciti – throw off* ili *otpuhnuti – blow/whiff off*, smjer pomjeranja trajektora nije definiran, ali i u ovim glagolima se partikula *off* odnosi na udaljavanje trajektora od orijentira.

- Jedno od produktivnijih značenja prefiksa *od-* je završavanje radnje izražene osnovnim glagolom, a isto je izraženo partikulom *off*, npr.: *odraditi – work off*, *odbrojati – count off*, itd.

Još jedan prefiks koji se smatra ekvivalentom prefiksa *od-* je prefiks *re-*. On je međutim ograničen samo na jedno značenje. Prefiks *re-* se podudara s prefiksom *od-* u izražavanju odgovora na radnju izraženu osnovnim glagolom, kao naprimjer *odjeknuti – resound, odužiti se – reimburse*.

Kao što je pomenuto, jedno od značenja prefiksa *od-* je izvršenje odnosno okončanje neke radnje. Ovo značenje se međutim u engleskom jeziku izražava frazom, a ne prefiksom i za to postoji više načina:

1. dodavanjem glagola *finish* (završiti) ili *stop* (prestati) ispred glavnog glagola: *odglasati – finish voting, odbrujati – stop humming/droning*;
2. složenom glagolskom frazom *have done V-ing* koja izražava svršenost radnje izražene glavnim glagolom: *odvrtjeti – have done spinning, otkovati – have done forging, itd* ili
3. pomoću fraza: *all of i through* (sve) kao u sljedećim primjerima: *odgledati - view/see all of, sit through, odsvirati – play through (ali i finish playing), odškolovati – put through school, itd*. Ovaj prijevod je manje tipičan od prva dva načina.

Prefiks *un-* je čest kao ekvivalent prefiksa *OD-* da označi radnju koja se dešava u suprotnom smjeru od radnje izražene osnovnim glagolom⁸. Za ovo postoje brojni primjeri:

- *odčepiti – uncork, unstopper, unclog, unblock*;
- *odlediti – unfreeze (also de-ice)*;
- *odšiti – unstitch, unsew*;
- *otključati – unlock*;
- *otkvačiti – uncouple, release, unbuckle, unclasp, unhitch, unhook, unhasp, unbolt, untether*;
- *odriješiti – untie, undo, unbind, unfetter, itd*.

Partikula *UP-* je posljednji ekvivalent prefiksa *OD-* iz bosanskog jezika. Ono što je vrijedno pomenuti u vezi s ovom partikulom je da u sebi nosi značenje vertikalnosti, što se može vidjeti iz sljedećih primjera: *odgojiti – bring up, odnjegovati – cultivate, bring up, odrasti – grow up, othraniti – nurture, raise bring up, odojiti – suckle, bring up by suckling*. Metaforičko značenje je zasnovano na shemi vertikalnosti. Kada nešto raste ide u visinu to se u engleskom jeziku izražava partikulom *up*. U isto vrijeme to znači završetak jedne radnje jer odrasti znači i završiti proces rasta.

4. Zaključak

Osnovna postavka ovoga rada je da se prefiksi mogu analizirati kao i sve druge leksičke jedinice. Prefiks *od-* s osnovnim prostornim, ablativnim značenjem pogodan je kao osnova za razna metaforička proširenja. Tu je od pomoći kognitivna lingvistika, odnosno kognitivna gramatika koje daju mehanizme pomoću kojih se može opisati značenska struktura prefiksa (pomoću trajektora i orijentira).

8. To bi bilo reverzno značenje prefiksa (engl. reversative meaning).

Neka od značenja glagola tvorenih prefikom *od-* izgledaju kao da nemaju ništa zajedničko, ali ona zapravo nisu proizvoljna već su povezana. Drugim riječima, isti prefiks na jednoj razini značenjski povezuje sve glagole tvorene tim prefiksom. Sve te glagole prožima jedno shematično obilježje koje je temeljno (i zajedničko) za sve te glagole, a koje se može dalje različito interpretirati ovisno o značenju osnovnog glagola.

Većina pomenutih metafora u radu su orijentacijske⁹ pomoću kojih se osnovna iskustva preslikavaju s prostornih domena na apstraktne domene i tako razumijemo apstraktne koncepte kao konkretne.

Značenja prefiksa *od-* opisana u ovom radu se u engleskom jeziku realiziraju na više načina. Ono što se u bosanskom jeziku može izraziti prefiksno tj. prefiksom *od-* u engleskom se izražava prefiksima *de-*, *dis-*, *re-* i *un-*, partikulama *away*, *off* and *up* kao dio frazalnog odnosno prijedložnog glagola ili frazama *finish*, *stop*, *have done V-ing*, *all of i through*.

Literatura

- Adams, Valerie (1973). *An Introduction to Modern English Word-formation*. London and New York: Longman.
- Adams, Valerie (2001). *Complex Words in English*. Pearson Education Limited. Bauer, Laurie (1983). *English Word-Formation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bujas, Željko (1999). *Veliki hrvatsko-engleski rječnik*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.
- Cruse, Alan (2000). *Meaning in Language: An Introduction to Semantics and Pragmatics*. New York: Oxford.
- Jahić, Dževad, Senahid Halilović, Ismail Palić (2000). *Gramatika bosanskog jezika*. Zenica: Dom štampe.
- Klikovac, Duška (2004). *Metafore u mišljenju i jeziku*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Kövecses, Zoltán (2002). *Metaphor: A Practical Introduction*. New York: Oxford University Press
- Langacker, R. (1987). *Foundations of Cognitive Grammar, Vol. 1: Theoretical Prerequisites*, Stanford: Stanford University Press
- Langacker, R. (1991). *Foundations of Cognitive Grammar, Vol. 2: Descriptive Application*, Stanford: Stanford University Press
- Lakoff, George (1987). *Women, Fire and Dangerous Things*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Lakoff, George, Mark Johnson (1980). *Metaphors We Live By*. Chicago and London: The University of Chicago Press.

Negative prefixes can be positively confounding. <http://www.editpros.com>

⁹ Eng. orientational metaphors.

Negative prefixes. <http://www.longman.com>

Plag, I. (2003). *Word-Formation in English*. Cambridge: Cambridge University Press

Panther, K. U, Thornburg L. (2003). ‘The Roles of Metaphor and Metonymy in – er nominals’ in *Metaphor and Metonymy in Comparison and Contrast ed.* Dirven, R. and Pörings, R. (279 – 319), Berlin – New York: Mouton de Gruyter

Quirk R., Greenbaum S., Leech G., Svartvik J. (1985) *A Comprehensive Grammar of the English Language*. London: Longman

Rasulić, Katarina. (2004). *Jezik i prostorno iskustvo*. Beograd: Filološki fakultet.

Stevanović Mihailo (1970). *Savremeni srpskohrvatski jezik (gramatički sistemi i književnojezička norma) I*. Beograd: Naučna knjiga.

Svenonious, Peter. Slavic prefixes inside and outside VP. www.ub.uit.no

Taylor, John R. (1989). *Linguistic categorization*. New York: Oxford University Press Inc.

Ungerer, Friedrich, Hans-Jorg Schmid (1996). *An Introduction to Cognitive Linguistics*. Pearson Education Limited.

Adresa autorice

Author's address

Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli

Dr. Tihomila Markovića 1

75000 Tuzla

Bosna i Hercegovina

jasmina.hanic@untz.ba

THE PREFIX *OD-* AND ITS ENGLISH EQUIVALENTS: A COGNITIVE-LINGUISTIC APPROACH

Summary

The aim of this paper is to describe the semantic structure of the Bosnian prefix *od-* and its English equivalents within the theoretical and methodological framework of cognitive linguistics.

The first part of the paper introduces key terms and concepts relevant for understanding word formation and prefixes (particularly focusing on affixation, i.e. prefixation). This part also includes theoretical background of the prototype theory and the theory of conceptual metaphor and metonymy. The second part of the paper is the analysis of the semantic structure of the Bosnian prefix *od-* and corresponding English counterparts from a cognitive-linguistic perspective. Within this cognitive model, the analysis also includes the sub-meanings of the abovementioned prefixes in addition to meanings discussed.

Key words: prefixes, trajector, landmark, meaning, meaning extension, metaphor

UDK: 81'367.625.43

811.512.161:811.163.4*3

Stručni rad / Professional paper

Mirza BAŠIĆ

Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli

PROPARTICIPI U FUNKCIJI PROŠIRENIH ATRIBUTNIH DOPUNA U TURSKOME I EKVIVALENTI U BOSANSKOM JEZIKU

U radu se prvenstveno analiziraju proparticipi u funkciji proširenih atributnih dopuna u turskome i njihovi funkcionalno-semantički ekvivalenti u bosanskom jeziku. Također, kontrastivnom usporedbom pokušava se utvrditi postupak kako se u bosanski jezik trebaju transponirati turske rečenice u kojima se proparticipi koriste u funkciji atributa.

Ključne riječi: proparticipi, atributna dopuna, semantički ekvivalent, prijevodni ekvivalent, turski jezik, bosanski jezik

1. Proparticipi u turskome jeziku

Glagolske imenice na *-dik* i *-(y)acak* u turskom jeziku imaju funkciju glavnih (*özne* – subjekt, *yüklem* – predikat) i sporednih članova rečenice (*nesne* – objekt, *tümleçler* – adverbijali). Međutim, budući da se najčešće koriste u funkciji proširenih atributnih dopuna, što je glavna karakteristika participa, glagolske imenice na *-dik* i *-(y)acak* terminološki se imenuju kao proparticipi. U ovom radu prvenstveno se analiziraju proparticipi u funkciji proširenih atributnih dopuna u turskome i njihove ekvivalentne jedinice u bosanskom jeziku¹.

Razlika između turskih participa i proparticipa u atributnoj funkciji je u tome što u participskoj konstrukciji supstativna riječ, po kojoj se uvodi atributska klauza, zauzima

1. Svako pojavljivanje termina bosanski jezik u ovom radu uključuje sve jezike standardne novoštokavštine.

funkciju vršitelja radnje koja se označava tom atributnom dopunom, dok u proparticipskoj konstrukciji korelat, po kojem se uvodi atributska klauza, ima ulogu trpitelja radnje koja se označava atributnom dopunom, odnosno “proparticipi označavaju radnju koja se vrši na pojmu označenom imenicom uz koju proparticip stoji” (Teodosijević 2004: 290).

- (1) *Bu kitabı yazan yazar benim dostumdur.*
Pisac koji je napisao ovu knjigu je moj prijatelj.
- (2) *Çüzdanımı bulan arkadaşşa teşekkür ettim.*
Zahvalio sam drugu koji je našao moj novčanik.²
- (3) *Havlayan köpek ısırmaz.*
Pas koji laje ne ujeda.
- (4) *Üç dili akıcı bir şekilde konuşan bir adam tanıyorum.*
Poznajem jednog čoveka koji tečno govori tri jezika.³
- (5) *Orhan’ın okuduğu kitap çok enteresandır.*
Knjiga koju čita Orhan vrlo je zanimljiva.
- (6) *Çok sevdiğim bir öğrencim vardı.*
Imao sam učenika kojeg sam mnogo voleo.
- (7) *Satın alacağımız ev güzel ve büyüktür.*
Kuća koju ćemo kupiti velika je i lepa.
- (8) *Onların seyredecekleri filmi seyrettiniz mi?*
Da li ste gledali film koji će oni gledati?⁴

U primjerima (1), (2), (3) i (4) korelat (*yazar* – pisac, *arkadaş* – drug, *köpek* – pas, *adam* – čovjek), po kojem se uvodi atributska klauza, zauzima funkciju vršitelja radnje koja se označava atributnom dopunom, a u primjerima (5), (6), (7) i (8) supstativna riječ (*kitap* – knjiga, *öğrenci* – učenik, *ev* – kuća, *film* – film), po kojoj se uvodi atributska klauza, ima funkciju trpitelja radnje. Važno je naglasiti i to da “za razliku od ostalih glagolskih imenica, proparticipi na *-dik i -(y)acak* nose značenje vremena” (Čaušević 1996: 344), te glagolska imenica na *-dik* obuhvata sferu sadašnjosti (primjer (5)) i prošlosti (primjer (6)), a glagolska imenica na *-(y)acak* sferu budućnosti (primjeri (7) i (8)).

Proparticipi se najčešće upotrebljavaju sa prisvojnim nastavcima. Proparticip na -dik ukazuje na radnju ili stanje u prošlom ili sadašnjem vremenu, a proparticip na -acak na radnju u budućem vremenu. (Teodosijević 2004: 290)

Kao što se može vidjeti u navedenim primjerima, semantički ekvivalent turskih rečenica u kojima se proparticipi koriste u atributnoj funkciji, u bosanskom jeziku su zavisnosložene rečenice sa odnosnom (relativnom) atributskom klauzom. Međutim, u turskom jeziku proparticipi mogu imati funkciju atributnog člana druge genitivne veze, u kojoj je upravni član imenica koju pobliže određuje atributska klauza.

2. Primjeri Đinđić (1991: 188).

3. Primjeri Teodosijević (2004: 286).

4. Primjeri Đinđić (1991: 238, 239).

(9) *İşçilerin sokaklara çıktıkları haberini getirdiler.*

Donijeli su vijest da su radnici izašli na ulice.

(10) *Ayşe'nin toplantıya gelip gelmeyeceği sorunuza kesin bir cevap veremiyorum.*

*Ne mogu dati siguran odgovor na vaše pitanje hoće li Ajša doći na sjednicu.*⁵

U navedenim primjerima upravni član druge genitivne veze su imenice *haber* – vijest (primjer (9)) i *soru* – pitanje (primjer (10)), a atributni član je proparticipska konstrukcija. Prijevodni ekvivalent u bosanskom jeziku za ovakve primjere druge genitivne veze je “tzv. *dometnuta izrična rečenica*, koja stoji uz imenicu kao njezin atribut, npr. *vijest da je on došao* (kakva/koja vijest?). Stoga treba razlikovati sljedeće slučajeve: *duyduğu haber* – vijest koju je čuo, i *geldiği haberi* – vijest da je došao” (Čaušević 1996: 361).

Proparticipi se u turskom jeziku koriste i u atributnim konstrukcijama u kojima je upravna supstativna riječ imenica sa značenjem vremena, koju proparticip pobliže određuje.

(11) *Orhan'ın hapishaneden döneceği sabah soğuk ve yağmurluydu.*

Jutro kad je trebalo Orhan da se vrati iz zatvora bilo je hladno i kišovito.

(12) *Tanıştığımız o ilkbaharda henüz kocasından boşanmamıştı.*

*Onog proljeća kad smo se upoznali još se uvijek nije bila razvela od svoga supruga.*⁶

Ove atributne konstrukcije ne treba miješati sa proširenim adverbijalima vremena čiji su semantički ekvivalent u bosanskom jeziku vremenske zavisnosložene rečenice sa veznikom *kad*. U ovim primjerima nije riječ o proširenim adverbijalima vremena nego o atributnim konstrukcijama, a to se može vidjeti po tome što se ovi veznički prilozi mogu zamijeniti odnosnom zamjenicom *koji* (usp.: *Jutro u kojem je trebalo Orhan da se vrati iz zatvora bilo je hladno i kišovito* / *Onog proljeća u kojem smo se upoznali još se uvijek nije bila razvela od svoga supruga*).

Adverbijalnu funkciju korelata (sınav sonuçlarının ilân edildiği gün – onog dana kad su objavljeni rezultati ispitâ) ne treba miješati sa proširenim adverbijalom vremena koji je semantički ekvivalent h. vremenskih rečenica s veznikom “kad”, npr. sınav sonuçlarının ilân edildiği zaman – kad su objavljeni rezultati ispitâ. (Čaušević 1996: 362)

2. Kontrastivna usporedba: proparticipi u funkciji proširenih atributnih dopuna u turskome i funkcionalno-semantički ekvivalenti u bosanskom jeziku

“Proparticipi su izuzetno frekventni u funkciji proširenih atributnih dopuna čiji su semantički ekvivalent h. odnosne rečenice (zbog atributne funkcije, toliko karakteristične za

5. Primjeri Čaušević (1996: 361).

6. Primjeri Čaušević (1996: 362).

participe, nazvani su PROPARTICIPIMA)” (Čaušević 1996: 358). Zbog toga se ovakve rečenice u kojima se glagolske imenice na *-dik* i *-(y)acak* koriste u atributnoj funkciji u bosanski jezik transponiraju zavisnosloženim rečenicama sa odnosnom atributskom klauzom, u kojima se koriste odnosne (relativne) zamjenice *koji* i *čiji* u kosim padežima.

(13) “*Sosyete*” *dediğim o çevreden artık nefret ediyordum.* (MM, 404)

Osjećao sam odvratnost prema krugu ljudi koji nazivam “visokim društvom”. (MN, 485)

(14) *Papatya'nın kara bahtından öfkeli ve kederli iki şarkıyla yakındığı son sahneler kadınları ağlatıyordu.* (MM, 448)

Posljednje scene, u kojima se Kamilica kroz pjesmu s bijesom i tugom žali na nesretnan život, ženama su tjerale suze na oči. (MN, 540)

(15) *Papatya'nın filmde söylediği şarkıları, annesinin arkadaşı olan, tanınmamış yaşlı bir şarkıcı kadın seslendirmişti.* (MM, 450)

Pjesme koje je Kamilica “pjevala” u filmu sinhronizirala je vremešna, nepoznata pjevačica, prijateljica njezine majke. (MN, 542)

(16) *Bu çağda yıllardır yaşadığın bu aşk saygıdeğer bir şey, kim ne derse desin.* (MM, 453)

Što god ljudi rekli, u ovome vremenu treba poštovati ljubav koju već godinama gajiš prema njoj. (MN, 546)

Budući da odnosna zamjenica *koji* u muškom rodu ima dvojak oblik u akuzativu jednine, u našoj prevodilačkoj praksi vrlo često dolazimo u dilemu kako bismo ove atributne konstrukcije trebali transponirati u bosanski jezik.

(17) *Hakiki çantanın dikişlerine bakarken, müstakbel nişanlımda hisettiğim zafer duygusunun nedenini bir an sordum kendime.* (MM, 18)

Razgledajući šav na originalnoj torbi, na trenutak sam se upitao otkud taj trijumf koji sam osjetio kod svoje buduće zaručnice. (MN, 25)

(18) *Anemin Nice'den aldığı yazlık şemsiyeyi gösterdim.* (MM, 30)

Pokazao sam joj suncobran koji je majka kupila u Nici. (MN, 39)

(19) *Fuaye'ye gittiğimiz bir akşam, Sibel Paris'ten aldığı ve burada sergilediğim Spleen marka bu kokuyu bana hediye etti.* (MM, 56)

Jedne večeri kad smo izašli u Foaje, Sibel mi je darovala miris marke Spleem, koji je kupila u Parizu i koji sam ovdje izložio. (MN, 71)

(20) *Sen bizim bilmediğimiz bir dili bilirsin.* (HBM, 21)

Ti znaš jezik koji mi ne znamo. (TGDUH, 26)

(21) *Verdiğim cevap beni şu korkunç gerçeğe karşı karşıya getirdi.* (HBM, 44)

Odgovor koji sam dao suočio me s ovom strašnom istinom. (TGDUH, 58)

(22) *Yoksa içimde biriktirdiğim eski, unutulmuş bir ses mi bu?* (HBM, 108)

Ili je to stari, zaboravljeni glas koji sam nakupio u sebi? (TGDUH, 151)

(23) *Rahatsız ettiğimiz bir fare sıçrayıp kaçtı.* (HBM, 22)

Šmugnuo je **jedan miš kojega smo uznemirili**. (TGDUH, 27)

(24) *Uykuyla uyanlık arasında, uzak akraba Süreyya Dayı'yı ve Yeşim'in nişanında **gördüğüm** ve adını hep unuttuğum **oğlunu** düşündüm.* (MM, 39)

*U polusnu sam mislio na ujaka Sureju, svog dalekog rođaka, i na **njegovog sina, kojega sam vidio** na Ješiminim zarukama i čije ime uvijek zaboravljam.* (MN, 52)

(25) *Allah Hazreti İbrahim'e acımış, **çok sevdiği oğlu** yerine kesin diye koyunu yollamış ona.* (MM, 43)

*Bog se sažalio na Hazreti İbrahima i poslao mu ovna da ga žrtvuje umjesto **sina kojega je silno volio**.* (MN, 56)

(26) *Baktım Feridun **dediği adama**.* (MM, 258)

*Pogledah **muškarca kojega je predstavila**...* (MN, 314)

(27) *Bir an **bütün ailenin** cumbadan şüpheyle **süzdüğü** sarhoş ve yalnız **bir adam** olduğumu hisettim.* (MM, 261)

*Na trenutak sam osjetio da sam pijani, osamljeni **čovjek kojega cijela porodica mjerka** iz lođe.* (MN, 318)

(28) *Lokantanın **yıllardır tanıdığım başgarsonu Sadi**'ye bize hangi balığı tavsiye ettiğini sordum.* (MM, 455)

*Upitao sam **glavnog konobara Sadija, kojega sam već godinama poznavao**, koju nam ribu preporučuje.* (MN, 548)

U svim navedenim primjerima turski proparticipi se koriste u funkciji proširenih atributnih dopuna, i to kao atributske klauze imenica koje, kada se transponiraju u bosanski jezik, imaju identičnu morfološku strukturu. Imenice *trijumpf, suncobran, miris, jezik, odgovor, glas, miš, sin, muškarac, čovjek, Sadi*, sve su to imenice muškog roda koje se završavaju na suglasnik. Bez obzira na to što sve ove imenice imaju identičnu morfološku strukturu, u prvih šest primjera, u primjerima (17), (18), (19), (20), (21), (22), odnosno zamjenica *koji* u akuzativu jednine ima oblik jednak nominativu jednine, dok u primjerima (23), (24), (25), (26), (27) i (28) ova ista odnosna zamjenica *koji* u akuzativu jednine ima oblik identičan genitivu jednine – *kojeg(a)*. U prvih šest primjera odnosna zamjenica *koji* u akuzativu jednine ima oblik jednak nominativu jednine jer je u ovim primjerima atributska klauza imenicama muškog roda koje se završavaju na suglasnik a označavaju nešto neživo (*trijumpf, suncobran, miris, jezik, odgovor, glas*). U primjerima (23), (24), (25), (26), (27) i (28) odnosna zamjenica *koji* u akuzativu jednine ima oblik identičan genitivu jednine (*kojeg(a)*), jer je u ovim primjerima atributska klauza imenicama muškog roda koje se završavaju na suglasnik a označavaju nešto živo (*miš, sin, muškarac, čovjek, Sadi*).

Kada se u bosanskom jeziku relativna zamjenica koji u muškom rodu upotrijebi u akuzativu jednine, ona može imati oblik jednak nominativu ili genitivu jednine. Za ovu zamjenicu važi pravilo koje se odnosi i na imenice muškog roda na suglasnik: akuzativ jednine jednak je genitivu ako se zamjenicom upućuje na nešto živo, odnosno akuzativ je jednak obliku nominativa jednine ako se zamjenicom upućuje na nešto neživo. (Bulić 2001: 93)

Dakle, kada se turski proparticip koristi kao proširena atributna dopuna imenice čiji je semantički ekvivalent u bosanskom jeziku imenica muškog roda koja označava nešto živo, onda u prijevodu na bosanski jezik odnosna zamjenica *koji* u akuzativu jednine ima oblik jednak genitivu jednine – *kojeg(a)*. Isto tako, ukoliko se turski proparticip koristi kao proširena atributna dopuna imenice čiji je semantički ekvivalent u bosanskom jeziku imenica muškog roda koja označava nešto neživo, u tom slučaju u prijevodu na bosanski jezik odnosna zamjenica *koji* u akuzativu jednine ima oblik identičan nominativu jednine.

Ukoliko se turski proparticip koristi kao proširena atributna dopuna imenica čiji su semantički ekvivalent u bosanskom jeziku imenice muškog roda koje označavaju biljke ili skupove živih bića, onda u prijevodu na bosanski jezik odnosna zamjenica *koji* u akuzativu jednine ima oblik jednak nominativu jednine, jer se “imenice koje označavaju biljke ili skupove živih bića (npr.: *orah, ljljan, badem, hrast, narod, čopor, odred, skup*) ponašaju kao imenice za neživo” (Jahić – Halilović – Palić 2000: 199). Zato će se sintagma “*aldığımız çiçek*” u bosanski jezik transponirati na sljedeći način: *cvijet koji smo kupili*. Sintagma “*cvijet kojeg smo kupili*” odstupala bi od navedenog pravila.

U nekim primjerima prevodilac se na temelju šireg jezičkog konteksta odlučuje koji će oblik odnosne zamjenice *koji* u akuzativu jednine upotrijebiti, da li oblik jednak nominativu jednine, ili pak oblik koji je identičan genitivu jednine.

(29) *Sizin diliniz hangisi? dedim.*

Sizin bilmediğiniz. (HBM, 32)

Koji je vaš jezik?, pitao sam.

Jedan koji vi ne znate. (TGDUH, 42)

Na temelju šireg jezičkog konteksta može se utvrditi da se u ovom primjeru upućuje na imenicu koja označava nešto neživo (*dil* – jezik), te u prijevodu odnosna zamjenica *koji* u akuzativu jednine ima oblik jednak nominativu jednine.

3. Zaključak

Bez obzira na to što glagolske imenice na *-dik i -(y)acak* u turskom jeziku mogu imati funkciju glavnih i sporednih članova rečenice, najčešće se koriste u funkciji proširenih atributnih dopuna. Zbog toga se terminološki imenuju kao proparticipi jer je atributna funkcija glavna karakteristika participa u turskom jeziku. U ovim turskim atributnim konstrukcijama razlika između participa i proparticipa je u tome što u participskoj atributnoj konstrukciji supstativna riječ, po kojoj se uvodi atributska klauza, zauzima funkciju vršitelja radnje koja se označava tom atributnom dopunom, a u proparticipskoj atributnoj konstrukciji korelat, po kojem se uvodi atributska klauza, ima ulogu trpitelja radnje koja se označava atributnom dopunom. Semantički ekvivalent turskih rečenica u kojima se proparticipi koriste u funkciji proširenih atributnih dopuna, u bosanskom jeziku su zavisnosložene rečenice sa odnosnom (relativnom) atributskom klauzom, te se ovakve atributne

konstrukcije u bosanski jezik transponiraju odnosnim (relativnim) zamjenicama *koji i čiji* u kosim padežima. Kontrastivna analiza u ovom radu potvrdila je da odnosna zamjenica *koji* u muškom rodu ima dvojak oblik u akuzativu jednine zavisno od toga da li se njome upućuje na imenicu muškog roda koja označava nešto živo ili neživo. Ukoliko se odnosnom zamjenicom *koji* upućuje na imenicu muškog roda koja označava nešto neživo, onda ona u akuzativu jednine ima oblik jednak nominativu jednine, a ako se njome upućuje na imenicu muškog roda koja označava nešto živo, onda odnosna zamjenica u akuzativu jednine ima oblik identičan genitivu jednine – *kojeg(a)*.

Turske glagolske imenice na *-dik i -(y)acak* mogu imati i funkciju atributnog člana druge genitivne veze u kojoj je upravni član imenica koju poblizje određuje atributska klauza, a prijevodni ekvivalent u bosanskom jeziku za ovakve primjere druge genitivne veze je “*tzv. dometnuta izrična rečenica*, koja stoji uz imenicu kao njezin atribut, npr. *vijest da je on došao* (kakva/koja vijest?). Stoga treba razlikovati sljedeće slučajeve: *duyduğu haber – vijest koju je čuo*, i *geldiği haberi – vijest da je došao*” (Čaušević 1996: 361).

Proparticipi se u turskom jeziku koriste i u atributnim konstrukcijama u kojima je upravna supstativna riječ imenica sa značenjem vremena, koju proparticip poblizje određuje, a ovakve atributne konstrukcije ne treba miješati sa proširenim adverbijalom vremena čiji je funkcionalno-semantički ekvivalent u bosanskom jeziku vremenska zavisnosložena rečenica sa veznikom *kad*.

Za razliku od ostalih glagolskih imenica u turskom jeziku, glagolske imenice na *-dik i -(y)acak* nose značenje vremena. Glagolska imenica na *-dik* obuhvata sferu prošlosti i sadašnjosti, a glagolska imenica na *-(y)acak* sferu budućnosti.

Skraćenice

HBM: *Hakkâri 'de Bir Mevsim*, Ferit Edgü

MM: *Masumiyet Müzesi*, Orhan Pamuk

MN: *Muzej nevinosti*, Orhan Pamuk, sa turskog preveli Ekrem Čaušević i Kerima Filan

TGDUH: *To godišnje doba u Hakkâriju*, Ferit Edgü, sa turskog prevela Kerima Filan

Izvori i literatura

Babić, Stjepan (1991), *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*, Globus, Zagreb.

Banguoğlu, Tahsin (1974), *Türkçenin Grameri*, Baha Maatbasi, İstanbul.

Bozkurt, Fuat (2002), *Türklerin Dili*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Bulić, Refik (2001), *Bosanski jezik: jezičko-pravopisni priručnik za učenike osnovnih i srednjih škola*, Bosanska riječ, Tuzla.

Čaušević, Ekrem (1996), *Gramatika suvremenoga turskog jezika*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb.

- Čedić, Ibrahim (2001), *Osnovi gramatike bosanskog jezika*, Institut za jezik, Sarajevo.
- Đinđić, Slavoljub (1991), *Udžbenik turskog jezika*, Filozofski fakultet u Beogradu, Beograd.
- Đinđić, Slavoljub, Mirjana Teodosijević, Darko Tanasković (1997), *Türkçe-Sırpça Sözlük*, Türk Dil Kurumu, Ankara.
- Edgü, Ferit (1977), *Hakkâri'de Bir Mevsim*, Ada Yayınları, İstanbul.
- Edgü, Ferit (2005), *To godišnje doba u Hakkâriju*, sa turskog prevela Kerima Filan, Connectum, Sarajevo.
- Halilović, Senahid, Ismail Palić, Amela Šehović (2010), *Rječnik bosanskoga jezika*, Filozofski fakultet u Sarajevu, Sarajevo.
- Hengirmen, Mehmet (1997), *Türkçe Dilbilgisi*, Engin Yayınevi, Ankara.
- Jahić, Dževad, Senahid Halilović, Ismail Palić (2000), *Gramatika bosanskoga jezika*, Dom štampe, Zenica.
- Palić, Ismail (2007), *Sintaksa i semantika načina*, Bookline, Sarajevo.
- Pamuk, Orhan (2008), *Masumiyet Müzesi*, İletişim Yayıncılık, İstanbul.
- Pamuk, Orhan (2009), *Muzej nevinosti*, sa turskog preveli Ekrem Čaušević i Kerima Filan, Buybook, Sarajevo.

Adresa autora
Author's address

Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli
Dr. Tihomila Markovića 1
75000 Tuzla
Bosna i Hercegovina
basamirza@yahoo.com

PROPARTICIPLES FUNCTIONING AS EXPANDED ATTRIBUTAL COMPLEMENTS IN TURKISH AND EQUIVALENTS IN BOSNIAN LANGUAGE

Summary

This paper primarily analyzes participles functioning as expanded attributive complements in Turkish and their functional-semantic equivalents in the Bosnian language. Furthermore, a contrastive comparison attempts to ascertain the procedure of properly translating certain Turkish sentences where participles are used in the function of attributes into Bosnian.

Key words: participles, attributive complement, semantic equivalent, translational equivalent, Turkish language, Bosnian language

UDK: 821.163.4(497.6).09-4 Kajan, I.
801.73:930.85

Originalni naučni rad / Original scientific paper

Vedad SPAHIĆ

Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli

BELETRIZACIJA KULTURNE POVIJESTI U ISTRAŽIVAČKOM PRECITAVANJU PROŠLOSTI MOSTARA

(studijski esej o Kajanovim mostarskim vedutama)

Svoje višegodišnje zanimanje za kulturnu povijest Mostara Ibrahim Kajan je sabrao 2014. godine u knjigu „Grad velike svjetlosti“, koja se naposljetku uobličila u beletriziranu kulturno-povijesnu monografiju grada. Pojedinačni tekstovi donjeti u formi veduta o znamenitim mostarskim građevinama, ne zanemarujući urbanističko-arhitektonsku baštinu kao svoju primarnu tematsku fiksaciju, suštinski se bave urbanim identitetom – njegovim tradicijskim mainstream-om i devijacijama koje su posljedica besprizornih urbidnih i kulturocidnih destrukcija tokom zadnje decenije prošlog stoljeća, a na podmukliji način po prilici traju do današnjeg dana. Kajanov kod prečitavanja kulturne povijesti grada funkcionira po načelu gadamerovskog hermeneutičkog kruga. Participijenti unutar cikličkog mehanizma koji teži da se logički, estetski i interpretativno zatvori, uspostavljajući harmoničan odnos međusobne uvjetovanosti su: pisac – grad – povijest – identitet.

Ključne riječi: grad, kulturna povijest, identitet, beletrizacija povijesti, hermeneutički krug

Višegodišnje zanimanje Ibrahima Kajana za prošlost rodnog grada okupljeno je 2014. godine u knjigu „Grad velike svjetlosti“. Podnaslovljena kao mostarske vedute, ova se zbirka tekstova na koncu uobličila u beletriziranu kulturno-povijesnu monografiju grada. Iza žanrovske reference vedute, posuđene iz slikarstva, a koja izvorno označava slike ili

grafike koje prikazuju dio grada ili arhitektonske objekte „oživljene“ ljudskim likovima ili skupinama, kriju se nefikcionalni memoarsko-dokumentarni tekstovi putopisne strukture, s naglašenim literarnim otklonima. Književni elementi Kajanovih veduta diskurzivno su razučeni u različite vidove dotematizacija. Zadatu širinu građe i funkcionalnih stilova uspješno je mogla izmiriti, i djelotvorno saobraziti, jedino forma eseja, što se naposljetku, u ovim tekstovima, na zadovoljstvo čitatelja, i događa. Graditeljski artefakti, prepoznatljivi kao punkturni topisi arhitektonske baštine grada Mostara, spomenici, hajrati, vakufi, sakralne i javne građevine, kojima je posvećeno 40 kratkih eseja u ovoj knjizi, imaju za pisca ambivalentnu funkciju; s jedne strane na njih je, u užem smislu, fokusirana znanstveno-historijska deskripcija zasnovana na dokumentarnim izvorima, narodnoj predaji i recentnom, golom oku vidljivom, stanju i svrsi konkretnog objekta i lokaliteta. S druge strane, svaka građevina je svojevrsna provokacija za literarno uzašašće kroz memoarsku naraciju i lirsku meditaciju, riječju, jednu osobenu esejističku filozofsko-spoznajnu pustolovinu fukovoovski shvaćenog „arheološkog“ prekopavanja identitarnih vertikala na kojima opstoji mostarski *genius loci*.

Dar i iskustvo esejiste, putopisca i znanstvenika svjedoči Kajanova neprikosnovena bibliografija, ali Ibrahim je prije i poslije svega – pjesnik. Poeta koji se odlučio u zrelim godinama vratiti u rodni grad i odužiti mu se, na svoj autentičan način - tako što će ga nanovo pročitati (prečitati). U tom svjetlu knjiga „Grad velike svjetlosti“ i jeste ispis snage i dubine pjesnikova poriva za *razduženjem*, usporedivog možda jedino sa onom gravitacijskom privlačnošću koja je njegovog znamenita predšasnika Mustafu Ejubovića Šejh Juju svojedobno iz Stambola vratila šeheru svome. „Ako se ne vratim, prijatelji moji, paučina će i nebo nad našim Mostarom premrežiti i mračnim učiniti“, zabilježio je Jujo nastojeći svoju emociju užlijebiti u prikladnu jezičku figuru.

Mrak nad Mostarom tristo godina poslije, kada se Kajan iz Zagreba uzvjetar vraća u zavičaj, nije bio metafora nego surova zbilja, a pitanje: *šta se zapravo u žrvnju 90-tih dogodilo sa gradom*, postalo je njegova opsesija. „Grad velike svjetlosti“ je dosad najambiciozniji pokušaj odgovora na to pitanje. Vedute o znamenitim mostarskim građevinama, ne zanemarujući urbanističko-arhitektonsku baštinu kao svoju primarnu tematsku fiksaciju, suštinski se, u stvari, bave urbanim identitetom – njegovim tradicijskim mainstream-om i devijacijama koje su posljedica besprizornih urbičnih i kulturocidnih destrukcija tokom zadnje decenije prošlog stoljeća, a na podmukliji način po prilici traju do današnjeg dana. Za Kajana, kao i za većinu onih koji danas žive na istočnoj strani grada - a imaju potrebu za nekom vrstom intelektualne dispozicije - urbani duh i biće Mostara, barem na razini javno artikuliranog diskursa, su neupitne i stabilne antropološke kategorije, esencijalistički upisane u svjetlu tradiciju multikulturalne koegzistencije, k tome imune na sve, ma kakvim fizičkim, verbalnim, legislativnim, institucionalnim, pseudoznanstvenim i sl. nasiljem podržane rekonfiguracije.

Ma koliko se autor suzdržavao izrijekom ukazati na graditeljske novotvorbe i druga man-

ifestna obilježja kompromitacije mostarskog kulturnog identiteta kada ih uočava s druge strane administrativno nepostojeće ali svima znane linije što od devedestih fizički dijeli grad, ipak ima fragmenata koji se svojom nedvosmislenošću ukazuju kao metonimijske vrške jedne duboke indignacije s kojom se odnosi prema takvim pojavama. Današnja građevina crkve u Podhumu, piše Kajan, „ni po čemu nije ona koju je naslijedila i koja trajno živi u mom mostarskom identitetu“. U ovakvim slučajevima, a danas ih u Mostaru nije malo, ni u zapadnom ni u istočnom dijelu, autor ima problem, budući da ne može aktivirati svoj ovjereni kod iščitavanja grada, a koji funkcionira po načelu gadamerovskog hermeneutičkog kruga. Participijenti unutar cikličkog mehanizma koji teži da se logički, estetski i interpretativno zatvori, uspostavljajući harmoničan odnos međusobne uvjetovanosti su: pisac – grad – povijest – identitet. Razumijevanje jednog nije moguće bez razumijevanja svih, jednako kao što segment književnog teksta dobija smisao samo unutar cjeline kojoj pripada i obrnuto cjelina ovisi o konfiguraciji i suodnosu njenih dijelova. Razmjena duhovne energije unutar kajanovskog fenotipa hermeneutičkog kruga zbiva se na onim premisama koje je svojedobno izložio Safvet-beg Bašagić zagovarajući apartnu osebnost bošnjačkog duha u orijentalnim stvaralačkim praksama. Kajan je u tom pogledu eksplicitan i sugestivan kada za graditelja Starog mosta neimara Hajrudina zaišareti da je „u bosanskim uspavankama bio u beši odnjihan, pa je njegov talenat težio dati se u izvornoj kolijevci, očitovati se u prostoru i vremenu svojih predaka!“

Poetološko, pak, zaleđe Kajanove knjige dalo bi se prepoznati u trima živim, izdašnim i kulturalno uplivnim vrelima naše književne tradicije – u esejima Skendera Kulenovića (poglavito onom *Iz smaragda Une*), putopisima Zulfikara Džumhura i kulturnoj historijsko-publicističkoj monografiji Husage Čišića *Mostar u Herceg-Bosni*. Formalno, Kajanova veduta zadržava žanrovsku strukturu putopisa kao nefikcionalne književne vrste koja podrazumijeva fizičko prisustvo i opservaciju autora na tematiziranom lokalitetu. Ali, suština književnog putopisa, njegova literarnost, nije u izvještajnom dijelu nego u dotematizacijskom prinosu, koji je, već smo naznačili, u ovoj knjizi iznimno bogat i raznovrstan: od beletrizacije povijesno-dokumentarne i predajne građe, memoarskih sekvenci, lirsko-filozofskih kontemplacija do publicističko-kritičkih kolumni posvećenih aktuelnim društvenim temema, kulturnim politikama i sl. Na izvjestan način Kajan se, kako na razini produkcije tako i promocije, stavlja u ulogu protagoniste onoga što se kao svjetski trend današnjice označava terminom kulturni turizam, dakle on je taj koji putuje iz užitka i otkriva (tekstualizira) ljepotu koju ne vide oni koji su je stvorili. Neke od bitnih autorskih intencija u tom pogledu su detabuizacija povijesti i dezantikvarizacija historijskih artefakata.

Kajan se ne ustručava zagrebatu ispod službene povijesti, smjerno i uvjerljivo sugerisati neke nove rasporede i uloge određenih ljudi u novom čitanju mostarske prošlosti – npr. gradonačelnika Mujage Komadine ili muftije Ali Fehmija Džabića, sjenke čijih djela „stoje puput markacija historijske mape po kojima se pokreću naši ovovremeni životi“. Pri tome bez pretencioznosti, ali i bez lažne skromnosti, Kajan zna podsjetiti i na neke iznimno hrabre vlastite penetracije u mostarske povijesne tabue, kakvi su još pred rat napisani sti-

hovi o Krvavoj džamiji na Raljevini i upadu uskoka Janković Stojana 1687. u Mostar.

Jedna od zadaća vedute kao slikarskog žanra jeste humanizacija monumenta. Na slikama Bellotta, Brilla, Canaletta neizostavno se nalaze i ljudi, skupine ljudi, tu život pulsira baš punom dinamikom. Kajan se vrlo dosljedno pridržava toga načela, a Mostar mu, sa svojim građevinama i društvenom ulogom koju su imale i danas imaju, uglavnom daje za pravo. Monumenti, kao što je Stari most, ali i manji objekti poput trubeta, česama i sl., imaju svoj antikvarni značaj, ljepotu i svrhu po sebi, ali kao humanista i zagovornik *žive povijesti* uvijek će s ushitom pozdraviti kada su drevne građevine, u onom utilitarnom smislu, i dalje praktično korisni i važni činioci kvaliteta života (kao npr. Ćorovića kuća koja je zahvaljujući pregaocima poput Ratka Pejanovića danas sjedište mostarske „Prosvjete“ i okupljalište intelektualaca svih vjera i nacija) ili, pak, kada u nepredvidivoj dinamici životnih preobrazbi objekat promijeni svrhu i postane prostor za neke nove prikladne sadržaje, kakva je mostarska Tabhana u kojoj se okuplja omladina i sviraju rock grupe. S pravom će Kajan ustvrditi: „Da nema njih, ovo bi mjesto, Tabhana, bilo skelet turističke preparirane prošlosti grada Mostara“. Neki sličan novoosmišljen život moglo bi živjeti i Bogdanovićevo Partizansko groblje da, ni krivo ni dužno, kao spomenik koji govori univerzalnim jezikom, a ne jezikom političkih ideja, nije postalo poprište tribalnog obračuna sa ideologijom vremena u kome je izgrađeno.

U epohi koja je demistificirala mnogo toga u književnosti, napose opreku između privilegiranih i trivijalnih diskurzivnih praksi, *Grad velike svjetlosti* možemo bez zazora označiti i kao svojevrsni „turistički vodič“ /neko je opremom knjige to ašičare htio sugerisati/, namijenjen specifičnoj klijenteli - onom, prethodno već opisanom, profilu savremenog turista koji traga za sofisticiranim kulturnim sadržajima i informacijama o njima, a broj takvih, po svim podacima, iz dana u dan se povećava, pa bi knjigu trebalo čim prije prevesti na engleski. Nama koji književnost još uvijek držimo bitnom u svojim životima ostaje sretna okolnost da je ova knjiga višestruko kodirana i da nudi satisfakciju različitim recepcijskim profilima. Jer, vesela vriska i tupo udaranje lopte krpenjače o prljave zidove nekoć blistavog engleskog konzulata na Carini, kazat će nekome, svojim metonimijskim zasjekom, više o jednom vremenu nego mnoge historijske knjige.

Adresa autora

Author's address

Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli

Dr. Tihomila Markovića 1

75000 Tuzla

Bosna i Hercegovina

vedad.spahic@bih.net.ba

LITERARIZATION OF CULTURAL HISTORY IN EXPLORATIVE READING OF MOSTAR'S PAST

(study essay on Kajan's Mostar vedutas)

Summary

Ibrahim Kajan's longstanding interest in cultural history of Mostar was published in a book in 2014 called „The City of Great Light“ which eventually shaped itself as a literary cultural-historical monograph of the city. Individual texts shaped in the form of vedutas about famous Mostar's buildings, without neglecting urbanistic-architectural legacy as its primary thematic fixation, quintessentially deal with urban identity and its traditional mainstreaming as well as deviations which are a consequence of urbicidal and culturocide destructions during the last decade of the 20th century and which insidiously exist until present day. Kajan's code of reading cultural history of the city functions according to the principle of Gadamer-like hermeneutical circle. Participants inside the cyclical mechanism, which strives to logically, aesthetically and interpretatively close itself and establish a harmonious relationship of mutual conditionality, are: writer – city – history – identity.

Key words: city, cultural history, identity, literarization of history, hermeneutical circle

UDK: 821.163.4(497.6).09-2 Ostojić, Lj.

141.72:316.74

Originalni naučni rad / Original scientific paper

Alma HASUKIĆ

Arhiv Tuzlanskoga kantona

ZBIRKA DRAMA MAGIJSKA DOTICANJA LJUBICE OSTOJIC: RAZOTKRIVANJE PATRIJARHALNE RODNE HEGEMONIJE U MITSKIM NARATIVIMA O ŽENSKOJ SEKSUALNOSTI

Rad se bavi savremenim bosanskohercegovačkim ženskim dramskim tekstom koji je dosta „mlada“ književna pojava u bosanskohercegovačkoj književnosti, jer je prvi ženski dramski tekst napisan tek u XX stoljeću. Interes za (savremeni) bosanskohercegovački ženski dramski tekst i dramski tekst uopće značajan je zbog zanemarenosti dramske produkcije u bosanskohercegovačkoj književno-kritičkoj praksi – gdje postoji tek nevelik broj naučnih radova/knjiga koji/e promišljaju o ispisanim dramskim svjetovima ili koji/e se bave periodizacijom, sistematizacijom i modelativnim tokovima savremene bosanskohercegovačke dramske književnosti, kao i radova koji sa novim teorijskim iskustvima iz savremene perspektive ponovo iščitavaju dramske tekstove starije bosanskohercegovačke produkcije. Od tog nevelikog broja naučnih radova izrazito mali broj je onih koji se bave (savremenim) ženskim dramskim tekstom.

Zbirka drama *Magijska doticanja* Ljubice Ostojić sa svojim mitološkim narativom predstavlja drugačiji, oneobičen pristup savremenom bosanskohercegovačkom društvenom kontekstu s obzirom na dominantni (post)ratni, traumatski narativ bosanskohercegovačke književne prakse. Umjetničkom obradom mita, odnosno njegovom dekonstrukcijom Ljubica Ostojić ispisuje dramske tekstove koji ispituju prepoznatljivost i funkcionalnost mitova u kulturi savremenosti. Oba dramska teksta u zbirci drama *Magijska doticanja* reprezentiraju ženu i njenu poziciju u patrijarhalnoj zajednici/kulturi i vremenu, rodnu asimetriju društvene moći, odnos patrijarhalne zajednice/kulture prema prostoru ženske seksualnosti. Također, oba dramska tekata ispisuju žensku perspektivu, žensko iskustvo, svjedoče o stalnom simboličkom i svakom drugom obliku nasilja, kontrole nad ženama i njihovim tijelom, životom, uključujući se na taj način u

prostor feminističkog pregovaranja.

Ključne riječi: ženski dramski tekst, mitski narativ, patrijarhat, ženska seksualnost

1.Uvod

Svaka ozbiljnija rasprava o feminističkim pitanjima prijetnja je patrijarhalnim strukturama moći, jer bi povećana prisutnost feminizma u javnoj sferi izazvala sukobe, destabilizirala društvo i uzrokovala veću političku svijest žena, koja je prema patrijarhalnom shvaćanju sumnjiva.

Valsala Kumari

Prije nego bude započet govor o zbirci drama Ljubice Ostojić ukratko će se progovoriti i o bosanskohercegovačkom ženskom dramskom stvaralaštvu, a s obzirom na njegovu specifičnu poziciju u bosanskohercegovačkom književnom prostoru u odnosu na druge književne žanrove takav osvrt može biti koristan. Naime, drama kao književni žanr relativno je „mlada“ pojava u bosanskohercegovačkoj književnosti. Njeno egzistiranje u bosanskohercegovačkoj književnosti počinje dosta kasno u odnosu na evropske književne tokove – tek za vrijeme austrougarske vladavine 1885. godine Ivan Lepušić objavljuje prvi bosanskohercegovački dramski tekst. Međutim, žensko dramsko stvaralaštvo svoje prve tekstove bilježi još kasnije, tek početkom XX stoljeća. Kako u svom tekstu „Između ćutanja i psovke – bosanskohercegovačka ženska dramska književnost“ navodi Anisa Avdagić, prve dramske tekstove na španskom ladino jeziku ispisuje u bosanskohercegovačkom književno-kritičkom diskursu zanemarena, a u širem kontekstu čak i nepoznata autorica Laura Bohoreta Papo. Tek krajem XX i početkom XXI stoljeća kada se javljaju drame Ljubice Ostojić, Nermine Kurspahić, Jasne Šamić, Radmile Smiljanić, Elme Tataragić, Ines Tanović, Aide Pilav, Tanje Šljivar, Nure Bazdulj-Hubijar i drugih autorica, bilježi se određeni kvantitativni porast produkcije bosanskohercegovačkih ženskih dramskih tekstova. Također, u bosanskohercegovačkim književno-kritičkim krugovima postoji tek nevelik broj naučnih radova/knjiga koji/e promišljaju o ispisanim dramskim svjetovima ili koji/e se bave periodizacijom, sistematizacijom i modelativnim tokovima savremene bosanskohercegovačke dramske književnosti, kao i radova koji sa novim teorijskim iskustvima i iz savremene perspektive ponovo iščitavaju dramske tekstove starije bosanskohercegovačke produkcije. Od tog nevelikog broja naučnih radova, izrazito mali broj je onih koji se bave ženskim dramskim tekstom. Stoga je kao ispomoć za kontekstualiziranje dramskih tekstova (ili bilo kakav govor o njima) unutar savremene bosanskohercegovačke književne scene nužno ponekad posegnuti za djelima kojima drama nije primarna tema istraživanja, nego, naprimjer, roman, pripovijetka. Takav postupak moguć je zbog toga što je i drama dio istog poetičkog okvira, te je prolazila kroz iste, ili barem vrlo srodne, procese i modele poetskog razvoja kao i roman ili pripovijetka. Drama je kao i druge književne vrste u bosanskohercegovačkoj književnosti „nakon folklorno-romantičarskog zasnova s kraja prošlog vijeka i

početka ovog vijeka na koncu milenija“ ušla „u postmoderni poetički sistem koji umjetnički uvjerljivo trijumfira u ratnoj književnosti“ (Kazaz 2004:152-153), odnosno, od prosvjetiteljskog poetičkog modela preko artističkog, semiotičkog, te raznih njihovih oblika savremena bh. drama dospjela je u stanje koje Gordana Muzaferija opisuje na sljedeći način:

(...) na vratima 21. stoljeća bosanskohercegovačka dramatika, sad već potpuno sklona artističkom konceptu i estetizaciji zbilje, kroz polifonijsku miksturu egzistencijalističkog, poetskog i semiotičkog modela probija do literarno-scenskih ostvarenja izrazite estetske vrijednosti, koja u dramaturškoj opservaciji čak i mučnih tema ratne stvarnosti ne dopuštaju ideološku funkcionalizaciju diskursa, već se okreću samim sebi i tragaju za novim oblicima vlastite stvaralačke svijesti. (Muzaferija 2004: 23)

2. Transformacija mitskih narativa u priču o savremenom kontekstu

Mit je sredstvo manipulacije, sredstvo stvaranja predstava, proizvod interesa. Dokle god budu postojali interesi, a oni su večni, dotle će oni ljudi koji imaju date interese, želeći da ih ostvare, a mit će im biti jedno od sredstva u ostvarivanju njihovih interesa. Mit je u tom smislu večan, jer su večni interesi, jer je večna podela moći unutar društva (...) Mit nije samo manipulacija, kojom jedna grupa želi da nametne društvu u celini neki svoj interes ili da omogući njegovu realizaciju. Mit je i vapaj one grupe koja nema mogućnosti da to uradi.

Ivan Kovačević

Zbog svoje reprezentacijske prirode, dramska književnost (i ne samo dramska) mjesto je stalne refleksije aktualnih društvenih problema, tako da je učešće u proizvodnji društvenog smisla neodvojivo od razumijevanja dramskog stvaranja, odnosno, kao i svaki drugi književni tekst ni (savremena ženska) drama ne može izmaći iskustvu društvene scene. U slučaju savremenog bosanskohercegovačkog društva to se prije svega odnosi na tranzicijski, (post)ratni, (post)traumatski kontekst koji postaje dominantan predmet (i) dramskog interesovanja, ispitivanja i ispisivanja. Otuda se i posebnost dramskih tekstova u zbirci drama *Magijska doticanja*¹ ogleda u tematizaciji i reprezentaciji antropološkog i mitološkog sadržaja, povezanog sa davnim ritualnim običajima naroda sa Zapadnog Balkana. Takvi dramski teksovi postaju specifičan, drugačiji i osvježavajući oblik savremenog bosanskohercegovačkog (ženskog dramskog) teksta kojim se izbjegao, zaobišao govor o (post)rat-

1. Zbirka drama *Magijska doticanja* nastala je kao rezultat saradnje Ljubice Ostojić sa Mostarskim teatrom mladih koji je bio partnerska grupa na istraživačkom projektu *Mit kao sudbina*, vođenom pod pokroviteljstvom umjetničke grupe BAZAART i antropologa prof. dr. Ivana Kovačevića. Projekat *Mit kao sudbina* imao je za zadatak da istraži mitske i ritualne sadržaje naroda Zapadnog Balkana, te da kao krajnji rezultat tih procesa dobije „scensko djelo kao kompetentan autorski komentar“ (Kovačević 2006: 24). Također, cilj projekta bio je umjetnička obrada mita i antropološka analiza materijala, te kao najvažnije, dekonstrukcija mitoloških sadržaja u pravcu usmjeravanja pažnje na njihovu prepoznatljivost i funkcionalnost u savremenom historijskom i političkom kontekstu.

nim traumama. Međutim, bez obzira na tematsku arhaičnost i distanciranost od društvene tematike koja dominira bosanskohercegovačkim književnim prostorom, drame Ljubice Ostojić ne gube na značaju i aktualnosti problematike kojom se bave, jer se kroz/preko vlastitih mitoloških priča obje drame mogu uspješno uključiti u savremene kontekste i značenja. Naime, mit i ritual se mogu dekonstruirati i transformirati u priču o savremenom društvenom trenutku, odnosno ova zbirka drama „svoju komunikacijsku funkciju zasni-va na ‘provociranju’ publike da preko uprizorenog simboličkog, nematerijalnog naslijeđa promišlja vlastitu društvenu realnost“.² Tako se u dramskim tekstovima preko mitskih slika koje simbolički reprezentiraju poziciju žene u patrijarhalnoj kulturi i vremenu, rodnu asimetriju društvene moći na štetu ženskog roda, progovara feminističkim diskursom, pa se stoga drame mogu iščitati kao subverzivne u odnosu na savremene falogocentrične, patrijarhalne (bosanskohercegovačke) kulturalne kontekste i tu leži aktualnost i važnost priča koje reprezentiraju. Također, moglo bi se reći i da navedeni dramski tekstovi pripadaju feminističkom prostoru pregovaranja – ispisuju žensku perspektivu, žensko iskustvo, ispisuju priče o poziciji žene u jednom od oblika patrijarhalne kulture, svjedoče o stalnom simboličkom i svakom drugom obliku nasilja, kontrole nad ženama i njihovim životom, te tako „promovišu opozicijsko, potencijalno subverzivno znanje koje se suprotstavlja vladajućim idejama, preispituje literarni, filozofijski, povijesni kanon, preoblikuje zvanično znanje“ (Bahovec 2009). Interes za rodne odnose i probleme koji je primijetan u dramama Ljubice Ostojić pojava je koja ima značaj u bosanskohercegovačkoj književnoj produkciji i kulturi „ako se podsjeti na činjenicu da su rodni projekti uvijek u intersekciji sa drugim projektima, prije svega nacionalnim i kulturnim“, pa je stoga „teže osporavati činjenicu ili barem mogućnost da sa ženskom produkcijom u BiH postoji i dodatno polje narativno-scensko-političkog problematiziranja fizičkog, psihičkog, verbalnom, epistemološkog i svakog drugog oblika nasilja u danas transformiranim modelima patrijarhalnosti (...)“.³

S obzirom na to da je mit/mitološki sadržaj osnova dramskih tekstova Ljubice Ostojić i da su se mitovi/mitološki sadržaji odvajkad koristili u književnom tekstu značajno je uočiti i napomenuti ono po čemu se drame Ljubice Ostojić razlikuju od drugih književnih ostvarenja koja su kao umjetničko sredstvo koristila mit – različitost načina i svrhe upotrebe mitoloških sadržaja. Naime, u prošlosti je u nacionalnom, javnom diskursu mitološki sadržaj najčešće imao radikalno ideologiziranu upotrebu. Tendencija negativne i rušilačke upotrebe mitoloških sadržaja nije ništa neobično i oduvijek se koristilo u kriznim vremenima nacionalnog identiteta zajednice da bi se ojačali narativi koje nacija promovira kao istinite, te da bi se nacionalne „istine“ potkrijepile mitološkim sadržajima – uvijek prilagođenim vremenu njihove upotrebe. Tako konstruirani narativi zadobivaju političku funkciju i najčešće se upotrebljavaju protiv drugih nacionalnih zajednica, prouzrokujući netrepeljivost, sukobe, bitke i smrt. Kako navodi Ivan Kovačević takva zloupotreba mitskih i folklornih sadržaja karakteristična je za autoritarne i totalitarne režime (Kovačević 2006: 40). Nasuprot tome, konstrukcije mitskog bezvremena u dramama Ljubice Ostojić imaju posebno

2. Avdagić, Anisa (2012): „Između ćutanja i psovke – bosanskohercegovačka ženska dramska književnost.“ (Tekst u pripremi za štampu)

3. Avdagić, Anisa (2012): „Između ćutanja i psovke – bosanskohercegovačka ženska dramska književnost.“ (Tekst u pripremi za štampu)

apostrofiranu dimenziju, jer se balkanska mitologija, mit uopće i arhetipske figure, reprezentiraju u svom pozitivnom subverzivnom potencijalu – stvaranje novih iscjeljiteljskih, a ne rušilačkih narativa.

Oba dramska teksta u središte postavljaju ženu i to u trenutku njene spolne zrelosti, svijet koji žena/e stvara/ju, odnos zajednice prema ženi i običajima iz „njenog“ svijeta. U oba dramska teksta, možda ponajviše, problematizira se patrijarhalni društveni sistem i u patrijarhatu tabuizirana ženska seksualnost, spolnost, moć, užitak. Naime, dok se u drami *Doticanja* reprezentiraju rituali i magijski obredi kojima se sugerira seksualno i erotsko sazrijevanje žene i javljanje njene seksualnosti preko Mjeseca kao simbola ženinog ulaska u erotsku fazu, u drami *Nevjesta od kiše* reprezentiraju se mitološki sadržaji kojima se simbolično preko priče o Zmaju kišodavcu progovara o kontroli, suzbijanju, osuđivanju i kažnjavanju ispoljene, ispunjene, javno ostvarene ženske seksualnosti u patrijarhalnim zajednicama.

2.1. Žensko je doba skriveno tamom

Cijeli dramski tekst *Doticanja* satkan je od ženskih priča, običaja, rituala, njihovog odnosa sa prirodom, svijetom oko sebe. Stoga se ženski prostor i vrijeme koje žene konstruiraju ukazuju kao neodvojivi od prirode, okoline u kojoj egzistiraju i sa kojom komuniciraju na više načina – pokretima, plesom, bajanjem, gatalicama, ritualima, obredima. Iako je veza žene i prirode karakteristična za patrijarhalni način promišljanja i konstruiranja svijeta, ona (veza) se ne narušava ovim dramskim tekstom i ne prikazuje kao „izvor zazornosti“ nego se „reprezentira kao izvor dobrohotne moći i obećanje užitka“.⁴ S obzirom na to da se dramskim tekstom tematizira ulazak žene u svijet/prostor seksualnosti, a koji je simbolički reprezentiran preko dobijanja prve mjesečnice. Tako mjesečnica postaje ključni i granični događaj u procesu „prelaza“ iz djevojke u ženu, pa je značajno spomenuti kako je reprezentirana mjesečnica, kakav je njen status i karakter u konstruiranom mitskom vremenu dramskog teksta, te razlikuje li se od „uobičajenog“ zazornog pogleda na proces mjesečnog krvarenja žene u patrijarhalnim oblicima društva. Branka Galić u tekstu *Moć i rod* ispisuje:

Osjećaj da su ženske seksualne funkcije ‘nečiste’ proširen je širom svijeta i prilično trajan. Dokaži tome mogu se vidjeti svugdje u literaturi i mitu, kako u primitivnom tako i u ‘civiliziranom’ životu. Zapravo je napadno kako to značenje opstaje i danas. Događanje menstruacije, npr. većinom je skrovena stvar, izaziva neugodnosti i smatra se neumjesnim, a psihosocijalne posljedice pridodane takvoj stigmati imaju velik utjecaj na ženski ego. Postoji golema antropološka literatura o menstrualnom tabuu – recimo, praksa izoliranja ‘prijestupnica’ tjeranjem na rub sela nerijetka je i ‘normalna’ pojava u ‘neciviliziranom’ svijetu (2012).

Julija Kristeva je možda najpoznatija autorica koja se bavila tabuom tjelesnih izlučevina
4. Avdagić, Anisa (2012): „Između ćutanja i psovke – bosanskohercegovačka ženska dramska književnost.“ (Tekst u pripremi za štampu)

u koje je ubrojala i menstrualnu krv. Smještajući menstrualnu krv u područje prljavštine, Julia Kristeva detaljno razrađuje svoj *Ogled o zazornosti* pridajući posebnu pažnju tjelesnim sokovima, te povodeći se za Lacanom, proučava menstruaciju kao izuzetak čovjekovog identiteta, ono što nas upisuje u simboličko, ono kako nastajemo. Menstrualna krv se smatra nečistom jer dolazi iz unutrašnjosti, nepoznatog predijela koje donosi život ali i smrt (pobočaj), ona prelazi granice tijela između vanjskog i unutrašnjeg, granice koja predstavlja rascjep, pukotinu ispunjenu strepnjom i neizvjesnošću. S obzirom na svoje porijeklo mjesečnica nužno sa sobom povlači i pitanje seksualnosti i spolne različitosti i još više pojačava svoj zazorni karakter u patrijarhalnim oblicima društva. U dramskom tekstu *Doticanja* čin početka mjesečnice i sama mjesečnica nemaju karakter zazornog, onakvog kako ga opisuje Kristeva. U dramskom tekstu postoji određena želja za odgađanjem tog trenutka, reprezentirana u zahtjevu/molbi Babe Mjesecu da ne bira djevojku za svoju iduću ljubavnicu jer se svijet odraslih žena, u koji se simbolički menstruacijom prelazi, ne reprezentira kao suviše ugodan:

BABA:

Koliko je lakše djetovati,

Nego tebi moćnom djevovati! (Ostojić 2008: 14)

Zapravo, moglo bi se reći da se nazire doza traumatičnosti tog trenutka jer se Djevojka opisuje kao na granici hysterije, smijeha, plača (Ostojić 2008:21). Zatim, nad Djevojkom žene sprovode obred čišćenja i spremanja za brak, jer „ženski je spol vrhunski opasan. Muškarac mu se ne približava bez obreda čišćenja“ (Badenter 1988: 134). Također, „drama ukazuje na procjep, na mjesečnicu kao na društvenu traumu (...)“.⁵ S tim u vezi može se spomenuti i mogućnost da su „nelagodnosti“ koje žene osjećaju za vrijeme perioda mjesečnice po porijeklu psihomatske, društveno i kulturalno uvjetovane prije nego li biološki i fiziološki.

Vremenske faze u kojima se reprezentira mjesec u dramskom tekstu (mladi mjesec, puni mjesec, pomračenje mjeseca) mogu da se posmatraju kao simbolički prikaz faza ženske seksualnosti, buđenja i razvijanja njene spolne zrelosti. Naime, dramski tekst započinje za vrijeme mladog mjeseca u kojem djevojka dobija prvu mjesečnicu koja se uzima kao znak ulaska u erotsku fazu života. Zatim, za vrijeme punog mjeseca dešava se seksualni čin Mjeseca i djevojke kao prvog seksualnog iskustva djevojke – reprezentacija njene zrele faze seksualnosti, nakon čega nastupa pomračenje mjeseca koje može da postane simbolička slika svijeta/prostora odraslih žena u koji je djevojka zvanično ušla, a koji dramski tekst reprezentira kao težak, mračan i bez užitka:

BABA:

Žensko je doba skriveno tamom.

Treba da ugasneš.

Čovjeka svog da nađeš.

5. Avdagić, Anisa (2012): „Između ćutanja i psovke – bosanskohercegovačka ženska dramska književnost.“ (Tekst u pripremi za štampu)

Djecu da radate, kao svi. (Ostojić 2008: 37)

BABA:

Nebo je za djevojke. Za žene nije.

Žena je teška za zemlju vezana. (Ostojić 2008: 38)

A sve to zahvaljujući patrijarhalnoj zajednici koja sprečava ili otežava ženama „uzlet u nebo“ – simbolički prikazan u sceni sjedinjena djevojke i Mjeseca u seksualnom činu. Stoga se može reći da se ovim dramskim tekstom tematizira i problematizira patrijarhalna zajednica, koja se kroz mitsku priču o ženskoj seksualnosti i spolnosti može pročitati kao stalni mehanizam kontrole i suzbijanja ženske moći, užitka, tjelesnosti, spolnosti, te iskorištavanja ženskog tijela samo kao „spremište sjemena koje joj se povjerava“ (Badenter 1988: 97). Žena, kako u pradavnim tako i u savremenim oblicima patrijarhalnih zajednica/društava treba da ispunjava i obavlja rodne uloge (kao i muškarac) kojima se omogućava stalna reprodukcija, proizvodnja društva sa strogim rodnim raspodjelama moći. Kroz vrijeme se mijenjaju samo rituali kontrole i suzbijanja nepoželjnog, a funkcija ostaje ista: omogućiti ženama da budu vlasnice svoga tijela i da same upravljaju i usmjeravaju vlastitu seksualnost u pravcima koji svakoj ženi individualno odgovara.

Dramski tekst završava kao što je i počeo, sa mladim mjesecom koji ponovo obavlja svoju mitsku funkciju – uvođenja djevojaka u svijet seksualnosti i spolne zrelosti. Početak i kraj dramskog teksta tvore ciklično vrijeme dramskog teksta, vrijeme koje je karakteristično za mit. Za mitsko vrijeme bitna je univerzalnost priče koju reprezentira, njena ponovljivost kroz vrijeme.

S obzirom na kraj dramskog teksta moglo bi se reći da se ne anatemise u potpunosti žena i njena pozicija u konstruiranom mitskom vremenu. Postoji svjesnost o težini bivanja ženom/ama, ali ujedno i nekoj vrsti ljepote koja (povremeno) prožima tu identitarnu poziciju, što tvori određeno paradoksalno mjesto/vrijeme bivanja ženom/ama:

DJEVOJKA:

(...)

Žena sum,

I ženom ženovala,

Kroz sva vremena,

I kroz sva bremena.

Divno je ženom biti,

Letiti, Mjesec ljubiti,

Mjesečinom svjetliti,

pa neka boli,

Neka morom mori.

Žena sum! (Ostojić 2008: 47)

Zapravo, dramski tekst reprezentiranim mitološkim sadržajima u kojima glavnu ulogu ima

žena želi kritički ukazati, transformacijom i dekonstrukcijom mitoloških sadržaja, na sužavajuće, diskriminirajuće, krute, bezvremene patrijarhalne mehanizme kojima se nastoji nazdirati žensko tijelo i seksualnost, te njihov razvoj usmjeriti u poželjnom pravcu. Od tih pradavnih mitskih vremena, pa do danas kada žene žive historijska i politička vremena, njihova pozicija nije postala mnogo bolja, „ženski usud“ i bol nisu prevaziđeni, možda samo bolje i ljepše kamuflirani.

DJEVOJKA:

Luda sam. Naučit ću Mjesec sanjati. U snu ću letjeti. Tim teži bit će pad u zbilju. Neka.

Ako je moj ženski usud težak i k zemlji vuče, nosit ću ga. Imala sam svoj let u nebo.

Neka bude tako. Daleki moj, najdraži, **sad sam**

žena. Naviknut ću se na bol. (Ostojić 2008: 38, naglašavanje A.H.)

2.2. *Nije za žensko da besjedi, već da sluša*

U dramskom tekstu *Nevjesta od kiše* Ljubica Ostojić ispisuje mitsku priču koja govori o vjerovanju u zmaja kišodavca. Prema riječima Ivana Kovačevića u knjizi *Mit i umetnost*, zmaj je mitsko biće koje je zaduženo za regulaciju vremenskih prilika u jednoj zajednici. Također, u knjizi se navodi da zmaj ima još jednu funkciju – on ponekad postaje i ljubavnik. Naime, zmaj povremeno „ukrade“ neku djevojku i odvodi je u svoj svijet u kojem upražnjavaju seksualne/ljubavne odnose. „Međutim, vjerovanja ukazuju da može nastati problem usled toga što zmaj, kada se previše zanese u ljubavne poslove, zaboravlja svoje gradobraniteljske obaveze“ (Kovačević 2006: 105). Dramski tekst govori upravo o problemu koji je nastao usljed zmajevog zanemarivanja društvene funkcije. Naime, dramski tekst počinje svadbenim obredom koji se naglo prekida jer Nevjestu krađe zmaj. Nakon toga zajednicu pogađa suša jer se zmaj „previše zanio u ljubavne poslove“. Usljed neizdržive i dugotrajne suše muški članovi zajednice izvode obrede prizivanja kiše i protjerivanja zmaja ne bi li ga na taj način prizvali i podsjetili na njegovu primarnu funkciju. Kao posljednji pokušaj za „normaliziranje“ društveno-vremenskog stanja muški članovi izvode obred proklinjanja krivca najgorim kletvama usljed čega krivac sam prizna vlastitu krivicu. Nakon takvog katarzičkog trenutka kada krivac, Nevjesta, prizna „krivicu“ slijedi njeno kažnjavanje-kamenovanje čime se vrši stabilizacija i normalizacija i vremena i zajednice, o čemu svjedoči pojava kiše i naznaka novog vjenčanja. Koja je socijalna funkcija ovog mitološkog sadržaja, na osnovu čega se ovakav fantastički i čudesni sadržaj dramskog teksta može uključiti u savremene kontekste? Ponajprije preko institucije braka koja se tematizira dramskim tekstom. *Nevjesta od kiše* reprezentira važnost braka u patrijarhalnim zajednicama kao regulatornog mehanizma, društvene institucije koja normalizira i usmjerava rodne pozicije i uloge. Naime, scena Nevjeste koja nestaje prije zvanične svadbe i sklapanja (ugovorenog) braka može da se posmatra/čita kao simbolička slika, metafora pred-

bračne seksualne aktivnosti, njen susret sa zmajem kao „griješ“, „prekršaj“, narušavanje dozvoljenih granica, normi, okvira svoje rodne pozicije u patrijarhalnoj zajednici. Takve, za patrijarhalni koncept zajednice, abnormalne ili nemoralne radnje nužno je kazniti čime bi se vratilo poželjno stanje u kojem ženina seksualnost treba biti potisnuta i smještena u okvire regulatorne institucije braka, gdje se najbolje nadzire i usmjerava. Kao što vidimo na osnovu ovog mitskog sadržaja i vjerovanja ženska seksualnost je od davnina, kroz različite oblike patrijarhalnog društva, posmatrana kao zazorna, nepoželjna, uznemirujuća, nešto što remeti „stabilne“ idenitete patrijarhata, zazorno kao „ono što ne poštuje granice, mjesta i pravila“ (Kristeva 1989: 10). Kako navodi Elizabet Badenter u knjizi *Jedno je drugo*, sve što je povezano sa ženskom seksualnošću prema patrijarhalnim normama povezano je sa izvorom zla, nereda, te se „muškarac (se) mora pobrinuti da (je) ukroti koristeći sva raspoloživa sredstva“ (1988: 122). Stoga, ispoljena, ostvarena, ispunjena i osamostaljena ženska seksualnost smješta se u nepoželjno, pogrešno, strašno, općenito zlo zbog čega su se kroz različite vremenske periode smišljali različiti institucionalni i neinstitucionalni mehanizmi, vjerovanja, običaji, obredi, pravila, zakoni kojima bi se ženska seksualnost, tjelesnost i užitak suzbili, spriječili, uništili ili barem ukrotili smještajući je u dozvoljene okvire bračne zajednice gdje ženino tijelo zadobija prevashodno reproduktivne funkcije. Moglo bi se reći da o tome govori i ovaj mit, kao što to radi, naprimjer, i mit o Pandorinoj kutiji. Stoga, socijalna funkcija figure zmaja mogla bi da bude intervencijsko sredstvo koje je patrijarhalna zajednica koristila da bi opravdala svoje mehanizme intervencije, kontrole, nasilja i organizacije života žene i pojedinaca, te da bi vlastite represivne norme, pravila i zakone podvela pod „prirodni“ poredak koji je nužno poštovati zarad blagostanja, napretka i mira cijele zajednice, pa je „u tom smislu svaka atmosferska nepogoda iskorištena (...) kao opomena za specifičan prestup u patrijarhalnoj matrici, a zmaj i zamjev nemarkirani su kao alibi za striktno patrijarhalno uređenje, pri čemu nije suvišno spomenuti da Elizabet Badenter kaže: ‘Svojstvo patrijarhalnog društva, u svom najapsolutnijem obliku, počiva na striktnoj kontroli ženske seksualnosti’“.⁶ U suprotnom, kao što to pokazuje lik Nevjeste, svaka vrsta pobune protiv tradicije, izlazak iz normiranih okvira ponašanja i rod-nih uloga (u Nevjestinom slučaju predbračne seksualne aktivnosti, uživanje u tjelesnosti), svako odbijanje (muškog) autoriteta nepovratno označava stradanje ženskoga roda/lika jer predstavlja opasnost za patrijarhalni poredak. U takvom sistemu žrtve su nužne da bi vlastiti principi uređenja ostali „čvrsti“ i „ispravni“, stoga „Nevjestino mrtvo tijelo, ožalošćeni Mladoženja, i na samom kraju drame radost Djevojke dok iskopava svog Germana i slično, samo su neki od pokazatelja „vrijednosti“ reprezentirane kulture i etičkih osnova pojedinih (prisilnih) oblika socijalnog organiziranja“.⁷

U oba dramska teksta ženski likovi – Djevojka i Nevjesta – nestaju iz „realnog“ svijeta i odlaze u nebeski svijet Mjeseca ili zmaja. Takvo odsustvo ili nestanak ženskih likova Du-bravka Zrničić-Kulenović tumači kao „simboličko izopćenje (...) iz socijalne strukture, iz zajednice“ (2012) na osnovu čega se dramski tekst može uključiti u savremene kontekste i postati komentar aktuelnih procesa na polju rodne problematike gdje su žene još uvi-

6. Avdagić, Anisa (2012): „Između ćutanja i psovke – bosanskohercegovačka ženska dramska književnost.“ (Tekst u pripremi za štampu)

7. Ibid

jek često smještene na rubove priznatih (muških) svjetova. Također, sve što ima veze sa ženskom seksualnošću, njenim uživanjem u tjelesnosti, patrijarhalne zajednice metaforički povezuju sa neljudskim, nebeskim ili demonskim silama (Mjesec, zmaj), uobličavaju u narativ o zlim silama, magiji, vremenskim nepogodama. Sve one koje su dosegle takvo iskustvo, ispunjenje i ostvarenje želja i uspjele da dožive trenutke sreće, ljubavi, užitka – očigledno zabranjene, nepoželjne kategorije za žene u patrijarhalnom svijetu – dolaze u sukob sa zajednicom koja ih kažnjava odbacivanjem, isključenjem, smrću...

DJEVOJKA:

A... je l ti ono radio? Mislim, ono,
stid me kazati, ono što muški ženama
rade... Ma ono kad stenju i huču i škripe.

NEVJESTA:

Ne znam ti kazati. Ovo je nešto skroz
drugačije, ja mislim...

Eto, kao kad ti zagrmi u glavi, srcu, duši.
Srce hoće iskočiti, tako nekako.

Pa ti onda pukne pred očima. Rasvijetli se.

A svjetlost nekako dobra, blaga... ispuni te. (Ostojić 2008: 77-78)

NEVJESTA:

Pa, de, samo me možete ubiti! Ubijte!

A gdje ja bijah, nijedan od vas neće i ne može!

Koliko je tamo silne svjetlosti...

Znam i šta je ljubav, a ko od vas to zna? (Ostojić 2008: 83)

Razlozi negativnom stavu patrijarhalne zajednice prema ženskim tjelesnim užicima, njenoj oslobođenoj seksualnosti mogli bi da se smjeste u strah od ženske samostalnosti, znanja i moći koji mogu da se dosegnu ako se oslobodi sprega i bremena patrijarhalnih običaja i pravila, što bi prouzrokovalo narušavanje patrijarhalnog sistema, gubitak moći muškaraca i njegove kontrole, te rasparčavanje vjere u univerzalnost i „prirodnost“ pozicija koje u patrijarhalnim društvima zauzimaju muškarci i žene. Tumačeći patrijarhalno uređene zajednice i žensko-muške odnose u patrijarhatu Elizabet Badenter primjećuje slične tendencije i navodi da „su brojna patrijarhalna društva za koja je žena neophodno zlo. U nemoći da je se liše, muškarci će se pobrinuti da što je moguće tješnje omeđe njen domen, da na minimum svedu njenu moć i, najzad, da joj nametnu sliku o samoj sebi koja je suprotna onoj o njima“ (1988: 94).

Možda ponajbolje o poziciji žene koja je prešla dozvoljene granice patrijarhalnog sistema govori Tiha molitva Nevjeste, a iz koje možemo pročitati drugačijost Nevjeste u odnosu na oklinu, njenu potrebu da ide različitim putevima kroz život, njenu želju da osjeća strast, ljubav, da živi slobodno i neopterećeno bremenom bivanja određenim (patrijarhalnim) modelom žene:

TIHA MOLITVA

Molim se tebi, velika Svjetlosti!
Molitvu mi čuj, usliši, spasi me!
Osvijetli moj put, trnovit, bespuće
Samo nek nije prav i utaban,
samo nek nije beznađem popločan!
Očuvaj mene od ledenih, od
Prostrijelnih pogleda bližnjih,
Od mržnje, prezira, svakog zla.
Svjetlosti, molim se tebi, čuj!
Ne daj da utrne plam
U mom ludom srcu.
Ne daj da ljubav ode,
Ne daj da žudnja ode,
Najbjedniji su oni
Što su bez ljubavi ostali.
(...) (Ostojić 2008: 76-77)

3. Zaključak

Interpretativne odluke koje su iznijete u ovome tekstu, kao jedne od mogućih, o zbirci drama *Magijska doticanja* Ljubice Ostojić pokušale su da ukažu na raznolikost savremenog ženskog dramskog teksta, ali i savremene bosanskohercegovačke književnosti s obzirom da je gotovo u svim svojim oblicima vezana za (post)ratni, tranzicijski društveni kontekst. Također, interpretacijama se pokušalo ukazati da značaj i zanimljivost ovakvih (dramskih) književnih tekstova – koji tematiziraju i problematiziraju neke drugačije, pradaвне, mitske, možemo reći i alternativne svjetove, a opet se uspješno uključuju u savremeni društveni kontekst i aktuelnu rodnu problematiku – može da bude višestruk. Zapravo, značaj drama Ljubice Ostojić mogao bi da se pronade u nastojanju dramske priče da učini vidljivim one društvene procese ili bolje je reći individualne priče koje remete, uznemiruju i uzdrnavaju zvanični, legitimni društveni (patrijarhalni) poredak. Društveni procesi za koje je zainteresovana Ljubica Ostojić da opriča, jesu procesi koji žele da razotkriju hegemonijsku sliku patrijarhalnog rodnog uređenja, odnosno, primijetna je želja dramskog teksta da mapira individualne priče i živote (žena) koji se označavaju kao manje vrijedni i nepoželjni zbog pripadnosti jednom od rodova ili zbog ponašanja, djelovanja u neskladu sa patrijarhalnim modelima društvenosti/rodnosti/seksualnosti/spolnosti, te grješni zbog vlastite želje i potrebe da se njihova seksualnost prizna ne kao remetilački faktor nego kao ravnopravni dio svačijeg života i svakog društva. Na tom tragu, možemo reći da mapiranjem takvih individualnih priča i života interpretirani dramski tekstovi žele da prokažu one strukture moći koje žele da nametnu vlastite, poželjne istine, one istine koje takve (patrijarhalne) strukture

moći žele da učine vidljivim, dok se dramski tekstovi bave onim sakrivenim, isključenim, kažnjenim.

Na kraju možemo reći da na osnovu dramkih priča iz *Magijskih doticanja* možemo uvidjeti da se patrijarhalni obrasci još uvijek koriste od strane vladajućih ideologija kako bi nametnule određeno ponašanje ili funkcije ženama i muškarcima.

Literatura i izvor

Avdagić, Anisa (2012), „*Između ćutanja i psovke – bosanskohercegovačka ženska dramska književnost*“ (tekst u pripremi za štampu)

Badenter, Elizabet (1988), *Jedno je drugo*, Sarajevo, Svjetlost.

Bahovec, Eva „*Feminizam kao epistemologijski projekat*“, dostupno u aprilu 2010. na <http://www.zarez.hr/80/temabroja7.htm>

Galić, Branka, „*Moć i rod*“, dostupno u septembru 2012. na <http://www.hrcak.srce.hr/file/40903>

Kazaz, Enver (2004), *Bošnjački roman XX vijeka*, Sarajevo-Zagreb, Naklada ZORO.

Kristeva, Julija (1989), *Moći užasa: Ogled o zazornosti*, Zagreb, Naprijed.

Kovačević, Ivan (2006), *Mit i umetnost*, Beograd, Čigoja štampa.

Muzaferija, Gordana (2004), *Činiti za teatar*, Tešanj, Centar za kulturu i obrazovanje.

Ostojić, Ljubica (2008), *Magijska doticanja*, Tešanj, Centar za kulturu i obrazovanje.

Zrnčić-Kulenović, Dubravka, „*Pogovor knjizi Magijaka doticanja*“, dostupno u oktobru 2012.

na www.diogenpro.com/uploads/4/6/8/8/4688084/izvod_iz_kritike.doc

Adresa autorice

Author's address

Alma Hasukić

Arhiv Tuzlanskoga kantona

Franje Ledera 1

75000 Tuzla

Bosna i Hercegovina

alma.hasukic@gmail.com

COLLECTION OF DRAMA MAGICAL TOUCHING BY LJUBICA OSTOJIC: UNCOVERING PATRIARCHAL GENDER HEGEMONY IN THE MYTHICAL NARRA TIVES ABOUT FEMALE SEXUALITY

Summary

This paper deals with contemporary Bosnian-Herzegovinian women's dramatic text that is quite "young" literary phenomenon in Bosnian literature because the first female dramatic text is created in the nineteenth century. Also, the (contemporary) Bosnian-Herzegovinian women's dramatic text and the dramatic text in general are neglected in Bosnia and Herzegovina's literary-critical practice where there is only a small number of research papers/books that interpret dramatic texts or who deal with periodization and systematization of contemporary Bosnian-Herzegovinian drama. Also, there is a small number of papers with new theoretical experience and the perspectives of contemporary drama texts that read out again earlier Bosnian-Herzegovinian literary production. In the end, very small number of scientific papers deal with women's dramatic text.

Collection *Magical touching* by Ljubica Ostojic with their mythological narrative is a different approach to contemporary social context of Bosnia and Herzegovina because of the dominance (post)war, traumatic narratives in Bosnian-Herzegovinian literary practice. With art processing of myth or its deconstruction, Ljubica Ostojic writes dramatic texts that explore identity and function of myth in contemporary culture. Both dramatic texts in the collection *Magical touching* represent women and her position in a patriarchal community/culture and time, the gender asymmetry of social power, the relationship between patriarchal community/culture and area of female sexuality. Also, both dramatic texts represent a female perspective, female experience, testify about a symbolic violence and all other form of violence, speak about controlling women and their bodies. Such aspects of dramatic texts can successfully engage them in the area of feminist negotiation.

Keywords: women's dramatic text, mythic narratives, patriarchate, women's sexuality

UDK: 821.163.4(497.6).09-32

141.78:82.02

Originalni naučni rad / Original scientific paper

Larisa SOFTIĆ-GASAL

Elektrotehnička škola u Tuzli

HOMOGENOST POSTMODERNE PRIPOVJEDNE SITUACIJE

Zajednička karakteristika raznolikih modela bosanskohercegovačke kratke priče u doba tranzicije zapravo potvrđuje stepen homogenosti postmoderne pripovijedne situacije, osobito kada je u pitanju stajalište identiteta ili infantilizacija priče. U dominantne modele ubrajamo, *uključujući i dosadašnje pokušaje njihove identifikacije*, sljedeće:

Lirsko-psihološki proserde priče *Biljke su nešto drugo* Alme Lazarevske (vještina baratanja detaljima, sitnicama, egzistencijalnim sadržinama koji prerastaju u egzistencijalne simbole);

Simbolička priča Nenada Veličkovića (*Staklo*) koja simboličkom efektivacijom predstavlja vrhunac postmoderne priče u BiH;

Novohistorijska priča-svjedočanstvo *Most na kopnu* Muharema Bazdulja (povijest ideja i povijest uzaludnosti historije unutar vječnog vraćanja istih suština);

Lirska priča *Ruganje duše* Gorana Samardžića, pisca čija je poezija temeljni gradivni faktor priče (politizacija priče, neljudski odnosi);

Model povijesne groteske (*Harmonika* Aleksandra Hemona). U ovaj model kratke priče spadaju i Zaimovićeva priča *Tajna džema od malina* te *Život i djelo Alphonsea Kaudersa* Aleksandra Hemona kao granične priče koje polaze od postmoderne poetike detektivske proze na kojoj uspostavljaju *model postmoderne karnevalsko ustrojene povijesne groteske*, za koji je najadekvatniji primjer upravo Hemonova *Harmonika*);

Ratna priča (kao model moralnog dokumentarizma sa poetikom svjedočenja u svojoj osnovi). Ovdje se izdvajaju i priče kao svojevrsan *nadratni model kratke priče* (*Pod pritiskom* Faruka Šehića);

Novinska priča (*Od sumraka do zore* Faruka Šehića);

Delirička fantastička priča (*A godine su prolazile* Karima Zaimovića);

Fantastička priča (*Čovjek sa Šiljinim licem* i *Tajna džema od malina* Karima Zaimov-

ića). *Tajna džema od malina predstavlja i model stećka* ‘ratnog pisma’;

Model ratne priče sa motivima težnje za porodičnom srećom i ljudske nemoći poimanja Božije pravde (*Šišanje Gorana Samardžića, Kroz šljivike i livade Muharema Bazdulja, Jedan život Nenada Veličkovića, Senke oblaka Vladimira Pištala, Mljet Aleksandra Hemonaj*);

Model priče-potrage za identitetom posredstvom rata (*Zelena jabuka iz Drine Isnama Taljića*);

Priče sa motivima problema savremenog čovjeka u komunikaciji (*Dnevni dijalozi Lamije Begagić*);

Model priče sa rodnim kriterijem (*Dvije male priče Zlatka Topčića*).

Ključne riječi: *kratka priča, tranzicija, simbolička priča, neljudski odnosi, ratna priča, fantastička priča*

1. Raznoliki modeli bosanskohercegovačke kratke priče u doba tranzicije (1995-2010)

Priča s kraja dvadesetog stoljeća odustaje od tradicije pričanja na kojoj se utemeljivao fenomen pripovjedačke Bosne, koji je *priču učinio identifikacijskim žanrom bosanske književnosti*. Umjesto pričanja nameće se građenje priče na podlozi njene metafiktionalnosti i autoreferentnosti, čak i u slučajevima kada priča predstavlja svjedočenje o užasu bosanskog rata.

Bosanskohercegovačka kratka priča je upletena u konceptualizaciju novog vremena kao sastavnog dijela *procesa proizvodnje značenja*. Upravo u tom procesu zaživljavanja identitetskih uloga žanr kratke priče ima jednako bitnu ulogu kao i u procesu obnavljanja i institucionaliziranja nazirućeg/postojećeg modela kulture. Malo je pokušaja *identificiranja dominantnih modela bosanskohercegovačke kratke priče* u periodu 1995.-2010. Model (nad)ratne priče Faruka Šehića *Pod pritiskom* karakterizira percepcija začudnosti ili oneobičavanja stvari koja je umjetničkim postupkom autora produljena i otežana. Posebna u smislu prijelaza ka žanru kratke priče je Šehićeva novinska priča *Od sumraka do zore* u kojoj je motiv *pritiska* postignut nizanjem rečenica koje poput nabrajalice nižu psinke, prazninu i poeziju, kao dio *otvorenog kraja priče*, svojevrsnu kompenzaciju besmisla i retoričko oružje duhovnog preživljavanja.

Zajednička karakteristika raznolikih *modela* zapravo potvrđuje stepen homogenosti postmoderne pripovjedne situacije (*infantilizacija priče, stajalište identiteta*). Dakle, modelativnu skalu u tranzicijsko doba u Bosni i Hercegovini nadopunjuje priča koja je i svjedočenje koje, sartrovski kazano, kroz pojedine predmete proizvodi ili reprodukuje težnju za ponovnim osjećanjem cjelokupnog bića sadržanom u slobodi posmatrača. Neke od najboljih bosanskih priča napisane su baš u vrijeme bosanskog rata, recimo priče Vladimira Pištala, Alme Lazarevske ili Miljenka Jergovića. Uzimajući u obzir činjenicu da je um-

jetnost u suštini umjetničkog izraza a ne u pojavnim podacima i spolja vidljivoj tematici, najbolji pisci u Bosni i Hercegovini u doba tranzicije prisutni su svojim širim, univerzalnim nastojanjima. Ključaninove *Četiri zlatne ptice* sa dvije fantastične *mikrodrame/priče* u priči, prva-sa auditivnom podlogom (*a nad svime je hujao vjetar*) i, druga, *mikrodrama/priča* sa režijskim uputama i gradacijski-auditivnim vještačenjima (*Dobri dani*), okrenute su, prije svega, istraživanju suprotnosti i razrješenja u čovjekovoj humanistički složenoj egzistenciji.

Svaki pokušaj definiranja kratke priče imat će otvoren kraj. Kratka priča je moderna a njen razvoj je odziv na unutarne stanje savremenog čitatelja koji teži uspostavljanju uspješnog dijaloga kao temelja ljudske komunikacije/odnosa između *intuitivnog znanja priče* i čitatelja/ice koji/a otkriva to znanje. Komunikacioni kanal za realizaciju ovakvog dijaloga kao najboljeg načina legitimacije iskaza, zahtijeva stvarnost zasnovanu kao društvo slobodnih ljudi, bez predrasuda.

Simbolička priča Nenada Veličkovića *Staklo* predstavlja citatno ili aluzivno poigravanje sa prozom Ive Andrića u vidu dijaloga. Kratke dijaloške rečenice svojim sadržajem iznose po jedan uzročno-posljedični odnos među stvarima, te sažeto i upečatljivo opisuju ličnost Omerbega, čovjeka čvrstog karaktera koji poput slijepca ne silazi sa puta koji poznaje. Omerbeg ne dopušta da rat naruši ritam radinog i poštenog čovjeka i uporno postavlja staklo na svoju trgovinsku radnju, staklo kao simbol otpora ljudske čistote spram neumornog zla.

Je li zbog stakla?

Jest.

Pa odmori. Šta te tjera?

Ne znam.

A znao je. Samo, bilo mu je teško da objasni. Svakako ne bi razumjela. Odozgo, sa imanja, ispod jabuke, gledao je Sarajevo okruženo beharom kao pupoljak u dnu čaše, i vidio je Boga, i u sebi i u svemu oko sebe. A sad? Tu je, mora biti tu, ali ne vidi ga, od dima i pepela, najlona i dušeka, zlata i svile. I to ga tjera da kao slijepac ne silazi sa puta koji ne poznaje. Jedino na tom putu, od kuće do radnje, kao na stazi posutoj zvijezdama, može ga ponovo sresti. (Veličković 2001:74)

Priče iz *Druge knjige* Muharema Bazdulja zbivaju se na raznim lokacijama i smještene su u različite vremenske epohe. Hronološka vertikalna *Druge knjige* obuhvata trideset pet vijekova, dok njezin „zemljovid“ sadrži, među ostalima Egipat, Istanbul, Veneciju, Travnik, Torino i Beograd. *Most na kopnu* je napisan kao plod „trostruke inspiracije“ naglašava autor priče, Muharem Bazdulj. Prvu inspiraciju simbolizira epigraf ove priče uzet iz Calvinovih *Nevidljivih gradova*. To je, dakle, vizija Mehmeda kao novog Uliksa, njegove ratne varke kao novog trojanskog konja, Konstantinopolja kao nove Troje. Carigrad se često naziva i kuduz-elma ili zlatna jabuka, a znamo da je zlatna jabuka bila prvim uzrokom trojanskog rata. Druga inspiracija je svakako Andrićev *Most na Žepi*, a treća historijska koincidencija na prvi spomen Travnika u povijesti. *Most na kopnu* Muharema Bazdulja osim historijske

podloge po ugledu na Ivu Andrića ima i kraj koji predstavlja svojevrsan dijalog sa pričom *Most na Žepi*. Dijalozi su se sporazumjeli i priča je zapisana. Bazdulj aludira da i književnost i povijest nastaju sporazumom dijaloga.

*Bili su vrela letnji dani, ali pro hladne noći. (...) Prijatan i čudan je bio dodir drveta, masnog i klizavog, po kojem mogu ploviti brodovi. **Odmah se sporazumeše. Tada je odlučio da mu napiše istoriju.*** (Bazdulj 2001:22)

Most na kopnu i sa *Ćuprijom na Drini* pričom *Prag zrelosti*, u kojoj, kada Pavel razmišlja o Martini, iznosi *stihove* Muhameda Dženetića. Suvišno je spomenuti da su anđeo i melek trebali spasiti lijepu Andrićevu Fatu od ponora šutnje, a još suvišnije da su Bosni i Hercegovini potrebni i anđeo i melek da ćuprija postane most i na Drini, i na kopnu jer „svaka **ćuprija** ima svog meleka/ **I zato ne treba riječi/ I manjak šutnje spriječi** (Bazdulj 2000:149) U isto vrijeme *Most na kopnu* je neka vrsta protupriče Andrićevom *Mostu na Žepi*, ili kako to sam autor kaže u Pogovoru *Drugoј knjizi*, dobitnici nagrade Otvorenog društva Bosne i Hercegovine, (poznatiju kao Soroseva nagrada, kao najbolja knjiga priča u 1999. godini):

*Vezir Jusuf je Homo poeticus, Mehmed homo politicus; ovo se naravno odražava i na njihove mostove. Ova aluzija na Most na Žepi učinjena je još vidljivijom nekim-kako se to danas voli reći-postmodernističkim trikovima poput citata. And last but not the least tu je historijska koincidencija da prvi spomen Travnika u povijesti (3.6. 1463.) pada tačno deset godina i četiri dana po Mehmedovom osvojenju Carigrada (29.5. 1453.), a taj se spomen odnosi upravo na činjenicu da je Mehmed osvojio i Travnik. Više nego dovoljno za literarnu igru (historijski utemeljenu) koja Mehmeda prvi put dovodi pod travničke zidine deset godina pošto je osvojio Konstantinopolis. Interesantno je još spomenuti da je Joseph Kosuth na jednom svom radu kao datum osvojenja Carigrada, **valjda greškom**, naveo 29.5. 1463., **pomjerivši pravi datum za deset godina kasnije. Greška na nagrobniku mimara Sinana, neimara Na Drini ćuprije, takođe pomjera datum njegove smrti deset godina unaprijed.*** (Bazdulj 2001:178-179)

Zbirku kratkih proza Gorana Samardžića, objavljenih u zbirci *Sikamora*, odlikuje osebujan odnosno originalan pripovjedački stil. Devet kratkih priča, raspoređenih u tri ciklusa, u motivsko-sadržajnom smislu „fiksiraju i povezuju čvorišne tačke jedne duševne istorije,“ (Grahovac 1997:85) koja se može nazvati i *duhom epohe*. Samardžićev prozni izraz više nalikuje na poetski, jer sintaksičko-stilistički, kao i leksički redukcijom, stoje u direktnoj srazmjeri s pretrpanošću izraza i ekspresivnošću. Posljednja proza u zbirci *Sikamora*, lirska priča *Ruganje duše*, zapravo i ne sadrži nikakvu priču, već se sa nekoliko bizarnih detalja, izdvojenih iz tegobom natopljenog vojničkog života, koristi da bi se ostvarila *esencijalizacija stanja duše*. Recimo, upadom mačke u radnju/rov, na početku priče, bez uvoda, tehnikom emotivnih polinoma kao jedinačnih poetsko-refleksivnih kondenzanata, što opet čini latentnu formu kompozicije, podređivanjem fabulacije i naracije, autor minucioznim, „oštrim potezima“ zatvara kraj priče, ravnodušno konstatirajući da je rijetko bio u skladu

sa svojom dušom.

*Iznenada je u rov uskočila jedna mačka.(...) Mala sreća ne izaziva druge da je kvare. Jedva sam čekao da prestanem upadati u oči. Svima je iz početka bilo smiješno što se s toliko pažnje odnosim prema jednoj mački.(...) **Veselio me je šok što možda više neću biti živ.**(...) U trenutku kad sam pomislio da je više nema, primjetio sam nešto što je jednom moralo biti moja mačka. Nisam mogao skrenuti pogled sa onog što je ostalo. Crvi su grabili ono što je ostalo. (Samardžić 2001:60-63)*

Haos neposrednih dojmova čvrsto je organiziran tehnikom unutarnjeg monologa kojim je analitički, iznutra obuhvaćen i iznesen proces destrukcije osobe, povezan svakako s rastućim osjećajem dezorijentacije.

*Na putu za logor nisam mogao da se ne radujem što sam živ. Osjećao sam kako je ionako sve svejedno. **Žalost za mačkom bio je obični trik koji mi je duša priredila da bi imala šta da radi.** Kad nije ni za čim žalila, slinila je u prazno, ili se kao sad radovala i vitlala da me održi u životu (živom stanju). Željela je da što duže trpim i nosim jer nije znala šta je bez mene čeka. Dosađivala se u kavezu tijela, izmišljajući ono što se teško moglo razumjeti. **Rijetko kad smo bili u skladu, ja i moja duša,** ali nisam znao za drugu. Mislio sam kako će **možda jednom, kad se budemo zauvijek odijelili, nekome biti žao.** Tako sam mislio. Goran Samardžić: *Ruganje duše.* (Samardžić 1997:53)*

Tmurni tonovi Samardžićeve zbirke priča *Sikamora* elidirani su, iako priča kazuje i o začetku rata i smrti glave porodice-oca, u emotivno natopljenoj priči *Šišanje*. Iako je otac dječaka Halida pogubljen a njegov leš sa malom, delikatnom ranom, poput proreza za dugme (na takve fatalne rane, po Halidovom mišljenju, imali su pravo jedino kraljevi) nije čak ni „miris’o na kiselo“, dječak se u oprašta sa ocem bez plača, sa ljubavlju kojom su ga godinama roditelji hranili.

*Pored jecajuće majke koja se bacakala bez stida, **Halid je shvatio kako je ovo jedinstvena prilika da pokaže kako voli oca. Od hladnog i ukočenog oca sa malo vlage na čelu takve su se potvrde odbijale, pa je naglo sklopio oči: Otac je sjedio na barskoj stolici, isprsišvi se, kao da se sprema da kukurikne i pokaže svijetu koliko je sretan. (...)** (...) **Onda su svi počeli da se smiju. Sobu je obasjalo sunce. Požurivalo ih je da budu što sretniji. Negdje u daljini, kao kad ugrizeš jabuku, čuo se pucanj. Prvi u njihovom životu.** (Samardžić 1997:46-47)*

Želja za ostvarenjem najveće, porodične sreće, i pored jasnih naznaka da je rat na pragu i da je bračnu zajednicu upitna jer *miješani brak* nije poželjan za mladićeve roditelje, prisutna je i u priči *Kroz šljivike i livade* Muharema Bazdulja (iz zbirke priča *Čarolija*). Mahir je okončao na groblju u Potočarima a njegova draga gleda sarajevsku televiziju na kojoj se često prikazuju grobove koji, snimani iz daljine, nalikuju na šljivik s proljeća, „ono kad se stabla krečom prefarbaju da ih sunce crne ne ubije.“ (Bazdulj 2008:260) Motiv doma i/ili

porodične sreće, kao mjesta identifikacije, nema univerzalni sadržaj, pa je stoga ova priča posebno zanimljiva jer prevazilazi prepreke zbog kojih partikularni identitet biva zasjenjen univerzalnom dimenzijom.

Orijentacija prekodiranja tradicionalnih narativnih modela u kontekst „*postističkih poetika*” osobito dolazi do izražaja u Veličkovićevom *Đavolu u Sarajevu*, Jergovićevom *Sarajevskom Marlboru*, nekim pričama Vladimira Pištala. Radnja *Senki* se događa u Sarajevu, gdje muzika sa radija u taksiju svojim tekstom ukazuje na težak život pjevačice, ‘izvjesne’ Cece. Pored detaljisanja, priče u priči i izlomljenih rečenica, *Senke oblaka* sadrže i andrićevsku notu latentnog optimizma iz *Proklete avlije*, koja ublažava uvodnu rečenicu da je, zbog sudbina koje su uglavnom tužne, neprijatno pričati priče. Zabrađena starica sa licem *planina pod nemirnim oblacima*, čije je kazivanje priča u priči, nameće pitanje o ljudskoj nemoći poimanja Božije pravde. Staričin unuk, vojnik u Brčkom, dobroćudan mladić i vjernik, počinio je samoubojstvo vješanjem.

„Ja ne znam da li vi vjerujete u Boga“, prignu se žena povjerljivo. „Ali, kako se on molio! Muž se moli, a on sve s njim. Sve ga pito: je l’ djedo, ne treba nikog dirat? Treba sa svakim fino je l’ de? Sin na krevetu smije se, a ovaj se moli. I ovaj živ, a onog uzeo“. (...) Starica spusti glas: (...) „Sve sam molila, Bože, čuvaj ga, oružje mu je u rukama. I meni nije jasno zašto me nije Bog poslušao“. (...) Krave su se vraćale sa pojila, same hvatajući prečicu. Zazvonile su medicinama cin-cin-moleći za pažnju. Livade su se odmotavale pred nama. Pred očima, prekratkim za nedoglede, lepeze svjetlosti lile su na planine“. (Pištalo 2001:58-59)

Jedan život Nenada Veličkovića sa junakom Dejanom koji nije mario za politiku, niti tragao za svojim porijeklom, kazuje o zlu po imenu rat koje mu je, za nekoliko noći, pomelo i najdraže uspomene i najljepše planove. Ponovo se, kao i Pištalovim *Senkama*, nameće čitaocu neizbježno pitanje o pravdi i ljudskoj ne/moći poimanja ovog pojma.

Dejan Boljević imao je trideset godina, lijepu ženu, brbljivog i radoznalog sinčića, uređen stan u potkrovlju, dobro plaćen i cijenjen posao, vesele prijatelje, a onda je u to, kao u sliku na vodi, pljusnuo rat i sve se zamutilo. Trudnu ženu poslao je sa sinom rođacima u Crnu Goru. U potkrovlje je pala granata, prijatelji su otišli iz grada, posao i kompjuteri ostali u naselju koje su zauzeli Srbi. (Veličković 2008:113)

Kritički mimetizam najbolje se očituje u kratkim pričama Miljenka Jergovića. Jergović pripada skupini stvaralaca koji su stvarnosne događaje koristili kao adekvatnu literarnu građu i počeli objavljivati priče u novinama. Na taj način dolazi do *ograničenja u duljini priče* što djelimično uvjetuje i književne tehnike i tematiku. U *Sarajevskom Marlboru* Jergović piše veliku povijest kroz vizuru malog čovjeka a od *spisateljskih strategija* karakterističnih za autore kratkih priča dominiraju sažimanja, izostavljanje te koncentracija na detalj. Efekat oneobičavanja Jergović postiže infantilizacijom naracije, „odnosno ukrštanjem ispovijesti kazane iz pozicije djeteta i govora iz tačke sadašnjosti“. (Kazaz 1998:43) Iako pisana iz pozicije neposrednog svjedoka zbivanja i njihove žrtve, knjiga priča *Sarajevski Marlboro*,

uspijeva načiniti stvaralačku distancu spram neposrednog užasa rata pomacima u vremenu koji rezultiraju humorom i blagom ironijom.

Izvadim iz džepa cigarete, vidiš ti ovo, kažem mu, ovo su ti cigarete koje se proizvode u Sarajevu, a znaš li zašto im je kutija potpuno bijela, on odmahne glavom, bijela je zato što se više nemaju gdje štampati natpisi na kutijama. Ti ćeš sada zaključiti kako smo mi jadni i nesretni jer nam ni na cigaretama ništa ne piše, zaključit ćeš to jer ne znaš gledati. (...) Zanima i mene šta je unutra, uvijek to pogledam i iznenadim se. (...) Razmotam ja tako kutiju i umalo se ne sruših. Unutra sijevnu omotnica Marlboro, onog starog sarajevskog, blenu Amerikanac, ja opsovah, ne znam što bi mu više rekao. Što god mu kažem mislit će, onakav kakav je, ja luda naroda, okreću omotnice od cigareta naopako, pa onda razvaljuju kutije da vide koje su cigarete kupili. (Jergović 2004:64)

Sva poetička kompleksnost Miljenka Jergovića vidljiva je prvi put na jednom mjestu, po mišljenju Nenada Rizvanovića, tek u autorskom izboru priča *Drugi poljubac* Gite Danon, gdje su čitaocu otvorene mogućnosti da iz priče u priču prelazi iz stoljeća u stoljeće, iz sadašnjosti u prošlost, iz bajki i legendi u historijsku fikciju ili stvarnosnu prozu. Iako je većina Jergovićevih priča prethodno objavljena, osim, kako je naveo u napomeni, priča *Nada umire posljednja* i *Gospodin Emanuel i njegove muke*, ponovno iščitavanje teksto-va ovim autorskim izborom nije umanjilo tajnovite trenutke koji čitaocima ostavljaju neravnodušnima pred čudom umjetnosti i jednostavnosti. Tako Jergoviće-va priča *Gurbet* neodoljivo podsjeća na *Ugursuzu* Nedžada Ibrišimovića, i moglo bi se reći da je *Gurbet* zapravo varijanta ibrišimovićevske romaneskne pripovijesti *Ugursuz* o plemićkoj porodici Abazovića. I dok je *Ugursuz* i odbačeni i prezreni plod odnosa oholog gospodara Herdekovca, Ihtara Abazovića, i polucinanke Nurke, opterećen enigmom ko mu je mati, i *prividno pomjerenenom/blokiranom* sviješću zbog očeve duhovne degeneriranosti, Jergovićev *Gurbet* ima majku koja ga se ne odriče. No, *Ugursuz* Muzafer kompenzira svoj bol i doživljava psihofizičku metamorfozu, dok *Gurbet* Mustafa živi sa svojom obilježenošću kao nesrećom koju Bog, u različitim vidovima daje svima, pa i 'kotlokrpinoj' kćeri sa pečatom potencijalne nasljednice sudbe nepokretne majke, paralizirane pri porodu (iako o takvim znacima Knjiga ne kazuje), ljepotici Zumri.

Rečeno je da takve ljepotice u Tešnju nije bilo nikad pa da je stoput kotlokrpina kćer. A džaba joj kada nosi znak matere koja se oduzela kad ju je rodila. Toga se svaki duvegija boji pa makar o takvim znacima Kur'an ništa ne govori i makar je čaršija puna mladića koji do Knjige manje drže nego do lanjskoga snijega. (...) Moje ime je Mustafa. Od onih sam koje ti je bolje ne pogledati. Ako želim sebe zavezati, ja izgovorim Gurbet. (...) Stojim na pendžeru i šapćem: Zumro moja! A ona ide mimo ruža i znam da se neće okrenuti. Taman da je glasno zazovem,, taman da zapjevam, ona će se brzo spustiti do izvora, a da me ne pogleda. (Jergović 2007:20-22)

Oba junaka, i *Gurbet* i *Ugursuz*, Mustafa i Muzafer, su potomci uglednih očeva, sa lozom

'plave krvi', begovske i plemićke. Ugursuz Muzafer je prinuđen da živi u brlogu, dok Gurbet Mustafa, zahvaljujući podršci svoje majke, koja sinovljevu nakaznost doživljava kao sretan znak ističući da *Bog uvijek čuva od ljudskog oka ono najbolje što je stvorio*, očevo odlazak od kuće u brlog mirno posmatra.

Bilo mi je sedam kada je otišao od kuće. Nisam ja beg, nije ono moje imanje, nije moja žena i nije moje dijete. Nikoga svog nemam. Uz potok, daleko od grada, od vrbinog je pruća načinio sebi brlog. (...) Majka je svako malo išla po njega, govorila mu da se vrati, kumila ga svim na svijetu, ali on nije htio. Rekla mu je: Vrati se, sina nikada ne moraš vidjeti. A on je rekao da nema sina i da će u džehenemu završiti svaki otac koji ne želi vidjeti svoje dijete. (Jergović 2007:16)

Proces obilježen pojavom *nove pripovjedačke Bosne* je, zapravo, počeo sa Irfanom Horozovićem i njegovim djelom *Talhe ili šadranski vrt* a nastavljen sa modelom *ispovijedne priče* Darija Džamonje. Formiranje novog proznog modela recentne bosanskohercegovačke kratke priče ostvarile su priče *Tajna džema od malina* iz istoimene zbirke priča Karima Zaimovića i *Život i djelo Alphonsea Kaudersa* Aleksandra Hemona, koje bi se mogle posmatrati kao granične priče koje polaze od postmoderne poetike detektivske proze na kojoj uspostavljaju *model postmoderne karnevalsko ustrojene povijesne groteske*. *Život i djelo Alphonsea Kaudersa je prva* Hemonova knjiga kratkih priča, u kojoj je objavljena i priča *Harmonika* za koju je dobio drugu nagradu svjetskog PEN centra za najbolju kratku priču u 1997. godini. *Harmonika* upravo predstavlja model postmoderne „povijesne groteske” sa dvije slike/priče, prvom kao karnevalskim prikazom atentata na Nadvojvodu i bremenitu Nadvojvodkinju, čije nepromijenjeno zgađeno lice ustvari opisuje Nadvojvodin lažni osjećaj patriotizma i drugom, pričom kao uzročno-posljedičnom vezom, komentarom prve priče kao „posljedice neodgovorne mašte i besramnih špekulacija“. (Hemon 1997:99) *Život* je karneval, a smrt nedostajuća dirka na harmonici koju uočava Nadvojvoda sa jasnim pitanjem postavljenom samom sebi: može li se odsvirati pjesma bez te dirke, odnosno bez ljubavi za „ove čudne ljude“:

Kočija prolazi između dva pipka privedno razdragane gomile: mašu zastavicama i kliču na nekom majmunskom jeziku („Da li bi se taj jezik zvao bosanskim?“ pita se Nadvojvoda). (...) Kočija ide između dva kordona smijulječeg svijeta, koji maše budalastim zastavicama, i tajnih policajaca ispraznih, mramornih lica. (...) Nadvojvoda razmišlja o ovim čudnim ljudima, o ovom čovjeku koji kao da ne osjeća nimalo mržnje prema njemu i Imperiji (barem još uvijek ne), i upita se šta se desilo sa tom dirkom. Može li se odsvirati pjesma bez te dirke? (Hemon 1997:97-98)

Hemonova pripovijetka *Mljet* kroz dvije kontrastne slike, jedne o porodičnom ljetovanju na Mljetu kojoj se pripisuje značenje ugone vješto prikrivajući šira značenja stvarnosti i, druge, o staljinističkim logorima, uprizaruje *moduse totalitarizma*. Zakidanjem granice između različitih realnosti eksponirani su znakovi i probuđena svijest da su logori izrazito

prisutni, svuda. Moralne kodekse određuju centri moći, vaspitavanje društva u staljinističkom stilu prelamalo se kršenjem ljudskih prava najmlađih, djece, zastrašujućim, najbesramnijim metodama u što doznajemo preko ujka Julijusove priče (u priči), ili dječakovim posredovanjem u pripovijedanju:

*Rekao nam je da Staljin, dok je on bio u logoru Arhangelska, donio zakon koji je govorio da ćeš za često kašnjenje u školu ili neopravdano odsustvo od nekoliko dana biti kažnjen sa šest mjeseci do tri godine u logoru. I tako, iznenada, 1943, logor se napunio **djecom**, samo malkice starijom od mene-**dvanaest, petnaest godina**. Nisu znali šta da rade u logoru, pa su **kriminalci uzeli one najljepuskastije u svoje odaje i hranili ih i besramno se služili njima**. (Hemon 2001:35)*

Doprinos konačnom uobličavanju poetike *nove pripovjedačke* Bosne i Hercegovine daju i priče *Đavo u Sarajevu* Nenada Veličkovića, *Sikamora* Gorana Samardžića i *Kesten* Damira Uzunovića. Ove priče uspostavljaju *model* proze kao moralne hronike rata. *Smrt je majstor iz Srbije* Marka Vešovića začinje *model* ratne pripovijetke u bosanskohercegovačkoj književnosti. Autori koji uvode u *model ratne priče* ispovijest vojnika (Damir Uzunović, Goran Samardžić, Josip Mlakić, Nenad Veličković), osobito Faruk Šehić, kazuje da se vojnička ispovijest na sociokulturnom planu može se čitati i kao ‘rezervoar’ potresnih tragičnih slika. Priče Faruka Šehića (*Pod pritiskom*) po mišljenju Josipa Mlakića doslovce opisuju rat iz perspektive „nišana na kalašnjikovu“. Šehić pomoću detalja koji „vladaju svijetom“, pokušava ritmom tempirane bombe opisati *osakaćeni svijet* i u tome uspijeva povezujući rasute misli „zihericama“. Iako je Supermen u penziji (*Hit depo*) jer je spoznao da je zlo neuništivo, priče nastale *pod pritiskom promiču osjećaj da su pregaženi oni koji su gazili*. Destrukcijom fabule događanje je preneseno u čovjekovu svijest koja poprima nadnaravne dimenzije tako da bi se pojedine priče ratnog pisma mogle svrstati u nadratni model kratke priče.

*Zgamba **noktom** skida **ljudski mozak sa maslenice**. Kida komade desnom rukom, umače u so i stavlja u usta. Prstima druge ruke, iz **bijele** najlonske kese (**poprskane smjesom mozga i krvi**) **mezi** mladi kravli **sir**...Prije pet minuta u ovom rovu sjedili su autonomashi. Preko grubodbrana, presavijen je još uvijek **vruć leš**. Rafal mu je prepolio lobanju. **Okrećem ga na leđa**. Iz unutrašnjeg džepa njegove smb-vjetrovke vadim novčanik. Gledam u njegovu fotografiju. Imao je visoko čelo i izražene zaliske. Krupne i melanholične oči. **Oštrom ivicom njegove fotografije vadim komade jabuke između zuba**. (Šehić 2008:77)*

Momenti koji ukazuju na satrvenost junaka priče strahom i žalošću, prepuštenost nevolji, njegovi pogledi iznova započinju svoju *autonomnu egzistenciju* lutajući po maslenici, bijeloj najlon kesi, krišom izbjegavajući sasvim izvjesnu tjeskobu. Suočavanje sa situacijom apsurdna gdje se skidaju komadi leša sa zalogaja maslanice, istodobno je i potiskivanje tako što se oko jedne egzistencije stvara i druga, gotovo *neosobna egzistencija* kojoj je povjerena briga da održi čovjeka na životu, da njegov svijet sačuva svoju fizionomiju. Život

svijesti junaka ili perceptivni život ustvari je život žudnje da pored leševa, raskomadanih i toplih, živi. Poznata je tako misao Šklovskog da umjetnost postoji zato da bi se vratio osjećaj života, a umjetnički postupak Faruka Šehića u pričama *pod pritiskom*, kojim se produžava i otežava percepcija, je *postupak začudnosti* ili *oneobičavanja stvari*. Marina Katnić-Bakaršić pri analizi začudnosti kao bitnog svojstva književnومjetničkog teksta naglašava misao Šklovskog da je *perceptivni proces* u umjetnosti sam sebi svrha, te stoga treba biti što više *produžen*. Žanrovska perspektiva kratke priče je pronalazila odgovarajuća retorička sredstva izražavanja, posvajajući fragmente raznih kategorijalnih vrsta, kao što je recimo novinska priča. Posebna u smislu prijelaza ka žanru kratke priče je novinska priča Faruka Šehića *Od sumraka do zore*, dobitnica prve nagrade na anonimnom konkursu lista Oslobođenje za najbolju neobjavljenu novinsku priču u 2003. godini. Motiv *pritiska* ovdje je postignut rečenicama koje, poput nabralica, nižu psovke, prazninu i poeziju, kao dio *otvorenog kraja* ‘priče’, svojevrsnu kompenzaciju besmisla i retoričko ‘oružje’ duhovnog preživljavanja.

Znao sam, ako kažem A, čovjek će me izrafalati. Čut'o sam k'o zaliven gledajući asfalt ispred sebe. (...) Bila je sreća što sam bio ranjen, inače bi me zgazili k'o majmuna. (...) Operacija je odgođena dok se ne otrijeznim. Anestezija je bila nespojiva sa alkoholom. Čitavu noć sam bio budan, držeći uspravno rasječenu ruku da ne krvari. (...) U isto vrijeme i moj je otac, u drugoj sobi ležao ranjen. Stao je na nagaznu minu klackalicu, koja mu je odbila pola stopala. Jedva sam čekao vađenje konaca pa da izađem u grad. Raspadao sam se od dosade. Počeo pisati poeziju: Kroz prednji nišan posmatram zvijezde/Njihovo bezinteresno rasipanje sjaja/ Kad umiru ne pate zbog izgnanstva/Iz vlastitog tkiva, i sa ovog svijeta... (Šehić 2004:56-57)

Zbirka kratkih priča Alme Lazarevske *Smrt u muzeju moderne umjetnosti* Beyerova označava kao ‘autobiografsku fikciju’ a pod ovim pojmom podrazumijeva adekvatan *model opisanja u autobiografskoj prozi* Alme Lazarevske.

(...) zbirci „Smrt u muzeju moderne umjetnosti“ razlika između pripovjedačkog i ispričanog ‘Ja’ izrazito naglašena—što se postiže efektima otuđenja, kao što je izbjegavanje vlastitog imena glavnog lika, vremenskom strukturom kod koje je snažno markirana razlika između predratnog i ratnog razdoblja... (Kobolt 2006:315)

Lirsko-simbolistički model priče *Biljke su nešto drugo* koja imaginativnim mogućnostima nadvladava stvarnosne činjenice, sadrži i integracioni faktor na planu lajtmotiva koji ima vezivnu ulogu u cijeloj zbirci *Smrt u muzeju moderne umjetnosti*, a riječ je otuđenju, koje se ovdje, u *Biljkama*, prezentuje kroz osjećaj gubitka bliskosti sa supružnikom:

Krenuo sam ka spavaćoj sobi. Ona je ušla tamo prije nego je nastupila tišina...Daljina između nas se sad nije mjerila koracima...Ni taj osjećaj nije dobar ali onaj dan, u spavaćoj sobi, dok sam gledao u njena leđa, bilo je mnogo gore. (Lazarevska 2001:48-50)

No o ovoj priči treba kazati nešto mnogo bitnije. Naime, *Biljke su nešto drugo* je parodija žanrovskog određenja ratne književnosti, gdje se „u okviru žanrovskih normi, obaveznih za ratnu književnost, neposrednom iskustvu rata od strane (muških) autora pripisuje centralna uloga“. (Kobolt 2006:317) Oспорavanje prava na autorstvo ‘prave’ ratne književnosti ‘ženskim’ autorima tj. autoricama kroz posredna iskustva rata¹, ovom pričom ne diskriminira položaj žene u bosanskohercegovačkom društvu, naprotiv *Biljke* ironiziraju *muška očekivanja*. Parodijom androteksta, osobito na kraju priče, spisateljica Alma Lazarevska ironično sugerira patrijahalno poželjni *role model* žene koja je podređena muškoj moći. Junakinja u *Biljkama* psihološki i kulturno nije organizirana po mjeri muškog društva, ona nije poželjna projekcija muškog viđenja društvene uloge žene. U feminističkom književnoteorijskom svijetu se mnogo raspravlja o tome postoji li specifično ženski način pisanja. Virginia Woolf smatra da žena mora pisati s pozicija podsvijesti, pošto je njenoj svijesti podsvijest bliža nego svijesti muškarca. Podsvjesni porivi, po ocjeni Woolfove, rezultiraju nastankom „ženske rečenice“, ili „psihološke rečenice“ kao obilježja ženskog roda, koju, po njenoj ocjeni, osobito karakterizira *raskid* s „očekivanim slijedom riječi“.

„Još ti nisu suhe ove čarape“. To kaže njoj. Pri tome jede supu koju jedemo svo troje. Ili drži čarape koje je skinuo sa konopca. Ona mu kaže da ih pokupi sa balkona jer je već sumrak. Ne treba ostavljati čarape da prenoće vani. U njima se tada ugnijezdi mrak. Treba ih uvući jednu u drugu i načiniti čvrstu lopticu. Odložiti je u korpu pored ormara. Ja joj kažem: „Male ti ove papuče“. Pokazujem pri tome papuče na svojim nogama. Ona mi ih kupuje. Meni je mrsko ići po dućanima. Ali, ona se ne uzbuđuje. Kaže: „Pokloni ih Pepeljugi... Druge kupuj sam“. Ili kaže, ne dižući pogled s knjige koju čita: „Sutra ti idi na pijacu... Možda nađeš mekše“. **To kaže nakon što ja kažem:** „Tvrde ti ove kruške“. (Lazarevska 2001:48)

Feministkinja Kate Millet u svom autobiografskom djelu *Izlet u kantu za ludnički otpad* potvrđuje ono što su njene prethodnice Virginia Woolf i Simone de Beauvoir u svojim djelima nagovijestile da je za ženskog pisca upravo autobiografija, kao oblik samopreispitivanja, najizazovniji književni žanr. U zbirci *Smrt u muzeju moderne umjetnosti* je razlika između pripovjedačkog i ispričanog ‘ja’ izrazito naglašena, što je postignuto *efektima otuđenja*, kao što je vremenska struktura kod koje je snažno markirana razlika između predratnog i ratnog razdoblja ili izbjegavanje vlastitog imena lika. Ovakav model opisivanja u **autobiografskoj prozi** Alme Lazarevske Bayerova definira *autobiografskom fikcijom*. ²Pojam „semi-otičko“ treba shvatiti kao proces unutar naših znakovnih sistema, jezik koji kontinuirano

1. Pripovjedačko ‘ja’ u *Biljkama* je muškarac (Krenuo sam ka spavaćoj sobi./Zatekao sam je...) Pogl. Alma Lazarevska, *Biljke su nešto drugo*. U: Goran Janković, *Antologija kratkih priča ex yu 1990-2000*, KUD France Prešern, Ljubljana, 2001, 48.

2. Lejeune Philippe govori o autobiografskoj fikciji u slučaju da autor/ica, pripovjedač/ica ili protagonist/ica nisu identični/e, već kad među njima postoje određene sličnosti. Pojam *autobiografske fikcije* se u toku novije teorije o autobiografiji smatra suvišnim i zamjenjuje se pojmom autobiografija. Pogl. Katja Kobolt: *Smrt u muzeju moderne umjetnosti Alme Lazarevske-ili:zašto se ratna literatura ženskih autora (spisateljica) ne recipira kao književnost o ratu*. Sarajevske sveske, Sarajevo, 14, 2006, 315.

analizira, preispituje i krši njihove granice, dakle semiotičko nije alternativa simboličkom poretku, nije alternativa kojim bismo mogli govoriti umjesto *normalnim jezikom*. Eagleton ističe da je žena istodobno i *unutar i izvan* muškog društva, ona/žena narušava sredene kategorije „muškog režima“, te predstavlja nešto što se protivi uobličanju u znak.

Onaj tko se nikako ne bi mogao uključiti u simbolički poredak i pretočiti iskustvo u jezične simbole po Lacanovu bi mišljenju bio psihotik. Mogli bismo reći da je semiotičko neka vrsta granice ili granične linije simboličkog poretka, a „žensko“ u tom smislu ono što postoji na toj granici. Jer žensko je ugrađeno u simbolički poredak, kao i drugi rodovi, ali je ujedno protjerano na njegove margine, kao manje vrijedno u usporedbi sa muškom snagom.

(Eagleton 1987:203)

Na tlu Frojdove misli je ponikla jedna od najbogatijih tradicija a podrazumijeva svojevrsnu političko-psihoanalitičku djelatnost, koja se bavi pitanjem sreće oba spola i učinkom koji sreća ima na društvenu zajednicu. Pripadnici tzv. frankfurtskog kruga smatraju da područje kulturnog, ekonomskog i političkog života postaje sve više „erotizirano, zatrpano zamamnom potrošnom robom i blještavim slikama, dok **odnos između muškarca i žene biva sve bolesniji**“ (Eagleton 1987:206) a agresija u takvom društvu dobija nove razmjere.

Zaključak

U skladu sa postmodernističkim mišljenjem kultura je sazdana iz jednog broja konkurentski nastrojenih priča čija je efektnost projekcija njihove privlačnosti/prihvaćenosti u zajednicama u kojima su u opticaju. Socijalne i ideološke komponente bosanskohercegovačkog društva reflektirane su u strukturu njegove kratke priče. Priča s kraja dvadesetog stoljeća odustaje od tradicije pričanja na kojoj se utemeljivao fenomen pripovjedačke Bosne, koji je priču učinio identifikacijskim žanrom bosanske književnosti. Umjesto pričanja nameće se *građenje priče* na podlozi njene metafikcionalnosti i autoreferentnosti, čak i u slučajevima kada priča predstavlja svjedočenje o užasu bosanskog rata. Priče otkrivaju simbole koji su nosioci istine za razliku od historije koja iznosi činjenice koje mogu biti i netačne, ovisno o načinu na koji ih iznosimo.

Uloga angažovanog intelektualca se u tranziciji preobražava. Cilj njegove kritike u tranziciji kao svojevrsnom *ratu bez granica* jer je život za mnoge ljude postao nerazumljiviji i teži, jeste borba protiv brojnih oblika moći koji ugrožavaju slobodu ličnosti. Čitalac se, na temelju *implicitnih vrijednosnih signala*, poziva na aktivno sudjelovanje pri razrješenu određenih dilema upravo kroz kritiku sistema koji je dileme izazvao. U ekonomsko-kriznim godinama nakon rata 1995. godine književnost ima ulogu svojevrsne ideologije koja preuređuje društveni poredak. U dominantne modele bosanskohercegovačke kratke priče tranzicijskog doba (1995.-2010.) svrstava se simbolička priča *Staklo* Nenada Veličkovića. Ova priča kroz lik Omerbega, čovjeka čvrstog karaktera koji uporno postavlja staklo na svoju trgovinsku radnju kao simbol otpora ljudske čistote spram neumornog zla, *svjedoči o jačini i nepokolebljivosti bosanskog čovjeka*. Novohistorijska priča-svjedočanstvo, *Most*

na kopnu Muharema Bazdulja, aludira da i književnost i povijest nastaju sporazumom dijaloga. Naime, ova priča, ili literarna igra kako je definira Bazdulj, osim historijske podloge po ugledu na Ivu Andrića ima i kraj koji predstavlja svojevrsan dijalog sa pričom *Most na Žepi*. Prozni izraz Gorana Samardžića (osobito priča *Ruganje duše*) nalikuje na poetski: sintaksičko-stilistički, kao i leksički redukcionizam stoje u direktnoj srazmjeri s pretrpanošću izraza i ekspresivnošću. Težnja za porodičnom srećom i ljudska nemoć poimanja Božije pravde, dominantne su teme emotivno natopljenih kratkih priča (*Šišanje*, Gorana Samardžića; *Kroz šljivike i livade* Muharema Bazdulja; *Jedan život* Nenada Veličkovića; *Senke oblaka* Vladimira Pištala). Infantilizaciju naracije ostvaruje Miljenko Jergović efektom oneobičavanja, odnosno ukrštanjem isповijesti kazane iz pozicije djeteta i govora iz tačke sadašnjosti. Sva poetička kompleksnost Miljenka Jergovića vidljiva je u autorskom izboru priča *Drugi poljubac* Gite Danon.

Formiranje novog proznog modela recentne bosanskohercegovačke kratke priče ostvarile su priče *Tajna džema od malina* iz istoimene knjige priča Karima Zaimovića i *Život i djelo Alhonsea Kaudersa* Aleksandra Hemona, koje bi se mogle posmatrati kao granične priče koje polaze od postmoderne poetike detektivske proze na koj uspostavljaju model postmoderne karnevalsko ustrojene povijesne groteske (ovdje je, prije svega, riječ o Hemonovoj priči *Harmonika*). Hemonova priča *Mljet* reprezentira moduse totalitarizma: moralne kodekse određuju centri moći, dok se prava djece krše zastrašujućim metodama. Priče Faruka Šehića Pod pritiskom predstavljaju model (nad)ratne priče u kojima je percepcija autorovim umjetničkim postupkom začudnosti ili oneobičavanja stvari, produljena i otežana. Posebna u smislu prijelaza ka žanru kratke priče je Šehićeva novinska priča *Od sumraka do zore* u kojoj je motiv pritiska postignut nizanem rečenica koje poput nabralica nižu psovke, prazninu i poeziju, kao dio **otvorenog kraja priče**, svojevrsnu kompenzaciju besmisla i retoričko oružje duhovnog preživljavanja.

Izvori i literatura

- Alić, Džemaludin (1980), *Antologija bosanskohercegovačke pripovijetke XX stoljeća*, Život, LVIII, 7-8
- Bazdulj, Muharem (2000), *Druga knjiga*, Bosanska knjiga, Sarajevo.
- Bazdulj-Hubijar, Nura (2009), *Sablja i pero*. Priča o Ilhamiji, Šahinpašić, Sarajevo.
- Burić, Ahmed (2004), *Bog tranzicije*, V.B.Z., Ljubljana.
- Dedović, Dragoslav (2008), *Pod pritiskom. Panorama savremene bosanskohercegovačke priče*, Altera, Beograd.
- Dedović, Dragoslav (1999), *Evakuacija. Izbor suvremene priče autora iz Bosne i Hercegovine*, Feral Tribune, Split.
- Duraković, Enes (1995), *Antologija bošnjačke pripovijetke XX vijeka*, Alef, Sarajevo.
- Hasić, Zejćir (2005), *Borhes u autobusu*, Bosanska riječ, Tuzla.
- Hemon, Aleksandar (1997), *Život i djelo Alphonsea Kaudersa*, Bosanska knjiga, Sarajevo.
- Janković, Goran (2001), *Antologija kratkih priča ex-yu 1990-2000*, KUD France Prešern,

Ljubljana.

- Jergović, Miljenko (2004), *Sarajevski Marlboro*, Globus media, Zagreb.
Jergović, Miljenko (2007), *Drugi poljubac Gite Danon*, V.B.Z., Zagreb.
Kazaz, E. i Lovrenović I. (2009), *Rat i priče iz cijelog svijeta: antologija nove bosanskohercegovačke pripovijetke*, Novi Liber, Zagreb.
Kazaz, E., Kovač N. i Lovrenović I. (2000), *Antologija bosanskohercegovačke pripovijetke XX vijeka*, Alef, Sarajevo.
Ključanin, Zilhad (2009), *Male priče od velike važnosti*, Bemust, Sarajevo.
Lazarevska, Alma (2003), *Biljke su nešto drugo*, Buybook, Sarajevo.
Pištalo, Vladimir (2010), *Kraj veka, Budućnost*, Novi Sad.
Pištalo, Vladimir (2010), *Vitraž u sećanju*, Budućnost, Novi Sad.
Samardžić, Goran (1997), *Sikamora*, Bosanska knjiga, Sarajevo.
Kazaz, Enver (2008), *Neprijatelj ili susjed u kući*, Rabic, Sarajevo.
Lyotard, J. Francois (1988), *Postmoderno stanje*, Svetovi, Novi Sad.
Sarajevske sveske (2005), časopis za književnost i kulturu, Sarajevo, 8-9.
Sarajevske sveske (2006), časopis za književnost i kulturu, Sarajevo, 14
Život (1997), časopis za književnost i kulturu, Sarajevo, XLIV, 3-4
Život (1998), časopis za književnost i kulturu, Sarajevo, XLV, 1-2
Život (1999), časopis za književnost i kulturu, Sarajevo, XLIII, 1-2
Život (2004), časopis za književnost i kulturu, Sarajevo, LI, 1-2-3

Adresa autorice

Author's address

Elektrotehnička škola u Tuzli
Muhameda Hevaije Uskufija
75000 Tuzla
Bosna i Hercegovina
larisa.softic.gasal@gmail.com

HOMOGENEITY OF POSTMODERN NARRATIVE SITUATIONS

Summary

A common characteristic of various models of Bosnian short stories, during the period of transition, confirms the degree of homogeneity of postmodern narrative situations, especially when it comes to the story identity or infantilization. The dominant models, *including some previous attempts of their identification*, include:

lyric-psychological model of the story entitled *Biljke su nešto drugo* (trans. “*Plants are something else*”) by Alma Lazarevska (great skill in handling details, specifics, existential contents that develop into existential symbols);

symbolic story entitled *Staklo* (trans. “*Glass*”) by Nenad Veličković which by its symbolic effectiveness represents the pinnacle of post-modern storytelling in Bosnia and Herzegovina;

story/testimony of recent history entitled *Most na kopnu* (trans. “*The Bridge on Land*”) by Muharem Bazdulj (the history of ideas and the futility of history within eternal returns of the same essential matters);

lyric story entitled *Ruganje duše* (trans. “*The Soul’s Mocking*”) by Goran Samardžić, whose poetry is the basic structural element of the story (story politicization, inhuman relations);

model of the historical grotesque entitled *Harmonika* (trans. “*the Accordion*”) by Aleksandar Hemon. The following stories that belong to this model of short stories *Tajna džema od malina* (trans. “*The Secret of Raspberry Jam*) by Karim Zaimović and *Život i djelo Alphonsea Kaudersa* (trans. “*The Life and Works of Alphonse Kauders*”) by Aleksandar Hemon as two stories of a liminal genre which start from the poetics of detective fiction and proceed to the postmodern historical carnivalistic grotesque. The most relevant example of it is *Harmonika* (trans. “*the Accordion*”) by Aleksandar Hemon;

war story (a model of moral documentarism based on the poetics of testimony). Here we have to mention the collection of short stories *Pod pritiskom* (trans. “*Under Pressure*”) by Faruk Šehić as short stories featuring psychological victory over war. journalistic writing (*Od sumraka do zore. Trans. “From Dusk to Dawn*”) by Faruk Šehić);

thrilling fiction story (*A godine su prolazile*. Trans. “*And Years Were Passing By*” by Karim Zaimović);
fiction stories (*Čovjek sa Šiljatim licem i Tajna džema od malina*. Trans. “*The Man with a Pointed Face*” and *The Secret of Raspberry Jam* by Karim Zaimović). The Secret of Raspberry Jam also represents a model of the stećak of ‘war prose’; ‘war prose’ featuring longing for family happiness and human powerlessness to understand divine justice. (*Šišanje*. Trans. “*Haircut*” by Goran Samardžić, *Kroz šljivike i livade*. (trans. “*Through Plum Orchards and Meadows*”) by Muharem Bazdulj, *Jedan život*. (trans. “*One life*”) by Nenad Veličković, *Senke oblaka* (trans. “*The Shadows of Clouds*) by Vladimir Pištalo, *Mljet* by Aleksandar Hemon;
story/quest for identity through war (*Zelena jabuka iz Drine*. Trans. “*A Green Apple from the Drina*” by Isnam Taljić;
stories featuring communication problems of modern man (*Dnevni dijalozi*. Trans. “*Daily Dialogues*” by Lamija Begagić);
stories which meet a gender criterion (*Dvije male priče*. Trans. “*Two Short Stories*” by Zlatko Topčić).

Key words: short stories, transition, inhuman relations, war story, fiction stories, symbolic stories.

PRILOZI

UDK: 316.356.4[497.6=163.4*3]
323.17[497.6=163.4*3]**Adib ĐOZIĆ***Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli*

NEKI OBLICI NEOFAŠIZMA I BOŠNJACI DANAS

Tristogodišnje bošnjačko iskustvo zločina etničkog čišćenja i genocida rezultiralo je zastrašujućom spoznajom da je to jedini evropski narod koji zbog činjenja etničkog čišćenja i genocida nad njim u posljednjih tristo godina, danas živi na rubu/granici i političkog i biološkog opstanka. Kako još uvijek nisu otklonjeni društveno-politički i ideološki uzroci zločina etničkog čišćenja i genocida nad Bošnjacima, te kako ti uzroci još uvijek aktivno djeluju u mirnodopskim uslovima u različitim oblicima neofašizma, neophodno je znanstveno razjasniti u kojim se društvenim sadržajima i aktivnostima najneposrednije nalaze oblici neofašizma, danas izraženi na nivou raznovrsnih oblika ideologije neofašizma. Oblici neofašizma danas, usmjereni protiv bosansko-hercegovačkog društva i države, nalaze se u: a) velikodržavnim političko-nacionalnim programima, b) nacionalno-kulturnim i c) nacionalno-religijskim sadržajima. Ovu opominjuću bošnjačku stvarnost najeksplicitnije potvrđuju slijedeće činjenice. Bošnjaci su jedina evropska nacija koja je zbog zločina genocida nad njom danas brojnija u dijaspori nego u vlastitoj državi. U teritorijalno-demografskom smislu, Bošnjaci žive u tri teritorijalno nepovezane enklave i to dvije u Bosni i Hercegovini: prostor Unsko-Sanskog kantona i teritorijalni trougao koji čine gradovi Sarajevo, Tuzla i Zenica. Treća bošnjačka enklava je teritorija Sandžaka, podijeljena državnom granicom Srbije i Crne Gore. Bošnjaci žive u nestabilnoj i nefunkcionalnoj državi, grčevito se boreći za njezin opstanak, svjesni da je država Bosna i Hercegovina jedini garant njihovog biološkog i političkog samoodržanja. Dakle, Bošnjaci i danas žive okruženi ideologijama neofašizma.

Uvod

Fašizam kao ideologija i politički pokret jeste vojno pobijeden krajem Drugog svjetskog rata, ali su njegovi ideološki potencijali nastavili da egzistiraju u raznovrsnim oblici-

ma neofašizma, prije svega u raznovrsnim oblicima ideologije neofašizma. Pokazuje to cjelokupna historija Evrope i svijeta nakon Drugog svjetskog rata do danas i danas. Militarizacija svijeta i svijesti pogodno je društveno stanje za pojavu fašizma i drugih destruktivnih ideologija i političkih pokreta. Nažalost, i nakon Drugog svjetskog rata militarizacija civilizacije nije prestala.¹ Jedan od bjelodanih, očiglednih dokaza egzistencije i prakse neofašizma na tlu Evrope, nakon Drugog svjetskog rata jeste zločin genocida nad Bošnjacima „Zaštićene zone UN-a Srebrenica“ jula mjeseca 1995. godine za vrijeme rata protiv bosanskohercegovačkog društva i države od 1992. do 1995. godine. Doista, rijetki su živi narodi na planeti Zemlji koji su dulje i bezobzirnije, na raznovrsne načine, „osporavani“ u nacionalnom smislu, dezavuirani, progonjeni, ubijani, kriptozirana njihova prošlost i sl., kao što je to slučaj sa Bošnjacima. Neosporna je i bjelodana istina da su Bošnjaci jedini živi evropski narod koji, danas, više živi u djasporalnim zajednicama širom svijeta nego u vlastitoj državi Bosni i Hercegovini. U samoj državi Bosni i Hercegovini Bošnjaci su getoizirani na svega 25% njezinog teritorija u dvije teritorijalno odvojene enklave: Unsko-sanskoj i teritoriju koji čini trougao gradova Sarajevo, Tuzla i Zenica. Opravdano se postavlja pitanje zašto je to tako i šta su uzroci takvog stanja, te kako ih otkloniti, kako ne bi došlo do potpunog nestanka Bošnjaka kao političkog naroda ali i do njihovog potpunog biološkog nestanka. Također je neosporna istina da od početka nacionalnih pokreta na Balkanskom poluostrvu, a to je više od dvjesto godina, traje, i do danas nije prestalo bezobzirno, nekad posve otvoreno, krajnje brutalno, u drugim situacijama, opet, perfidno, manje vidljivo negiranje i zatiranje bošnjačkog, bosanski prepoznatljivog identiteta. To krajnje brutalno negiranje Bošnjaka i države u kojoj žive praktično se izvodilo kroz raznovrsne oblike ratnih zločina među kojima su najbrutalniji i najmonstruozniji zločini etničkog čišćenja i genocida.

Pored zločina genocida i zločin etničkog čišćenja nad Bošnjacima na južnoslavenskim prostorima u kontinuitetu se odvija od početka 19. stoljeća sve do danas. Svjedoci smo, da i danas Bosna i Hercegovina i Bošnjaci prolaze dramatično tešku fazu oporavka i konsolidiranja nakon brutalne agresije na državu Bosnu i Hercegovinu i zločina etničkog čišćenja i genocida nad Bošnjacima. Kako svakom praktičnom društvenom djelovanju prethodi idejna ili pak ideološka sadržajnost, postavlja se opravdan i logičan zahtjev da se odgovori na pitanje; šta je idejna/ideološka osnova zločina etničkog čišćenja i genocida nad Bošnjacima

1. "Problemi militarizacije civilizacije su problemi nasilja, antihumanizma, antidemokracije, problem ljudske emocionalne nezrelosti za vlastitu vrstu. Rasprave o humanizmu kao da postaju nepotrebne uz rasprave o militarizmu i zlu. Nasilja ima previše i posvuda da bismo i dalje šutjeli o humanizmu: 1990. -12 oružanih sukoba u svijetu;

1991. -23 oružanih sukoba u svijetu;

1992. -34 oružanih sukoba u svijetu;

1993. -42 oružanih sukoba u svijetu;

1994. -92 oružanih sukoba u svijetu.

Treći svjetski rat je u tijeku, svim vojnim i nevojnim sredstvima. Svijet država i države svijeta kao da vode ljudi nedorasli za probleme koje proizvode. Preraspodjela uvjeta života na Zemlji je prepoznatljiva. Život u konfliktnom svijetu je problem svih ljudi svijeta. To je već danas problem živog svijeta." (S. Kulić, Strategija nasilja kao strategija razvoja, Naprijed, Zagreb, 1996. Str.13)

tokom 19. i 20. stoljeća? Izazovi tranzicije ovovremenog bosanskohercegovačkog društva traže znanstveno-precizne odgovore na mnoga pitanja. Posebno značajno pitanje je biološki i politički opstanak Bošnjaka. Prije svega, treba odgovoriti na pitanje da li su i u kojim oblicima i danas prisutni oblici fašizma usmjereni prema bosanskohercegovačkoj državi i Bošnjacima. Upravo ovim radom otvorit ćemo pitanje prisutnosti nekih oblika neofašizma u Bosne i Hercegovine i izvan nje koji prijete potpunom uništenju države Bosne i Hercegovine, uništavajući prije svega njezin najmnogobrojniji narod, Bošnjake, koji uistinu jeste kvintesencijalna sadržajnost bosanskohercegovačkog društva i države.

I. Neofašizam ideologije jedna nacija jedna država i njegove posljedice po Bošnjake i bosanskohercegovačku državu

Općepoznata je činjenica da je fašizam zvanično zabranjen nakon Drugog svjetskog rata u svim evropskim društvima i državama pa se ni jedna neofašistička grupa ne smije niti izjašnjavati kao fašistička. Ipak, i nakon vojnog poraza u Drugom svjetskom ratu, fašizam se pojavljivao i pojavljuje u raznovrsnim oblicima neofašističkih ideologija i političkih pokreta. Spomenimo ovom prilikom strasizam u Njemačkoj, konzervativnu revoluciju Ernesta Jungera, Le Penov Nacionalni pokret u Francuskoj, raznovrsne oblike radikalnog nacionalizma, Hajderovu Slobodarsku stranku u Austriji, koja naglašeno opravdava neke elemente nacističkog režima, ustaška ideologija sa izraženim antibošnjaštvom, antibosanstvom i antisrpsstvom, te preoblikovani četnički pokret u Srbiji i Bosni i Hercegovini, koji je vojno organiziran u Vojsci Republike Srpske počinio zločin genocida nad Bošnjacima „Zaštićene zone UN-a Srebrenica“ jula mjeseca 1995. godine. Kako bismo za neke ovovremene ideologije, političke pokrete i prakse mogli reći da su fašistički pokreti, neophodno se ukratko upoznati šta fašizam jeste,² te koja su njegova osnovna obilježja kao ideologije i prakse i svakako odgovoriti na pitanje koja je to ideologija koja mu pogoduje i prethodi a u političkoj se sferi predstavlja kao savremena i prihvatljiva. Nije li to ideologija „nacija-države“, općeprihvaćena ideologija evropskog prosvjetiteljstva, posebno kada se pokuša primijeniti na organizaciju države u multietničkim društvima kakvo je zasigurno bosanskohercegovačko.

Ovovremene evropske političke ideologije: liberalizam, konzervativizam, socijalizam, komunizam, fašizam, nacizam, kolonijaliza, i nacionalizam nastale su u društveno-civilizacijskom i političkom obzorju evropskog prosvjetiteljstva i Francuske revolucije. U manjim ili većim vremenskim periodima sa manjim ili većim uspjehom sve ove ideologije uticale su na razvoj bosanskohercegovačkog društva i države i na sve njezine nacio-

2. „U literaturi se fašizam često određuje kao totalitarna ideologija koja čini kombinaciju rasizma, nacionalizma i autoritarizma, a usredotočuje se na vjerovanje u nadmoć posebne grupe ljudi. Fašizam ima neka religijska obilježja kao svojevrsan sustav vjere. Ta je vjera usredotočena na mit o prirodnoj nadmoći neke rase i nacije. (...) U svim ideologijama postoje mitski elementi, ali fašizam stavlja mit o rasnoj nadmoći i nepogrešivom vođi u samo središte ideologije.“ (S. Ravlić, *Savremene političke ideologije, politička kultura*, Zagreb, 2003., str. 240.)

nalne subidentitete. Posebno pogubne posljedice, sa svim elementima fašizma, imali su pokušaji realizacije ideologije jedna nacija jedna država u bosanskohercegovačkom multilateralnom društvu. Sam pokušaj primjene političke formule „nacija-države“ u Bosni i Hercegovini jeste zločin uperen protiv slobode, čovječnosti i humanizma što u suštini i jeste fašizam. Taj oblik fašističkog zločina prema bosanskom društvu nazivamo bosnaci-dom. Prije no što se upustimo u analizu posljedica primjene ideologije „nacija-države“ na bosanskohercegovačko društvo ukratko se upoznajmo sa samim pojmom ideologije, kako ga mi razumijevamo i upotrebljavamo u ovom radu iz razloga što taj pojam ima višestruka značenja i pojmovna razumijevanja.³ Ideologije su relativno trajni, stabilni i zaokruženi skupovi političkih ideja i vrijednosti koje dijele političku stvarnost. Većina klasifikacija ideologija izražava tu trajnost i dubinu podjela, jer se temelji na „velikim dihotomijama“. Političke se ideologije tako dijele na lijeve i desne, slobodarske i autoritarne, otvorene i zatvorene, tradiconalističke i progresističke itd. Najvažnija od svih podjela jest podjela na lijeve i desne ideologije.⁴ Glavne se političke ideologije prema kriteriju jednakosti obično

3. Ideologija je „jedan od najspornijih socioloških koncepata i može se uslovno definirati kao slabije ili jače povezan sklop uvjerenje, stavova i shvaćanja. Pojam se upotrebljava u tri bitna značenja, prema kojima se ideologija odnosi:

a). na specifičnu vrstu uvjerenja, (...) ideologija se definira kao usko prepleteni korpus uvjerenja uspostavljen oko nekoliko središnjih vrijednosti.

b). na uvjerenja koja su u izvjesnom smislu iskrivljena ili pogrešna (...) to poimanje ideologije povezuje se sa marksističkom literaturom. Temeljno značenje je da su u klasnom društvu ideologije izobličene klasnim interesima.

c). bilo koji niz uvjerenja, (...) u rasponu od znanstvenog znanja preko religije do svakodnevnog poimanja primjerenog ponašanja, bez obzira jesu li ta uvjerenja tačna ili pogrešna. Poimanje ideologije kao niza uvjerenja istinitih ili lažnih prisutno je u Sociologiji znanja. Tvrdi se naprosto da su sva uvjerenja na ovaj ili onaj način društveno determinirana.“ (N. Abercrombie, S. Hill, B. S. Turner, Rječnik sociologije, Jesinski i Turk, Zagreb, 2008. str. 130-131.)

Pojam ideologija se pojavljuje 1796. u Francuskoj, u značenju znanosti o idejama, a skovao ju je Antonie Destutt de Tracy (de Tresi) u svom djelu Elementi ideologije. Nastojao je svoju znanost utemeljiti kao svojevrsnu nadznanost koja se bavi analizom svih ljudskih ideja. Ona je trebala da služi ljudima, oslobađa njihov duh od predrasuda i priprema za prihvaćanje nadmoći razuma. Tom prvom značenju ideologije ubrzo se priključilo i drugo značenje kada je Napoleon te filozofe koji su se kritički odnosili prema njegovoj političkoj praksi nazvao Ideolozima-smatrajući da njihova filozofija nema veze sa političkom stvarnošću. Pojam tako dobija negativno značenje koje se u različitim oblicima zadržava do danas. Bit Napoleonovog pothvata je u tome što mišljenje protivnoka nastoji podcijeniti i ironizirati sa stanovišta političke moći. Nazivajući ideolozima zastupnike novih ideja u kojima je vidio „opasne misli i akcije“, Napoleon je prvi u modernoj povijesti sa idejama spojio element opasnosti. Time je prvi vezao pojam ideologije za ocjenu vrijednosti, odnosno za iznošenje „opasnih“ načela i teorija.

4. Norberto Bobbio je u knjizi Desnica i ljevica razlikovanje desnice i ljevice, zasnovano na kriteriju jednakosti, dopunio razlikovanjem umjerenih i ekstremnih doktrina i pokreta (desnice, odnosno ljevice) utemeljenim na kriteriju slobode. Prema tim kriterijima Bobbio sve političke ideologije dijeli na četiri vrste: 1. krajnja ljevica, doktrine i pokreti koji su istovremeno i egalitarni i autoritarni(-jakobinizam), 2. lijevi centar, doktrine i pokreti koji su istovremeno egalitarni i slobodarski(liberalni socijalizam), 3. dasni centar, učenja i pokreti koji su istovremeno i slobodarski i neegalitarni(vjerni

svrstavaju duž ose lijevo-desno u sljedećem nizu: komunizam, socijaldemokracija, liberalizam, konzervativizam, fašizam. Takvo se razlikovanje smatra neadekvatnim nakon iskustva modernih totalitarnih ideologija (komunizam i fašizam),⁵ koje su najudaljenije na ideološkom spektru, ali su barem po jednom kriteriju najbliže-obje su usmjerene prema moćnoj državi kao instrumentu postizanja vrijednosti bitnih za te ideologije.⁶

Ideološke podjele nisu taktične ni privremene nego trajne i temeljne, te stoga savezi ideološki različitih pokreta, kada su i zamislivi, nisu dugoročno održivi. Kao skupovi političkih ideja, ideologije su vezane za interese političkih grupa (stranaka, pokreta, političkih elita). Da bi neki skup ideja bio prihvatljiv, mora odgovarati idealima, potrebama i interesima grupa koje ih usvajaju i koje onda služe kao njihovi društveni nosioci. Nastankom modernih (ovovremenih) demokratskih politika i političkih sistema nameće se potreba znanstvenog propitivanja karaktera, dometa i rezultata svake od političkih ideologija unutar kojih i pomoću kojih se razvijao ili pak osporavao bošnjački nacionalni identitet. U manjim ili većim vremenskim periodima sa manjim ili većim uspjehom ideologije liberalizama, konzervativizama, socijalizama, komunizama, fašizama, nacizama, kolonijalizama, ideologija rasta i nacionalizama, gdje je ideologija nacija-države, jedna od najdestruktivnijih ideologija evropskog prosvjetiteljstva 19-tog i 20-tog stoljeća uticale su na razvoj bosanskohercegovačkog društva i svih njegovih subidentiteta. Ovog puta nas posebno interesira uticaj ideologije jedna nacija jedna država, odnosno koliko sama ona kao takva u sebi nosi ili pak pogoduje realizaciji fašizma kada se pokuša primijeniti u multietničkim društvima. Je li ideologija nacija-države pogodovala ili pak direktno uticala na zločini etničkog čišćenja i genocida nad Bošnjacima u 19. i 20. Stoljeću? O ovom fenomenu u bosanskohercegovačkoj znanstvenoj sociološko-politološkoj literaturi nije dovoljno pisano. Smatramo znanstveno relevantnim istražiti i uticaj ideologije nacija – države na razvoj bosanskog državnog i bošnjačkog nacionalnog identiteta.

Znanstveno odgovoriti na postavljeno pitanje, primarno, podrazumijeva izaći iz okvira matrica (modela) mišljenja koja stereotipno promatraju fenomenologiju egzistencije bosanskog i bošnjačkog identiteta. Dvije su dominantne matrice mišljenja o bosansko-bošnjačkom identitetu. Jedna je ukorijenjena, odnosno određena ideologijom jedna nacija jedna država, što je dominirajući obrazac evropskog političkog mišljenja.⁷ Druga matrica je autentično bosanska. Njezina esencijalna utemeljenost ne izvodi se iz ideologije nacija-države, već, naprotiv, ona se suprotstavlja toj ideologiji, suprotnoj bosanskoj „formuli“

demokratskoj metodi, ali jednakost svode na jednakost pred zakonom-minimalni egalitarizam), 4. krajnja desnica, doktrine i pokreti koji su antiliberalni i antiegalitarni (fašizam i nacizam).

5. I fašizam i komunizam su moderne totalitarne ideologije, čija je osnovna karakteristika antiliberalizam i antihumanizam.

6. S. Ravlić, *Savremene političke ideologije*, Politička kultura, Zagreb, 2003., str.26.

7. Nacija je ideologija evropskog prosvjetiteljstva koja se epidemično proširila planetom u posljednja dva stoljeća. Nacija se na političkoj ravni željela realizirati kao država. Historija svjedoči da je u realizaciji ideologije jedna nacija jedna država ubijeno više ljudi nego što su to uradile ideologije fašizma i komunizma pojedinačno. Posmatrana iz tog aspekta ova ideologija je više zločinačka od mnogih drugih destruktivnih ideologija 19 i 20. stoljeća.

življenja „jedinstva različja“. Bošnjačka otvorenost za drugo i drugačije nije samo jedna od etničkih i etičkih karakteristika bosanskog društva, već, prije svega, pravilo življenja, bitna karakteristika bosanskog identiteta. Prema bosanskoj matrici mišljenja bosanske društvene zbilje, bosanski identitet nije ni srpski, ni hrvatski, ni bošnjački, već pripada svim svojim bićem, svakim svojim dijelom podjednako svakom od svojih naroda (nacija), bez obzira na broj i mjesto stanovanja. Bosanski identitet, izražen u bosanskoj državi, opće (javno) je dobro i ne može pripadati na jednom mjestu (bosanskom političkom subidentitetu) više jednom etničkom identitetu, a na drugom mjestu drugom ili trećem etničkom identitetu.

Ove dvije matrice mišljenja (bosanska, utemeljena u sadržajnosti bosanskog duha,⁸ čija je esencijalna bit „jedinstvo različja“, i antibosanska, utemeljena u ideologiji nacija-država), imaju sasvim suprotstavljene stavove u poimanju bosanskog i bošnjačkog identiteta. U višestoljetnoj egzistenciji bosanskog društva i države mnogobrojni su primjeri suživota, kao stila života i zaštite drugog i drugačijeg, tako da, s pravom, možemo govoriti da je bošnjačka otvorenost za drugo i drugačije bitna karakteristika bosanskog identiteta i njegova kvintesencijalna sadržajnost.

Nasuprot bošnjačkom kulturno-povijesnom krugu, otvorenom za drugo i drugačije, čija je otvorenost jedna od bitnih karakteristika nacionalnog bića i koja je izrasla iz duhovne nutrine, koja ne osporava pravo svakoj bosanskoj pojedinačnosti na cjelinu i shvatanja da cijela Bosna i Hercegovina pripada podjednako svakoj svojoj pojedinačnosti, stoje zatvoreni povijesni krugovi, koji bošnjačko nacionalno biće prezentiraju ili kao nebosansku kopiju, ili kao otkinutu sliku druga dva bosanska identiteta, ili ga u potpunosti negiraju. Bošnjaci su u ovim zatvorenim krugovima, ili, bolje reći, ideologijama, predstavljani, ako ne kao strani, onda kao anahroni identitet, kao ostatak turskog feudalizma, kao poturice⁹ i pripadnici preživjele, odnosno lažne vjere.¹⁰ Opravdano je postaviti pitanje gdje su uporišta stereotipima i predrasudama¹¹, odnosno fašicizaciji u prezentiranju bošnjačke nacije.

8. „Bosanski duh je otvoren, tolerantan, multidimenzionalan. On nema ništa završeno, dato, zadato, konačno. Nema mitova, otvoren je prema Istoku i Zapadu.(...) Bosanski duh se ispoljava na intelektualnom, kulturnom, moralnom području. On je prepoznatljiv gotovo jednako kao npr. japanski duh, prepoznatljiv je u kulturi, poeziji, slikarstvu, merhametu, inatu, tolerenciji, suživotu, spremnosti da se ovaj narod i ova država brani do posljednjeg čovjeka. Prepoznatljiv je po snalažljivosti, adaptibilnosti, upornosti, solidarnosti, radinosti.“ (M. Sabitović, *Bosanski duh u pitanju*, u: „Bosanski duh, Zbornik radova (gl. ur. Sadudin Musabegović), Sarajevo: Odbor savjetovanja Bosna i Hercegovina mogućnosti i perspektive razvoja, 1997,8.)

9. O predstavljanju Bošnjaka kao poturica i njihovoj nepoželjnosti i potrebi zatiranja vidi u: P.P. Njegoš, *Gorski vijenac*, Nolit, Beograd 1974, godine. „Udri vruga, ne osta mu traga, udri poturice ne ostavi im nikog ni od potomstva,“ (str. 162.)

10. Kako su Bošnjaci u ogromnoj većini, u pogledu svoje duhovnosti, pripadnici islama, to je islam, promatran iz perspektive evropocentrističnih ideologija, predstavljen kao, ili lažna ili preživjela duhovnost. (Opširnije F. Saltaga *Islam u iskrivljenom ogledalu*, SALFU, Sarajevo, 1998.god.)

11. Predrasude predstavljaju „oblik društvene anti(sim)patije koja se očituje u pogrešnoj i nesavjetljivoj generalizaciji i pristransnom vrednovanju pripadnika drugih društvenih grupa, a koja počiva na dinamici grupnog uključivanja i isključivanja, sa tendencijom ka regresiji u primitivne oblike agresivnosti u slučaju porasta međugrupnih napetosti. Ova tendencija ka regresiji je pravilo kod etničkih

Sve predmoderne sakralne predaje na različite načine izriču istinu o jedinstvu u razlikama. Sa modernizmom dolazi do reduciranja sakralnih predanja.¹² Njih zamjenjuju moderne ideologije. Jedna od osnovnih takvih ideologija, utemeljena u nacionalno-političkoj misli zapadne Evrope 19. i 20. stoljeća jeste ideologija nacija-države. Ideologija nacije-države nije bosanski proizvod. „Nacija i nacionalna država su evropski patenti. Imaju svoju povijest. Evropsko ljudstvo sa njima izumilo je jedan od najopakijih i najopasnijih kultova. Izumilo je kult nacije i sakralnu dogmu nacionalne države, koja se epidemično širila cijelom planetom.“¹³ Porijeklo ideologije nacija-države, promatrane u širem duhovno-povijesnom kontekstu, prof. E. Zgodić, pronalazi u hrišćanskoj teologiji. „Taj kontekst je ovdje prepoznat kao povijest transformacije hrišćansko teološke aksiologije u sekulariziranu političku teoriju i praktični svijet politike. Otuda smo i morali potražiti porijeklo ideje i ideologije nacionalnog mesijanizma u hrišćanskoj teologiji, i u tom porijeklu vidjeti izvorište totalitarističkog i ratnoagresivnog karaktera sakulariziranog hrišćanskog misionarstva kao nacionalnog mesijanstva.“¹⁴

Kada se bošnjačka društveno-historijska i duhovno-kulturna sadržajnost razumjeva iz perspektive evropocentriškog teorijskog motrišta, onda se u njoj neizostavno prepoznaje islamska dimenzija. I tu nastaje nerazumjevanje i stereotipno prezentiranje.¹⁵ Raspravljajući o nacionalnom fenomenu Bošnjaka krajem šezdesetih godina prošlog stoljeća, Joco Marjanović upravo ukazuje na jednostranost teorijskog promišljanja o nacionalnom određenju Bošnjaka, te o predrasudi da su oni vjersko-feudalna, a ne nacionalna grupa.¹⁶ Interpretacije bošnjaštva, nastale na ideološkim nacističko-fašisoidnim jednostranostima, nisu u stanju da prepoznaju sedimentiranu simbiozu bosanske tradicije i islama, koja za rezultat ima, ne samo etno-konfesionalnu, već nacionalnu zajednicu Bošnjaka, unutar koje je njezina islamsko-konfesionalna sadržajnost samo jeda od dimenzija njezine ukupne sadržajnosti; nisu u stanju da pojme bošnjačku sadržajnost, koja obuhvata, pored islamske i

predrasuda.“ (R. Supek, Društvene predrasude, Radnička štampa, Beograd, 1973, str. 80.)

12. „Sveto predanje s mnoštvom njegovih oblika zamjenjuju sakralne ideologije, među njima najznačajnije mjesto zauzima ideologija nacija-države.“ (R. Mahmutćehajić: Bosansko pitanje o svijetu, u: Tolerancija i tradicija, Međunarodni forum Bosna, Sarajevo, 2000 god., str. 255.)

13. E. Zgodić Kult suvereniteta, FEB Sarajevo, 1997 god., str. 255.

14. E. Zgodić, Ideologija nacionalnog mesijanstva, VKB, Sarajevo, 1999., str. 16-17.

15. „Evropski duh je prema islamu imao vanjski pristup i o islamu govorio sa vanjske strane gledišta. U interpretaciji islama, zapadni pojmovi, nikli u kršćanskom kontekstu, u kojem on ima sasvim različitu konotaciju, nisu mogli obuhvatiti pojmovnu i povijesnu strukturu Božije Objave. Islam je kroz poziciju Zapada više izučavan kao filozofija i istorija, a manje kao živuća duhovnost.“ (F. Saltaga, navedeno djelo, str. 57.)

16. „Plaćao se dug jednoj teoriji i predrasudi (istakao A.Đ.) u suštini građanskoj o tome kako će se muslimani (Bošnjaci o.p. A.Đ.) u nacionalnom smislu emancipovati bilo kao Srbi bilo kao Hrvati. Prvo se smatralo da su Muslimani vjersko-feudalna grupacija, potom da su etnička grupacija, pa od nedavno da su narod. (...) Moja teza ili moje shvatanje je da su muslimani kod nas u Bosni i Hercegovini u procesu konstituisanja i da se konstituišu ne, kako to neki ističu, kao etnička ili narodnosna individualnost, nego nacionalna individualnost.“ (Joco Marjanović, Odjek, Sarajevo, god XXI br.4,15. II 1968.)

običajnu, tradicijsku, kulturnu, ekonomsku, društveno-historijsku, jezičku, etničku i teritorijalno-prostornu pripadnost zemlji Bosni. Po formuli nacije-države, nacionalna država uzduže se do kulta svetosti, „njen suverenitet je jedan, bezuslovan, apsolutan, neograničen, nedjeljiv, neprenosiv, nepogrešiv, jedan i jedini i kao takav nešto sveto i uzvišeno.“¹⁷ Primjenimo li ovu formulu na prostor Bosne i Hercegovine, na njenu državu i na bosansko društvo, odmah uočavamo da se nijedan od bosanskih sadržaja ne može izraziti na način kako se to čini u zapadnoevropskom civilizacijskom krugu. Zato s pravom, odgovarajući na pitanje čija je Bosna, Omer Ibrahimagić konstatuje: „Sa današnje vremenske i političke tačke gledišta, definicija da zemlja Bosna 'nije ni srpska ni hrvatska ni muslimanska, nego i srpska i muslimanska i hrvatska' nije bila tačna. Naime ako su ostale federalne jedinice bile definirane po nacionalnom kriterijumu i predstavljale nacionalne države, Bosna i Hercegovina je svoju državnost obnavljala ne po nacionalnom, već po historijsko-kulturnoj zasebnosti i političko-teritorijalnom kriterijumu i njen narod je bio 'bosanski narod' sa svoje tri etno-kulturne zajednice. Prema tome, zemlja Bosna i Hercegovina mogla je pripadati samo Bosancima i Hercegovcima iz sve tri etno-kulturne zajednice kao i onima koji ne pripadaju tim zajednicama, a jesu Bosanci i Hercegovci koji u njoj žive, a ne samo Muslimanima, Srbima i Hrvatima. (...) Deviza da je Zemlja Bosna ' i srpska i hrvatska i muslimanska većina srpskog i hrvatskog naroda predvođenih svojim nacionalističkim, vođama, protumačili su to tako da je Bosna zemlja i Srba iz Srbije i Hrvata iz Hrvatske, pa nije čudo što su bile često prisutne parole usred Bosne i Hercegovine na kojima je pisalo 'Ovo je Srbija' ili 'Ovo je Hrvatska'.“¹⁸

Podimo redom. Za teoriju nacije-države suverenitet nacije je jedan i jedini. U bosansko-hercegovačkoj državi, odnosno društvu, suverenitet nije jedan, nego podjednako pripada svim bosanskim nacionalnim pojedinačnostima. Suverenitet u Bosni i Hercegovini nije ni bezuslovan na zapadnoevropski način, jer je jedino izreciv po formuli „ni-ni-ni“, a ne po formuli nacije-države „i-i-i“ i uslovljen je istim suverenim pravom drugog i drugačijeg. Svaki pojedinačni bosanski nacionalni identitet jeste apsolutan, ali nije neograničen i nedjeljiv. Svaki bosanski identitet ograničen je istim pravom drugog identiteta i upućen jedan na drugog, kao na vlastito određenje. Kada se formula nacije-države, kao rezultat povijesnog kulturnog i političkog razvoja država i nacija zapadne Evrope, primjeni na autohtoni društveno-povijesni sadržaj Bosne i Hercegovine, gdje se nacionalna pripadnost poklapa sa vjerskom pripadnošću, neminovno dolazi do stereotipnih interpretacija. Neosporno je da je diferenciranje hrvatske i srpske nacionalne posebnosti, u 19. stoljeću,¹⁹ u odnosu na 17. E. Zgodić, navedeno djelo, str. 257.

18. O. Ibrahimagić, *Srpsko osporavanje Bosne i Bošnjaka*, Magistrat, Sarajevo 2001. str. 47 i 48.

19. U cilju širenja srpskog nacionalnog imena među Bošnjacima pravoslavne vjere u Bosni i Hercegovini u Sarajevu je 1863. formirano Društvo za širenje srpskog imena. Kako navodi Vladislav Skarić, članovi društva su bili „učitelji, srpske škole, mladi trgovci i trgovački sinovi“ i pravoslavni sveštenici, što potvrđuje ličnost Teofila (Bogoljuba) Petranovića, kaluđera iz Dalmacije koji je u Sarajevo došao 15. augusta 1863. godine. Vladislav Skarić piše: „Društveni članovi su izlazili na sarajevske carine, pa dočekivali seljake, kojima su govorili da oni ne treba da se zovu rišćani, nego Srbi.“ Širenje hrvatskog nacionalnog imena među Bošnjacima katoličke vjere vršeno je na isti način. O tome V. Skarić piše: „Sarajevski katolici su osnovali, valjda u isto doba, slično društvo, sa zadat-

dotadašnju bošnjačku narodnost, prvobitno započelo kao diferenciranje katoličke, odnosno pravoslavne vjerske zajednice, u odnosu na islamsku vjersku zajednicu u Bosni i Hercegovini. I upravo islamska komponenta bošnjačkog nacionalnog bića, promatrana iz evropocentrističkog teorijskog motrišta,²⁰ čini da se bošnjački nacionalni identitet razumjeva kao „tuđi“, „strani“, „drugi“, kao nešto što je sasvim drugog pola, nešto što je izvan „nas.“

II. Elementi neofašizma u nacionalno-političkim, nacionalno-kulturnim i nacionalno-religijskim programima iz bosanskohercegovačkog susjedstva

Fašizam kao ideologiju nije potrebno ponovo „radati“, bez obzira što su fašistički režimi poraženi u Drugom svjetskom ratu. Fašizam kao ideologija je nastavio da živi u raznovrsnim društveno-političkim, društveno-kulturnim i društveno-religijskim sadržajnostima. Sa porazom fašističkih političkih režima nisu istovremeno dokinuti (poraženi) ostali društveno-kulturni preduslovi za pojavu raznovrsnih oblika neofašizma danas. Da bismo bez pogreške mogli prepoznati i identificirati neofašističke oblike danas, posebno one usmjerene protiv bosanskohercegovačkog društva i Bošnjaka neophodno se u najkraćem upoznati sa osnovnim karakteristikama fašizma kao ideologije. Osnovni elementi fašizma su: antiracionalizam, revolucija, borba, teror, zajednica, nejednakost, vođa, rasizam i nacionalizam.²¹ Osvrnimo se samo na neke od ovih karakteristika fašizma i kako se one ispoljavaju u konkretnom obliku naofašizma kao što je neočetništvo.

Antiracionalizam neočetništva kao ideologije neofašizma najeksplicitnije se izražava u negiranju postojanja Bosne i Hercegovine kao države i Bošnjaka kao objektivnih društveno-historijskih i društveno-nacionalnih identiteta. Objektivna bosanskohercegovačka stvarnost, politička, kulturna, religijska, historijska zamjenjuje se mitskom ideologijom Srbizma. Antiracionalizam neočetništva u političkoj ravni ima za cilj formirati nacionalnu državu Srba u multuetničkom društvu Bosne i Hercegovine. Da bi se to postiglo sve se Srbizira. Srpski neofašisti tvrde: „Bosna i Hercegovina je srpska zemlja“, „Svi stanovnici Bosne i Hercegovine su Srbi pravoslavne, katoličke i islamske vjere.“ Simbolička sadržajnost izražena u nazivima ulica, škola i drugih javnih ustanova je potpuno srbizirana. Sveti Sava, Jug-Bogdan, car Dušan, Car Lazar, Vuk Stefanović Karadžić i druge historijske i mitske ličnosti preseljeni su u Bosnu i Hercegovinu kako bi se izrazio njezin tzv. srpski

kom da iskorjenjuju ime Šokac, a mjesto njega da uvedu ime Hrvat. Društvo su sačinjavali mladi franjevci i dragoman pruskog konzulata Klement Božić. Kada je društvo postalo vlasti sumnjivo, konzul Blau otpustio je Božića.“ (V. Skarić, *Izabrana djela*, V. Masleša, Sarajevo, 1985., str.247-248.)

20. „Kad vrši interpretaciju Kur’ana i islama, suvremena zapadna misao polazi od svojih korijena srednjovjekovne kršćanske dogme o islamu, dogme koja je postala oficijelnom politikom i koja se infiltrirala u svjetovno nacionalističko ruho. Odnos prosvjetiteljstva prema islamu, iako osporava religiju uopće, utemeljena je na srednjovjekovnoj kršćanskoj dogmi.“ (F. Saltaga, navedeno djelo, str. 53 i 54.)

21. Opširnije pogledati u: S. Ravlić, n. d., str. 241-246.

karakter. Da bi se takvi projekti i realizirali poseže se za zloupotrebom historije, kulture i religije u političke svrhe. Svjesno ili nesvjesno kryptoizira se i stereotipno predstavlja bosanskohercegovačka, prije svega bošnjačka, društveno-kulturna i etnička identitetska sadržajnost.

Tipičan primjer stereotipnog predstavljanja bošnjačke nacije jeste srpska nacionalistička ideologija, ukorijenjena u duhovno-kulturnim temeljima pravoslavne, odnosno svetosavske ili srboslavske duhovnosti, koju najeksplicitnije interpretira Njegoš²² u *Gorskom vijencu*. U tom spjevu Njegoš Bošnjake intepretira kao „poturice“, zbog toga što su primili islam i zbog toga što na drugačiji način, različit od pravoslavnog, izriču svoju religijsku sadržinu. Ključna misao Njegoševe interpretacije „poturica“ (domaćih muslimana po vjeri, Bošnjaka po etničkom opredjeljenju) jeste da ih prikaže i odredi kao pripadnike tuđe religije i kulture i da kaže da oni kao takvi nemaju mjesto na ovim prostorima. Zato, on i poziva na njihovo istrebljenje, umjesto na zajedničko življenje.

„Udri za krst, za obraz junački“ (...)

„Da krstimo vodom ili krvlju!

Trijebimo gubu iz torine.“²³

U svom zahtjevu uspostavljanja države Crne Gore, po formuli nacija-država, a po uzoru na države zapadne Evrope, Njegoš ne ostavlja ni minimalne preduslove za drugo i drugačije.²⁴ Naprotiv, Bošnjaci kao pripadnici drugačijeg religijskog predanja, predstavljaju se kao „tuđi“ iako to nisu; predstavljaju se kao ljudi protureligije, iako su samo drugačijeg ispovijedanja jedne te iste svetosti, sa karakteristikama kulturne i moralne inferiornosti.²⁵ Zaista i danas se u sadržajima obrazovnih programa, prije svega, u romanima, pripovijetkama, epovima, dramama i drugim književnim žanrovima, predviđenih školskom literaturom

22. Radivoj Rade Petrović, crnogorski vladar Petar II i pjesnik Njegoš (1813-1851), svojim književnim i političkim radom jedan je od utemeljivača srpske nacionalističke ideologije.

23. Njegoš, *Gorski vijenac*, str. 14.

24. „Za dvostrukost ni mislit ne treba!

No, primajte vjeru prađedovsku.

(...)

No lomite munar i džamiju,

Pa badnjake srpske nalagajte

(...)

Ne slaže se Bajram sa Božićem

Jel ovako, braćo Crnogorci?

Svi iz glasa

Tako već nikako!“ (Njegoš, navedeno djelo, str. 62.)

25. „Ne kršču se gore usmrdiše

(...)

Odža riče na ravnom Cetinju

(...)

Sve je pošlo đavolijim tragom;

Zaudara zemlja Muhamedom“ (Njegoš, navedeno djelo, str. 39 i 49.)

ali i u udžbenicima, mogu naći elementi fašisoidnih ideoloških sadržaja. „tu je, naprimjer, problem čitanja Gorskog vijenca ili djela Ive Andrića. Dr. Novak Kilibarda nedavno je kazao da on, da je Bošnjak, svoje dijete ne bi poslao u crnogorsku školu dok se ne bi napravilo jedno novo čitanje Gorskog vijenca.“²⁶

Nasuprot ovakoj ideološkoj isključivosti i netrepeljivosti drugog, u ovom slučaju bošnjačkog na nacionalnom nivou, a islamskog na duhovno-idejnom, i u samom Gorskom vijencu, u dosadašnjim interpretacijama neprimjećeno, iz usta Bošnjaka Mustaj-kadije i Kavaz-baše „Ferat Začira“ izriče se čuđenje na ponuđeno jednoulje i iskazuje mogućnost istovremenog življenja dvije vjere i dva naroda na jednom prostoru i u jedinstvenoj političkoj organizaciji društva.²⁷

Njogoš nije usamljen u prezentiranju predrasuda i stereotipa prema Bošnjacima. Postoji čitava plejada srpskih, crnogorskih i hrvatskih historičara, etnologa, etnografa, lingvista, književnika, političkih i crkveno-religijskih mislilaca, koji do kraja pojednostavljeno, evropocentristički stereotipno, prikazuju Bošnjake, bosansko društvo i državu Bosnu i Hercegovinu. Tu, prije svega, mislimo na Jovana Cvijića, Milana Preloga, Vuka Stefanovića Karadžića, Vasu Pelagića, Ivu Andrića, Jovana Dučića, Petra Kočića, Stevana Moljevića, Ivana Mažuranića, Ivana Franu Jukića, Patrijarha Srpskog Gavrila, episkopa Žičkog Vasilija i druge.

Skoro u isto vrijeme kada i Njogoš, istina, nekoliko godina kasnije, Ivan Frano Jukić, bosanski katolik-franjevac, pod pseudonimom Slavoljub Bošnjak, u svom „Zemljopisu Bosne“, govoreći o bosanskom stanovništvu toga doba (polovina 19. stoljeća), o Bošnjacima, nazivajući ih Turcima i Muhamedovcima, iznosi sve same neistine i predrasude.²⁸ On čak krajnje uvredljivo naziva Poslanika Muhameda a.s., što za cilj ima da religiju Bošnjaka prikaže antireligijom.

Najupečatljiviji primjer fetišiziranja i sataniziranja Bosne i Bošnjaka nalazimo u djelu Ive Andrića.²⁹ Njegovo produciranje predrasuda i stereotipija prema Bošnjacima i Bosni uto-

26. E. Džudžević, Kroz udžbenike se vrijeđaju Bošnjaci, Dnevni avaz, 14. decembra 2002. godine, str. 21.

27. „Šta zborite, jeste li pri sebi? (str. 62.)

(...)

Iako je zemlja pouzana

Dvije vjere, mogu se složiti

Ko u sahan što se čorbe slažu

Mi živimo kao dosad bratski

Pa ljubavi više ne trebaju“ (Njogoš, navedeno djelo, str. 68.)

28. „Bosanski stanovnici jesu podijeljeni u glavna dva zakona: hrišćanski i turski ili muhamedanski, i nešto malo čifutski hrišćani se dijele u dvije sljedbe: sljedbenike zapadne i istočne crkve; prvi se o naroda kršćani, a drugi rišćani zovu (...) Turci...ovo su nasljednici lažljivog proroka Muhameda, zato se Muhamedovci pravije zovu.“ (Ivan Frano Jukić: Putopisi i istorijsko-etnografski radovi, Svjetlost, Sarajevo 1953. Str. 342 i 343.)

29. Opširnije o Andrićevom odnosu prema Bošnjacima i Bosni, vidi u:

- Andrić i Bošnjaci, BZK, Preporod, Tuzla, 2000. god.

liko je pogubnije što on cjelokupnu bošnjačku kulturu, izgrađenu pod uticajem islama i orijentalne civilizacije, ali autentično bosansku, a ne orijentalnu „izgoni“ iz Bosne. On Bošnjake, kao jedan od društveno-povijesnih identiteta bosanskog „jedinstva različja“, naziva „našim Turcima“, okrećući protiv njih cjelokupno negativno sjećanje, formirano u narodu Bosne, tokom osmanske vladavine. Andrić u svojoj doktorskoj disertaciji „*Razvoj duhovnog života u Bosni pod uticajem turske vladavine*“³⁰ supstancijalnu bosansku multi-lateralnost, odnosno susret islama i kršćanstva, označava sintagmom „prisilna simbioza“³¹ i „zajedničko življenje na silu.“³² Posebno je pogubna, stereotipna i netačna Andrićeva teza da se duhovni život Bošnjaka „skamenio u oblicima tuđe religije i nepoznatog jezika.“³³ Očito da Andrić kršćanstvo pojima kao domaću, a islam kao tuđu religiju, mada je i manje obrazovanim ljudima poznato da su i kršćanstvo i islam, po svom teritorijalnom porijeklu, sa srednjeg istoka, te da su na prostore Bosne i Hercegovine „došli“ u povoljnim historijskim trenutcima, odomačujući se u njoj, te u simbiozi sa bosanskom tradicijom, svako na svoj način, utjecali na dinamičan razvoj autohtonih bosanskih etno-konfesionalnih, kulturnih i nacionalnih identiteta, koji milenijski tvore bosansko „jedinstvo različja.“

Jednu od autentičnih bošnjačkih kulturnih vrijednosti, alhamijado književnost, Andrić kvalificira kao „hibridno pesništvo.“³⁴ On kao da time želi reći da je hibridan cjelokupan susret Bosne sa orijentalnom kulturom i islamom. Možda to najbolje potvrđuje sljedeći Andrićev stav: „Književna djelatnost pisaca muslimana (Bošnjaka op. A.Đ.) na turskom jeziku i onda kad nije bila beznačajna i kada je svakako zasluživala pažnju ne može biti predmet našeg rada, jer su oni po jeziku i po duhu pripadali sferi druge kulture.“³⁵

U istom duhu predstavljena je Bosna, odnosno društveni, kulturni i duhovni život Bošnjaka u „Travničkoj hronici“ i „Prokletoj avliji“, te romanu „Na Drini ćuprija“, Andrić je svojim ukupnim djelom, zasigurno, značajno doprinio izrastanju i učvršćivanju, još uvijek vladajućih, stereotipa i predrasuda o Bošnjacima. Cjelokupna nacionalistička misao o Bošnjacima i njihovoj državi, u svim sferama društveno-kulturnog i političkog djelovanja nastala je na ideologiji nacija-države.

Ako je Njegoš u duhovno-kulturnim smislu utemeljitelj srpsko-crnogorskog programa nacije-države, onda Ilija Garašanin sa svojim „Načertanijem“³⁶ predstavlja političkog utemeljitelja tog programa, koji se do danas etapno provodio, sa ciljem ostvarivanja projekta „velike Srbije“, očišćene od nesrpskih identiteta. U osnovi fašisoidne ideologije, državnih subjekata Srbije i Crne Gore, tokom cijelog njezinog egzistiranja, stoji genocidan ideologija utemeljena u mitologiziranim sadržajima državno-političkih programa i političkoj propa-

- Sveske; Zadužbina Ive Andrića, god. I, Sveska. Beograd, 1982. god.

30. Ivo Andrić, *Razvoj duhovnog života u Bosni pod uticajem turske vladavine*, Kocka, Banja Luka 1995.

31. Sveske, Zadužbina Ive Andrića, str. 189.

32. Andrić, *Razvoj duhovnog života u Bosni pod uticajem turske vladavine*, str. 118.

33. I. Andrić, isto, str. 117.

34. Sveske, Zadužbina Ive Andrića, str. 189.

35. Ivo Andrić, *Razvoj duhovnog života u Bosni pod uticajem turske vladavine*, str. 117.

36. Ivo Andrić, *Razvoj duhovnog života u Bosni pod uticajem turske vladavine*, str. 117.

gandi. Smail Čekić s pravom ističe da je ova fašisoidno-genocidna ideologija “razarađena i uobličena u Njegošovom *Gorskom vijencu*, Garašinićevom *Načertaniju* iz 1844; politici kraljske Srbije, jezičkom nacionalizmu Vuka Karadžića; materijalima, Krfske deklaracije 1917; nacionalističkim programima srpskih građanskih krugova, koje je najjasnije izražava srpski kulturni krug i razna srpska društva i udruženja i srpska pravoslavna crkva, genocidnom programu četničkog pokreta Draže Mihajlovića od septembra 1941. i njegovoj Instrukciji od 20. decembra iste godine o istrebljenju Muslimana; zaključcima četničke konferencije u Šahovićima (početkom Januara 1943.); programskim dokumentima SANU; historiografskim, filozofskim i književnim radovima Vase Ćubrilovića, Dobrice Ćosića Milrada Ekmečića, Veselina Đuretića, Vasilije Kretića, Mihajla Markovića i dr.; strateškim planovima vojnog vrha SFRJ i državnog političkog rukovodstva Srbije; dugogodišnjim pripremanjima SUP – a (Savezni sekretarijat za unutrašnje poslove), posebno Petra Gračanića; programima većeg broja političkih partija, stranaka, teoretičara, državnika i uglednika srpske pravoslavne crkve u Srbiji, Crnoj Gori i Bosni i Hercegovini. Ta ideologija u čijoj je osnovi patološka mržnja prema svemu onom što nije srpsko i pravoslavno, posebno mržnja prema muslimanima i islamu, stalno je prisutna u srpskoj historiografiji, književnosti, kulturi, politici, religiji i dr.”³⁷

Svi ovi velikodržavni, nacionalno-politički programi, počevši od „Načertanija“, preko Moljevićeve „Homogena Srbija“³⁸ četničkog pokreta Draže Mihajlovića u Drugom svjetskom ratu pa sve do najnovije agresije Srbije i Crne Gore na Bosnu i Hercegovinu 1992-1995. godine, u suštini jesu jedan jedinstveni nedovršeni društveni proces dugog trajanja.³⁹ Taj proces dugog trajanja nije ništa drugo do pokušaji realizacija velikodržavnih projekata (hrvatskog i srpskog) koji su započeti sa primjenom ideologije nacija-države na južnoslavenskim etničkim prostorima. Sve ukazuje da taj proces nije ni do danas završen. Srpski i hrvatski programi države-nacije nisu se mogli realizirati u Bosni i Hercegovini bez praktičnog, idejnog, kulturnog i političkog djelovanja, usmjerenog prema bošnjačkoj naciji. Širenje tih ideologija u složenom prostoru bosanskohercegovačkog društva i države stvaralo je prividnu sliku nemogućnosti opstanka bosanskog jedinstva u razlikama. To se postizalo kryptoiziranjem i izgrađivanjem „muslimanskog stereotipa“,⁴⁰ putem ogovaranja,

37. S. Čekić, *Uzroci, ciljevi i razmjere agresije na Bosnu i Hercegovinu 1991 – 1995*, VKBI, Sarajevo, 1995., str. 22.

38. Moljević, banjalučki advokat, formulisao je i izgradio projekat velike Srbije kao nacionalni program 30. juna 1941. godine u dokumentu „Homogena Srbija“. (Zbornik NOR-a, tom XIV, knjiga 1, Dokumenti četničkog pokreta Draže Mihajlovića, 1941-1942, Beograd, 1981., broj 1.)

39. „Ima podosta naoko nevažnih pitanja koja se s vremena na vrijeme razbuktavaju, pa neriješena ostaju u mirovanju, da bi se u okolnostima koje im pogoduju, ponovo vrlo često, još u većoj mjeri izronila, pa tako neupućenima, izgleda da se historija ponavlja. Nije u pitanju ponavljanje historijskih procesa, nego je riječ o nezavršenim procesima dugog trajanja, događajima koje generacije ostavljaju nasljednicima u amanet da ih rješavaju.“ (Galib Šljivo, *Orašje 1863. – 1995.*, Mjesna zajednica Orašje, 2001., str.14.)

40. „Ima podosta naoko nevažnih pitanja koja se s vremena na vrijeme razbuktavaju, pa neriješena ostaju u mirovanju, da bi se u okolnostima koje im pogoduju, ponovo vrlo često, još u većoj mjeri izronila, pa tako neupućenima, izgleda da se historija ponavlja. Nije u pitanju ponavljanje histori-

iznošenjem neutemeljenih predrasuda, izbjegavanjem društvenog komuniciranja (poznati metod sabijanja Bošnjaka u enklave), tipičnih primjera getoizacije, diskriminacije, (primjeri tjeranja bošnjačke inteligencije na teške i ponižavajuće manuelne poslove u toku agresije i etničkog čišćenja 1992. – 1995.), fizičkih napada i istrebljenja.

U etiketiranju Bošnjaka raznobojnom lepezom negativnosti najsvježiji primjer čine srpski orijentalisti Aleksandar Popović, Darko Tanasković, Nada Todorov, Miroljub Jeftić i Mile Nedeljковиć.⁴¹ Oni, u službi realizacije srpskog programa nacije-države, Bošnjake predstavljaju kao ostatke prošlosti, nosioce nasilja, izdajice srpstva, a sve sa ciljem bošnjačkog izoliranja, oduzimanja prava na organizaciju života i konačno istrebljenje. „Ključna nit orijentalističke kampanje usredsređena je na ideju da muslimani pripadaju jednoj egzotičnoj i tuđoj religiji i kulturi, te da tako slijedi zaključak oni nikada ne bi mogli imati mjesto u Evropi! Prema tome, muslimani, navodno imaju manje legitimnosti da žive u Bosni i Hercegovini nego Srbi, uprkos činjenici da su muslimani zapravo oni koji su tu domaće stanovništvo, dok su Srbi ti koji su pridošlice.“⁴²

Osporavanje Bošnjaka, iznošenjem neutemeljenih predrasuda,⁴³ osporavanje njihovog imena i preslikavanje na njih arhaičnih i preživjelih negativnih slika prošlosti,⁴⁴ imaju za cilj slabljenje bosanskog „jedinstva različja“, a izvorište im je u primjeni moderne ideologije nacije-države. Svoje udare „progonitelji Bosne iz Bosne“⁴⁵ kako slikovito kaže Jusuf Žiga, raspravljajući o razlozima fetišiziranja multikulturalnosti Bosne, fokusiraju na autonomne osobnosti bosanskohercegovačkog društva i njegove države, na koje se ne mogu jednostavno prenijeti strani modeli političkog i društvenog organiziranja,⁴⁶ već modeli

jskih procesa, nego je riječ o nezavršenim procesima dugog trajanja, događajima koje generacije ostavljaju nasljednicima u amanet da ih rješavaju.“ (Galib Šljivo, Orašje 1863. – 1995., Mjesna zajednica Orašje, 2001., str.14.)

41. Opširnije, N. Cigar, navedeno djelo.

42. N. Cigar, navedeno djelo, str. 27.

43. „Kad se bolje upozna život naših muslimana i temeljnije prouče izvjesne njihove karakterne osobine, na prvi mah pada nam u oči činjenica da oni ne vole da misle. Duh im je nekako nepokretan, inertan. Moglo bi se reći da su neprijatelji svega novog, konzervativni do krajnosti. O traženju nečega novog s njihove strane ne može biti ni govora: tek tu su nepokretni, inertni. Shvataju, u velikoj većini, teško i s krajnjim naporom. S te strane posmatrani, naši muslimani čine danas u Bosni jednu zasebnu cjelinu, nepristupačnu, ili vrlo malo pristupačnu uticajima.“ (Č. Mirković, Naši muslimani, Beograd, 1926.god., citirano prema: F. Saltaga, Bosna i Bošnjaci u srpskoj nacionalnoj ideologiji, SALFU, 1997.god., str. 247.)

44. „Sve svoje negativno iz susjedstva nabacivano je Muslimanima (Bošnjacima). Predrasude su veoma duboke. To nepriznavanje dublje je od politike etnocentrizma i glavni je problem za utemeljenje multikulturalnosti kao jednakopravnosti kultura i nacija.“ (A. Tanović, Bošnjaštvo i multikulturalnost, u: Bosanski duh, Sarajevo, 1999. god., str. 82.)

45. J. Žiga; Tradicija Bosne koju su izdali, VKBI, 2001. str. 14.

46. Problematizirajuće postanak bosanske države, Nada Klajić s pravom predlaže „posebnu pažnju i to ne samo zato što je ona, izgleda, među svojim susjedima najstarija, nego zato i što se hrvatska ili srpska ‘formula’ nikako nije dala primjeniti na Bosnu.“ (N. Klajić, Srednjovijekovna Bosna, EM-INEX, Zagreb, 1994., str. 5.)

izrasli iz autonomne strukture bosanskohercegovačkog društva, po mjeri čovjeka Bosne.

Etničko čišćenje⁴⁷ i genocid⁴⁸ kao društvene pojave uvijek su uzrokovane društvenim činionicima. Iz ovoga stava proizlazi pitanje: koji su društveni uzroci zločina genocida i etničkog čišćenja, ne samo nad Bošnjacima, već uopće? Rat, zasigurno, predstavlja društveni milje pogodan za činjenje etničkog čišćenja i genocida. Za potpunije razumijevanje društvene uzročnosti zločina etničkog čišćenja i genocida neophodno je uključiti historijske, ekonomske, kulturne, religijske, ideološke i druge elemente, bitne za cjelinu spoznajnog produktiviteta o genocidu kao društvenoj i pravnoj činjenici. Među uzroke etničkog čišćenja i genocida svakako spada nacionalizam, kao najdominantniji društveni proizvod “racionalističkog sekularizma.” Benedikt Anderson konstatira da “18. stoljeće u Zapadnoj Evropi ne obilježava samo početak doba nacionalizma, već i smiraj religioznog načina mišljenja. Stoljeće prosvjetiteljstva, **racionalističkog sekularizma** (istakao A.Đ.) donijelo je sa sobom vlastito mračnjaštvo.”⁴⁹

47. „Uzimajući u obzir kontekst sukoba u bivšoj Jugoslaviji, ‘etničko čišćenje’ znači pretvaranje nekog područja u etnički homogeno, upotrebom sile ili zastrašivanjem, kako bi se uklonile osobe određene grupe iz tog područja. ‘Etničko čišćenje’ je protivno međunarodnom pravu. Temeljeno na mnogim izvještajima koji opisuju politiku i praksu koja se provodi u bivšoj Jugoslaviji, ‘etničko čišćenje’ se izvodi pomoću ubojstva, tortura, samovoljnog uhićenja i pritvora, vanskudskih smaknuća, silovanja i tvornih seksualnih napada, zatočenja civilnog stanovništva u geta, nasilnog protjerivanja, premještanja i deportacije civilnog stanovništva, namjernih vojnih napada ili prijetnji vojnim napadima na civile i civilna područja te divlja razaranja imovine. Takva praksa tvori zločine protiv čovječnosti i može biti izjednačena sa specifičnim ratnim zločinima.“ (B. Letica, S. Letica, *Postmoderna i genocid u Bosni*, Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb, 1997. str.34.)

48. Kao rezultat međunarodne aktivnosti, Generalna skupština je 9. decembra 1948. godine usvojila međunarodnu Konvenciju o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida. U članu 2 Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida, genocidom se označava svako djelo „...počinjeno s namjerom da se potpuno ili djelimično uništi jedna nacionalna, etnička, rasna ili vjerska skupina:

- a. Ubistvo članova grupe;
- b. Nanošenje teške ili duševne povrede članovima grupe;
- c. Namjerno podvrgavanje grupe takvim uslovima života koji bi trebali dovesti do njezinog potpunog ili djelimičnog uništenja;
- d. Nametanje takvih mjera kojima se želi spriječiti rađanje u okviru grupe;
- e. Prisilno premještanje djece iz grupe u drugu.“ (Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida (Rezolucija 260A, III, 1948. god.) Vidi: Aleksandar Vajs, *GENOCID*, *Vojna enciklopedija*, Beograd, 1972., sveska 3, 187 – 188.)

„Etničko čišćenje podrazumijeva prisilno izmještanje stanovništva putem upotrebe sile, uznemiravanja, prijetnji i terora. Genocid, s druge strane, predstavlja sistematsko uništavanje jedne etničke grupe od strane druge.“ (E. Gidens, *Sociologija*, (prijevod), Ekonomski fakultet, Beograd, 2007. str.272.

49. B. Anderson, *Nacija: Zamišljena zajednica*, Plata, Beograd, 1998, str. 22.

Vlastito mračnjaštvo evropskog prosvjetiteljstva su Holocaust nad Jevrejima i Genocid i etničko čišćenje nad Bošnjacima. Ovovremena zapadnoevropska civilizacija, nastala na vladavini tehničkog uma racionalističkog sekularizma, proizvela je oružja da može uništiti 50 milijardi ljudi, ali hrane nije proizvela da može normalno nahraniti 6 milijardi ljudi. Ovaj podatak govori o velikoj količini destruktivnosti u društvima racionalističkog sekularizma, ako ne jače izraženoj od elemenata miroljubivosti i konstruktivizma, onda bar isto.

Naprijed izneseni stavovi nedvosmisleno pokazuju da su rat i ideologije, ponajviše ideologija nacija-države, najčešći društveni uzroci zločina etničkog čišćenja i genocida 19. i 20. stoljeća. Bošnjaci kao nacija i njihova multinacionalna država Bosna i Hercegovina najneposrednije su u posljednja tri stoljeća bili izloženi destruktivizmu ideologije nacija-države, čiji je rezultat, po pravilu, bio etničko čišćenje i genocid. Prikazivanje i objašnjenje zločina etničkog čišćenja i genocida nad bošnjačkim narodom postavlja se ne samo kao znanstveno pitanje već i kao civilizacijska potreba, te pitanje savjesti zapadnoevropske kulture i civilizacije uopće. Zašto? Zbog perfidnosti skrivanja i poricanja, te zbog agresivnog širenja stereotipa i predrasuda o Bošnjacima,⁵⁰ posebno kada je riječ o njihovoj islamskoj komponenti. Bošnjake počinioci genocida pokušavaju dovesti u situaciju da umjesto žrtve budu pretvoreni u suodgovornog subjekta, ako ne i isključivog krivca vlastitog genocidnog stradanja. Da poricateljima genocida nad Bošnjacima ne bi uspjelo da ostvare postavljeni cilj, neophodno je pored čuvanja historijskog sjećanja na zajedništvo historijske sudbine Bošnjaka na preživle zločine etničkog čišćenja i genocida ali i spoznati suštinu mentaliteta političke ideologije neočetništva. Pogledajmo u narednom tekstu šta čini društvenu i duhovnu osnovu neočetništva kao jedne od vrlo aktivnih i nepreživjelih oblika neofašizma na prostoru Bosne i Hercegovine.

III. Laž kao ideologija neofašističke ideologije neočetništva

Da naprijed iznesena tvrdnja nije proizvoljno izrečeni stav već neosporna istina pokazaćemo na konkretnim društveno-političkim i kulturnim primjerima. Naprijed smo istakli da je revolucija i borba, pored antiracionalizma, jedana od osnovnih karakteristika fašizma i

50. „Dejtonsko-pariški sporazum nužna je posljedica konačne pobjede i prihvaćanja kolektivne slike o plemenskoj Bosni u zapadnim/američkim predodžbama. Nakon što je pune tri godine Zapad odbijao svaku pomisao o adekvatnom definiranju ključnih termina ‘katastrofe’ u Bosni (tj. velikosrpske agresije i genocida), inzistirajući na terminima etničko čišćenje, plemenski rat, etnički konflikt, građanski rat i dr., sporazum pripremljen u vojnoj zračnoj luci Wright Petterson u Daytonu 22. studenog 1995. godine i potpisan u Parizu 14. prosinca 1995., bio je logična posljedica definiranja agresije kao plemensko-građanskog rata, a genocida kao etničkog čišćenja. Tim je sporazumom prekinut rat i potvrđen ključni zapadnjački stereotip o Bosni: stvarna podjela Bosne prema arbitrarno određenim etničkim linijama posljedica je prastare mržnje i plemenskih borbi koje su trajale stoljećima; plemena treba razdvojiti kako bi se kasnije amerikanizirala i vesternizirala, a u doglednoj budućnosti i civilizirala te stopila u evropsko multietničko društvo.“ (B.Letica, S.Letica, Postmoderna i genocid u Bosni, Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb, 1998, str. 87.)

neofašizma. Neočetništvo vodi borbu protiv hiljadugodišnjeg društveno-historijskog stanja bosanskohercegovačkog društva i države a to je skladna egzistencija „jedinstva različja“. Kakav je to i koliki antiracionalizam ne treba mnogo napora za svhatiti. Treba se samo zapitati: ima li išta normalnije u cjelokupnoj egzistenciji ljudskog roda od društva kao pojave sui generis koja u svojoj ontološkoj biti jedino i može egzistirati kao jedinstvo različja (rasno, etničko, kulturno, religijsko, polno, regionalno i sl.). Različje u jedinstvu bosanskohercegovačkog društva i države nije izuzetak od općesvjetskog pravila egzistencije ljudskog društva. Ni jedno, sem fašističkog, učenja (znanstveno, filozofsko, teološko i druga) ne dovodi niti poriče jedinstvo različja bosanskohercegovačke multilateralnosti. Glavni pravci neočetništva kao ovovremenog oblika neofašističke ideologije, pokazivao se on kao „lijevi fašizam“,⁵¹ odnosno „racionalistički sekularizam“⁵² izražen u politici „lijevih“ političkih partija u Republici Srbiji i bosanskohercegovačkom entitetu Republika Srpska ili pak kao „desna“ nacionalistička ideologija srbijanskog velikodravlja, danas oličena u Srpskoj radikalnoj stranci Vojislava Šešelja, usmjereni su na negiranje Bosne i Hercegovine, svega bosanskog (i hercegovačkog) i Bošnjaka kao kvintesencijalnog bosanskohercegovačkog naroda. Za ideologiju neočetništva ne postoji ništa bosansko, negira se pridjev bosanski u nazivima gradova,⁵³ ulica, institucija, jezika.⁵⁴ Sve je srbizirano. Na posljednjim lokalnim izborima u Bosni i Hercegovini 2012. godine politički slogan SSND-a bio je „Srpska kuća do kuće.“ U bosanskohercegovačkom entitetu Republika Srpska postoje „Srpske šume“, „Pošta Srpske“ i sl. ali nema ništa bosansko. U nastavnim planovima i programima, na univerzitetima u Republici Srpskoj ne postoji Sociologija bosanskohercegovačkog društva ali zato postoji Sociologija srpskog društva. Potiskuje se individualnost a nameće dominacija (srpske) zajednice. Zašto? Zato što je jedna od najviših vrijednosti i karakteristika fašističke ideologije zajednica shvaćena ili kao država ili kao nacija i ona prethodi pojedincu ali ga i potpuno određuje. Na ovaj se način izgrađuje novi tip čovjeka, kao Ničeov nadčovjek. Bitno je biti Srbin, sve ostalo je nebitno, nevažno, sve što nije srpsko ne mora ni postojati.

51. Uspoređujući boljševizam i fašizam kao dvije totalitarne ideologije sa krajnjih granica ideološke ljestvice lijevice i desnice talijanski mislilac L. Struzo ukazuje na sličnost tih totalitarnih ideologija. Struzo eksplicitno tvrdi da je jedina razlika između boljševizma i fašizma u tome što je „komunizam boljševička diktatura ili lijevi fašizam, (istakao: A. Đ.) dok je fašizam konzervativna diktatura ili desni boljševizam.“ (Puhovski, Ž., Ušća svestlast, u: H. Arendt, Totalitarizam, Politička kultura, Zagreb, 1996. str. 226.)

52. Sintagmu „racionalistički sekularizam“ upotrebljava Benedikt Anderson u knjizi: Nacija: Zamišljena zajednica, Plata, Beograd, 1998., str. 22.

53. Bosanski Brod, Bosanski Šamac, Bosanska Kostajnica, Bosanska Dubica, Bosanski Novi i mnogi drugi gradovi koji su imenovani pridjevom bosanski više ne nose taj naziv već samo Brod, Šamac, Kostajnica, Dubica, Novi Grad. To je učinjeno tek nakon intervencije institucija međunarodne zajednice i presuda Ustavnog suda Bosne i Hercegovine, jer su tim gradovima bila data imena sa pridjevom Srpski, npr. Bosanski Brod je imenovan Srpski Brod. Neviđeno nasilje i iracionalizam, zar ne.

54. Da bi se izbjegao naziv bosanski jezik koji je maternji jezik Bošnjaka i drugih naroda koji ga smatraju svojim maternjim jezikom u entitetskom ustavu Republike Srpske, član 7 stav 1 se kaže: „Službeni jezici Republike Srpske su: jezik srpskog naroda, jezik bošnjačkog naroda i jezik hrvatskog naroda.“

Srpski čovjek je vojnik, on brani zajednicu, on je heroj, „oslobodilac“ i kada čini zločine, kada ubija, siluje, kolje, pali, ruši i razara gradove. Da bi se sve to postiglo opet se poseže za iracionalizmom a to je laž. Laž kao ideologija neočetništva najvidljivija je u zloupotrebi historije u politici. Navešćemo samo nekoliko tipičnih primjera iz najnovije historije „srpske laži“ kao ideologije neofašizma. Primjer prvi: Dobrica Ćosić u romanu *Deobe* na najeksplicitniji način potvrđuje našu tvrdnju. Ćosić kaže: „Mi lažemo da bismo obmanuli sebe, da utešimo drugoga, lažemo iz samilosti, lažemo iz stida, da ohrabrimo, da sakrijemo svoju bedu, lažemo zbog poštenja, lažemo zbog slobode. Laž je vid srpskog patriotizma i potvrda naše urođene inteligencije. Lažemo stvaralački, maštovito, intuitivno.“ Primjer drugi odnosi se na negiranje genocida nad Bošnjacima „Zaštićene zone UN-a Srebrenica“ jula mjeseca 1995. godine. Pored očiglednih dokaza da je počinjen zločin genocida nad Bošnjacima i da je to uradila vojska i policija Republike Srpske⁵⁵ neofašistička srpska ideologija laže. Stefan Karganović i Ljubiša Simić (tvrde) lažu: „Zvanična verzija Srebrenice je jedan kolosalni blef.“ Na drugom mjestu ponavljaju laž tvrdeći da: „sve što je vezano za Srebrenicu samo jedna velika laž i da se tamo u julu 1995. godine nije dogodilo ništa značajno.“⁵⁶ Primjer treći: u knjizi kriptozirajućeg naziva *Bosanski rat*, Dobrica Ćosić laže o uzrocima rata protiv bosanskohercegovačkog društva i države 1992. godine

55. Podignute optužnice i pravomoćne sudske presude, kako pred međunarodnim isto tako i Sudom države Bosne i Hercegovine, nedvosmisleno, pokazuju da je genocid nad Bošnjacima i društvena i pravna činjenica, te ga kao takvog valja i znanstveno elaborirati. Pravomoćna presuda Međunarodnog suda pravde generalima i oficirima vojske bosanskih Srba Radoslavu Krstiću, Vidoju Blagojeviću i Draganu Jokiću nedvosmisleno je dokazala počinjeni zločin genocida. U tački 688 Presude Radoslavu Krstiću, eksplicitno se kaže: “Na osnovu gornjih razmatranja, generala Krstića valja proglasiti krivim za:

- Genocid;
- Progone;
- Ubistvo. (“ Presuda Tužioca Haškog suda Krstiću, Predmet br. IT-98-33-T od 2. avgusta 2001, str 286.)

„Pretresno vijeće je uvjeren da su sva kriminalna djela koja su počinile snage bosanskih Srba predstavljala dio jednog jedinstvenog plana da se izvrši genocid nad bosanskim muslimanima u Srebrenici, što se vidi i u dokumentu ‘Operacija Krivaja 95’, čiji je krajnji cilj bio da se uništi enklava, a, prema tome, i zajednica bosanskih Muslimana koja tamo živi.“ (*Blagojević*, IT-02-60-T, Presuda, 17. januar 2005, paragraf 674).

U *Encyclopedia of genocide*, na tri mjesta (str.125.,215.,i 637- 640.,) explicitno se govori o genocidu nad Bošnjacima u ratu protiv Bosne i Hercegovine 1992-1995.” U aprilu (1992. op.A.Đ.) bosanski Srbi, potpomognuti paravojnim snagama iz Srbije, počeli su pažljivo planiranu kampanju u kojoj su sistematski protjerivali bosanske Muslimane (Bošnjake, op.A.Đ.) iz gradova i sela istočne i sjeverne Bosne, a postojali su i brojni primjeri **genocidnih masakara nad Muslimanima** (Bošnjacima, op.A.Đ.) **izvršenim od strane Srba.** (*Encyclopedia of genocide*, str.640.) (istakao, A.Đ.)

56. S. Karganović, Lj. Simić, *Srebrenica: dekonstrukcija jednog virtualnog genocida*, Fond „Istorijski projekat Srebrenica“, Beograd, 2011. str. 16. Treba napomenuti da ovu fondaciju, njezin rad, aktivnosti i izdavačku djelatnost finansira Vlada Republike Srpske.

te tvrdi: „Muslimani (Bošnjaci, o.p. A. Đ.) su Srbima objavili rat do potpunog osvajanja Bosne i Hercegovine i istrebljenja Srba iz prve muslimanske republike u Evropi.“⁵⁷ Svima je poznato da nikada u povijesti nisu narodi jedan drugom objavljivali ratove već države. U slučaju rata protiv bosanskohercegovačkog društva i države 1992-1995. godine svima objektivnim analitičarima je jasno da je to bila agresija države Srbije i Crne Gore i JNA, koja je bila njezina oružana sila te države, na suverenu i međunarodno priznatu državu Bosnu i Hercegovinu. Ovvremena srpska laž kao oblik neofašističke ideologije nije pojava novijeg datuma, niti je nastala sa dobricom Ćosićem, jednim od ideologa neočetništva, već ima dugu tradiciju i predstavlja zasebanu i autohtonu društveno-idejnu i kulturološku pojavu koja zaslužuje zasebno znanstveno istraživanje i obješnjenje. Ovom prilikom navešćemo jedan, u nizu autentičnih i karikaturalnih, zdravom ljudskom umu teško razumljiv, primjer laži kao dominantnog oblika ideologije četničkog neofašizma. U zagrebačkom „Srbobranu“⁵⁸ ideolog Srpske samostalne stranke i njezin član od 1890. godine Sima Lukin Lazić, možda na najautentičniji način izražava laž kao ideologiju i svu njezinu iracionalnost, koja je, nažalost, utkana u najdublje strukture političkog mentaliteta velikosrpske nacionalističke ideologije i koja se kao takva do danas održala i kao takva se ispoljava. Lazić na stranicama *Srbobranova* kalendara za 1984. godinu piše, odnosno, laže da je: „prakolijevka Srba bila Indija i tu su Srbi stvorili u nezapamćena vremena na desetak godina prije Hrista svoju prvu državu, koja se dijelila na : Sarabarsku i Panovsku Srbiju. Ali glad, ratovi i velika brojnost natjerali su Srbe na seobu, pa je jedan dio došao u Mezopotamiju i tu osnovao Novu Sarabasku. Drugi dio naselio je Rusiju, a oni iz Mezopotamije Malu Aziju i Sjevernu Afriku. Oni iz Rusije raseliše se po Evropi, pa su naselili poljske, češke i njemačke zemlje, gdje su osnovali Veliku Srbiju, pa Panovsku Srbiju u austrijskim, ugarskim i hrvatskim zemljama. Srbi su naselili uz to Italiju i Španjolsku. Rimski carevi kao car Trajan, Adrijan i dr. su Srbi. Pod vođstvom svog velikog vođe Totila, Srbi su srušili zapadno Rimsko Carstvo, ali su ih tadašnji izvori nazivali Vandali.“⁵⁹ Na kritike i napade, koje je s pravom dobijao, Lazić je odgovorio: „lagao bih dan i noć, lagao bih kao pas.“ Opravdano se postavlja pitanje: zašto toliko i tako iracionalno laže i to optvoreno i javno priznaje. Lazić kaže da to čini da bi tim lažima mogao „usrećiti rod i narod svoj,“ jer je svjestan da istinom ne može izgrađivati srpsku velikodržavnu ideologiju. U knjizi „Srbi u davnini“, Lazić laže o Srbima kao najvelikomoćnijem, najčuvanijem, najznanstvenijem i najmnogobrojnijem narodu, „kojem bi se sav svijet morao pokoriti.“ Zar u osnovi Hitlerove fašističke ideologije nije stajao politički cilj da pokori cijeli svijet. Lazić laže da Srbi „sigurno vode porijeklo od Noe (Nuh, a.s., o.p. A.Đ.) i njegovog sina Jafeta. Srba je bilo i u Semitskim zemljama. (...) Lazić, također, piše da Isus Krist „sam Gospodin naš i Spsitelj po svom zemaljskom porijeklu, bio je – Bož oprost! – Srbin! Ili Srbi su najbliži rod Gospodnji.“⁶⁰ Da je i danas zloupotreba historije u

57. D. Ćosić, *Bosanski rat*, Službeni glasnik, Beograd, 2012. str. 9.

58. *Srbobran* je glasilo Srpske samostalne stranke u Hrvatskoj, koji je pokrenut 1884. godine. Značajno je uticao na formiranje i karakter političkog mišljenja ne samo Srba u Hrvatskoj već i u ostalim južnoslavenskim zemljama.

59. M. Artuković, *Ideologija srpsko-hrvatskih sporova (Srbobran 1844-1902)*, Zagreb, 1991., str. 134-135.

60. M. Artuković, n.d., str.136.

ideološke svrhe itekeko prisutna u mentalitetu neofašističke ideologije četništva pokazuju mnogobrojni primjeri. Jedan od najsvježijih je i pokušaj Srpske pravoslavne crkve da zloupotrebom historije pokuša grad Srebrenicu i njezinu okolinu gdje je Vojska Republike Srpske počinila zločin genocida nad Bošnjacima „Zaštićene zone UN-a Srebrenica“ jula mjeseca 1995. godine, pretvoriti u isključivo etnički srpski prostor izgradnjom mita o Srebrenici kao navodnom sjedištu srpsko-pravoslavne episkopije koju je opet, bez i jednog historijski relevantnog izvora, navodno osnovao još despot Stefan Lazarević.

IV. Bošnjaci danas – u okruženju neofašizma

Sa raspadom SFRJ Jugoslavije devedesetih godine prošlog stoljeće nisu sa političke scene nsetale i raspale se velikodržavne ideologije iz bosanskohercegovačkog susjedstva. Naprotiv, one su nastavile da egzistiraju i djeluju u novim društvenim uslovima čekajući pogodan društveno-politički momenat da ponovno pokušaju realizirati svoje velikodržavne političke projekte u kojima nema mjesta za državu Bosnu i Hercegovinu i njezin najmnogobrojniji narod Bošnjake. Zašto prešutkivati i skrivati činjenicu da su i danas živi i aktivni fašistički pokreti četništva i ustaštva, čiji se politički ciljevi nisu promijenili. Da je ova naša tvrdnja tačna i utemeljena na egzaktnim dokazima pokazaćemo sljedećim primjerima.

Primjer prvi, Narodna skupština Republike Srbije je 2004. godine izglasala zakon u kojem je izjednačila prava pripadnika četnika i partizana uključujući i pravo na boračku penziju radi njihovog „antifašističkog“ djelovanja tokom Drugog svjetskog rata. Za donositelje zakona koji izjednačava antifašiste (partizanski pokret) i fašiste (četnike) nije relevantna činjenica da je četnički Ravnogorski pokret u cjelini djelovao kao kvislinški pokret, istina, istovremeno održavajući privid da predstavlja pokret otpora. Nedavno je u Beogradu, na Adi Ciganliji održan parastos Draži Mihajloviću, uz blagoslov patrijarha srpskog Irineja. Na tom skupu, a u povodu traženja posmrtnih ostataka Draže Mihajlovića istaknuto je da je komisija za pronalaženje posmrtnih ostataka D. Mihajlovića utvrdila da se oni nalaze na Adi Ciganliji te se iz tih razloga i ovaj skup održava na tom mjestu. Komisija je za skup odabrala 14. april iz razloga što je, navodno, toga dana đeneral Mihajlović sa svojim Brzim odredom Prve armije Kraljevine Jugoslavije započeo otpor protiv nacizma u Evropi.

Primjer drugi: Ravnogorski četnički pokret i danas postoji ne samo u Srbiji i dijasporalnim srbo-četničkim zajednicama širom svijeta već i u Bosni i Hercegovini. „Ravnogorski pokret Otadžbine Srpske“, legaliziran je kao pravno lice, navodno, nevladina organizacija u bosanskohercegovačkom entitetu Republika Srpska. Ravnogorski pokret ima svoj Statut⁶¹ u kome su između ostalog jasno definirani i „programski ciljevi pokreta“. Za Bosnu i Hercegovinu i Bošnjake posebno je opasan i zabrinjavajući programski cilj Pokreta

61. U preambuli Statuta se kaže: „udruženje ‘Ravnogorski pokret Otadžbine Srpske’ na osnovu člana 16. Zakona o udruženjima i findacijama Republike Srpske („Službeni glasnik RS“ br. 52/01) i člana 22. Statuta udruženja ‘Ravnogorski pokret Otadžbine Srpske’ na skupštini održanoj dana 29. 4. 2004. godine, donosi STATUT.“

koji se nedvosmisleno zalaže za „njegovanje Ravnogorskih tradicija i sjećanje na lik i djelo Denerala Dragoljuba-Draže Mihajlovića.“ Podsjetimo samo ukratko da u Ravnogorskoj tradiciji i djelovanju Draže Mihajlovića nema mjesta za Bošnjake i Bosnu i Hercegovinu. Šta više u četnička-Ravnogorska kao fašistička ideologija predviđa potpuno biološko uništenje Bošnjaka, prije svega, zločinom genocida i etničkog čišćenja.⁶² Nema potrebe navoditi druge primjere neofašističkih ideologija i pokreta da bi se zaključilo da Bošnjaci i danas žive u okruženju neofašističkih ideologija, slično kao što su tokom agresije na bosanskohercegovačku državu 1992-1995. godine živjeli u okruženju oružanih snaga Vojske Republike Srpske, Vojske Jugoslavije, odnosno Vojske Srbije i Crne Gore, te oružanih formacija HVO-a i povremeno Vojske Republike Hrvatske.

Paradoksalno jeste ali je istina, u isto vrijeme dok neofašisti u obliku, prije svega, neočetništva srbiziraju Bosnu i Hercegovinu i negiraju Bošnjake kao narod, Bošnjaci, da li upravo što su napadnuti tom ideologijom, ili pak iz još mnoštva drugih razloga života u uslovima historijske nužde, kao da se nalaze u komatonoznom stanju. Ovom prilikom

62. Poznato je da su na prostoru bivše Jugoslavije, u toku Drugog svjetskog rata Bošnjaci imali 103.000 žrtava, što je činilo 8,1% njihove ukupne populacije. Procentualno, oni su najveći stradalnici u Drugom svjetskom ratu među južnoslavenskim narodima, upravo zbog toga što je nad njima počinjen stravičan zločin genocida. Program četničkog pokreta iz septembra 1941. godine u osnovi je genocidan, jer isključuje mogućnost drugim narodima da žive na prostoru sa Srbima. To potvrđuju slijedeći stavovi iz Programa četničkog pokreta „b: **omediti defakto srpske zemlje i učiniti da u njima ostane samo srpski živalj; v: posebno imati u vidu brzo i radikalno čišćenje gradova i njihovo popunjavanje svežim srpskim elementom;** (istakao, A. Đ.) g: izgraditi plan za čišćenje ili pomeranje seoskog stanovništva sa ciljem homogenosti srpske državne zajednice ; d: u srpskoj jedinici kao naročito težak problem uzeti pitanje muslimana i po mogućnosti rešiti ga u ovoj fazi, i e: unapred odrediti koje i kakve jedinice treba da provode izvršenje programskih tačaka pod b, v, g, i d.“ (*Program četničkog pokreta DM*, septembra 1941 (navedeno prema V.Dedijer, A.Miletić *Genocid nad Muslimanima*, str. 18 - 19)

Da bi realizirao postavljene zadatke iz Programa, kao zvanični i ovlašteni predstavnik države Kraljevine Jugoslavije, Draža Mihajlović izdaje precizno naređenje komandantu četničkih odreda u Crnoj Gori i komandantu Limskih četničkih odreda o organizaciji i upotrebi četničkih odreda. „Naša se država nalazi još uvek u ratu sa vekovnim našim neprijateljima Nemcima i Italijanima. (...) ciljevi naših odreda jesu:

- 1) Borba za slobodu celokupnog našeg naroda pod skriptom njegovog Veličanstva Kralja Petra II.
- 2) **Stvoriti veliku Jugoslaviju i u njoj veliku Srbiju, etnički čistu u granicama Srbije – Crne Gore – Bosne i Hercegovine –Srema – Banata i Bačke ...**
- 3) **Čišćenje državne teritorije od svih narodnih manjina i ne-nacionalnih elemenata** (istakao, A. Đ.)
- 4) Stvoriti neposredne zajedničke granice između Srbije i Crne Gore, kao i Srbije i slovenačke čišćenjem Sandžaka od muslimanskog življa i Bosne od muslimanskog i hrvatskog življa. (...)
- 8) U krajevima očišćenim od narodnih manjina i ne-nacionalnih elemenata izvršiti naseljavanje Crnogorcima (u obzir dolaze siromašne nacionalno ispravne i poštene porodice.“ (Instrukcija Draže Mihajlovića 20. decembra 1941. Navedeno prema V.Dedijer, A.Miletić, navedeno djelo str .25-26)

navešćemo samo nekoliko, prema našem mišljenju, karakterističnih društveno-političkih uslova u kojima danas žive Bošnjaci, prije svega zbog dugovjekovnog života u okruženju ideologije i prakse fašizma.

Bošnjaci danas žive u nefunkcionalnoj državi, koja i jeste nastala ne kao rezultat volje bosanskohercegovačkih naroda, već naprotiv kao rezultat licemjerstva međunarodnih centara moći da se udovolji volji velikodržavnih projekata. Bjelodano je da Dejtonsko političko uređenje Bosne i Hercegovine, ne samo da je suprotno bosanskohercegovačkom povijesnom iskustvu „jedinstva različja“, već je suprotno i općevažećim i općeprihvaćenim normama demokratskog uređenja država⁶³ kao dominirajućem obliku ovovremenog organiziranja država. Dodajmo još da je dejtonsko uređenje Bosne i Hercegovine, netipično i anahrono što je još jedan dokaz da su Bošnjaci jedini evropski narod koji živi u netipično demokratskim načelima uređenoj državi koja je izuzetno nefunkcionalna i spreječava normalan razvoj bošnjačkog razvoja.

Bošnjaci su jedini evropski narod koji je getoiziran u vlastitoj državi. Bošnjačko stanje u Bosni i Hercegovini danas se može nazvati enklavskim stanjem. Zašto? Zbog toga što su zbog zločina genocida i etničkog čišćenja „sabijeni“ na svega 25% bosanskohercegovačkog teritorija. Posebno pogubna posljedica po Bošnjake je što se kod njih u svim segmentima strukture društvene svijesti, iz teritorijalno-političkog enklavskog stanja, razvija enklavska svijest. Osnovne karakteristike te svijesti su: sklonost samogetoizaciji, ravnodušnost prema postojećem stanju, nashvatljiva sukobljenost oko najznačajnijih političkih, ekonomskih i kulturnih pitanja daljeg razvoja.

Iseljavanje u inostranstvo danas je najdominantniji društveni proces među Bošnjacima. Dodamo li ovoj činjenici i sve prisutnije siromaštvo kod većine stanovništva, bijelu kugu, onda vidimo da Bošnjacima, ako se nastave ovi procesi, prijete opasnost svodenja na zane-marljivu demografsku činjenicu u nekom periodu od nekoliko decenija.

Evidentna je nerazumna i teško objašnjiva odvojenost dijela bošnjačke inteligencije od većine bošnjačkog naroda. Posebno se to odnosi na dio „lijevo“ orjentirane bošnjačke inteligencije.

Suprotstavljenost i sukobljenost bosnjačke političke elite do te mjere da, ne samo da kod nje ne postoji ni jedan usaglašan partikularni politički cilj već ne postoji saglasnost ni oko strateških pitanja daljeg političkog, privrednog i kulturnog razvoja. Posebno je izražena i ima negativne posljedice ona podjela među bošnjačkom inteligencijom koja je dijeli na navodne nacionaliste i one koji s pozicija anacionalnosti vrjednuju bošnjački nacionalni identitet. Svjedoci smo da nisu prošle ni pune dvije decenije od dana kada su Bošnjaci smogli snage da kao narod vrata sebi svoje historijsko nacionalno ime a da već neki, među intelektualcima, prije svega oni koji sa anacionalnih uvjerenja, predlažu nacionalno ime

63. Dejtonskim političkim uređenjem Bosne i Hercegovine, ne samo da su diskriminirane nacionalne manjine, već je najdiskriminirani nezin najmnogobrojniji narod. Zašto? Zato što jedino u Bosni i Hercegovine u cijelom demokratskom svijetu ne važi osnovno pravilo demokratije a to je jedan čovjek jedan glas. To se posebno odnosi na primjenu prava jednog čovjeka na jedan glas na nivou državnog i entitetskog uređenja vlasti.

Bosanac ili pak Hercegovac, što u najmanju ruku, ne samo da negiraju bošnjaštvo kao nacionalnu identifikaciju, već doprinose deidentifikaciji Bošnjaka, raspamećujući ih.

Zaključak

Neosporna je činjenica da fašizam kao destruktivna ideologija devetneestog i dvadesetog stoljeće, iako pobijeđen u Drugom svjetskom ratu, nije potpuno nestao. Naprotiv fašizam je još uvijek živ i pojavljuje se u raznovrsnim oblicima neofašizma. Posebno pogubne posljedice u proteklom periodu fašizam je ostavio na Bošnjake. Zabrinjavajuća je činjenica da društveno-politički i društveno-kulturni uslovi koji su da sada uticali na produciranje fašističkih ideologija protiv bosanskohercegovačkog društva, njegove države i Bošnjaka nisu nestali. Fašizam usmjeren protiv države Bosne i Hercegovine i Bošnjaka, danas se prvenstveno pojavljuje u obliku neofašističke ideologije četničkog Ravnogorskog pokreta. Ravnogorski četnički pokret i danas postoji ne samo u Srbiji i dijasporalnim srbo-četničkim zajednicama širom svijeta već i u Bosni i Hercegovini institucionalno organiziran kao udruženje građana „Ravnogorski pokret Otadžbine Srpske“, zalažući se za realizaciju, ne realiziranog, projekta Velike Srbije, političkog cilja četničkog pokreta iz Drugog svjetskog rata. Bošnjačko stanje danas u odnosu na fašizam u najkraćem bi se moglo izraziti kao stanje u kome se Bošnjaci nalaze u neofašističkom okruženju koje prijeti njihovom ne samo političkom već i biološkom opstanku.

Literatura

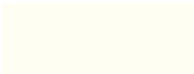
1. Anderson, Benedikt, *Nacija: Zamišljena zajednica*, Plata, Beograd, 1998.
2. Artuković, Mato, *Ideologija srpsko-hrvatskih sporova* (Srbobran 1844-1902), Zagreb, 1991.
3. Avdić, Hakija, *Položaj Muslimana u Sandžaku*, Biblioteka Ključanin, Sarajevo, 1991.
4. Bećirević, Edina, *Genocid na Drini*, Buybook, Sarajevo, 2009.
5. Bisić, Mustafa, *Ratni zločin i genocid, zbirka pravnih dokumenata sa sudskom praksom*, ZAP, Sarajevo, 1997.
6. Bojić, Mehmedalija, *Uzroci genocida u Bosni*, el-Kalem, Sarajevo, 2001.
7. Cigar, Norman, *Genocid u Bosni, politika „etničkog čišćenja“*, VKBI, Sarajevo, 1998.
8. Čekić, Smail, *Historija genocida nad Bošnjacima*, Muzej genocida, Sarajevo, 19997.
9. Čekić, Smail, *Agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo 2004.
10. Dedier, Vladimir, Miletić, Antun, *Genocid nad muslimanima 1941-1945*, Svjetlost, Sarajevo, 1990
11. Doubth, Keith. *Sociologija nakon Bosne*, Buybook, Sarajevo, 2003,
12. Đozić, Adib, *Izvanbosanski programi zla u bosanskohercegovačkom društvu*, Znakovi vremena, br. 22/23. 2004.
13. Đozić, Adib, *Elementi za novu subznanstvenu teoriju (sociologiju) genocida*,

Godišnjak Filozofskog fakulteta Tuzla, br. 6/2005.

14. Đozić, Adib, *Studije o bošnjaštvu*, BKC Sarajevo, OFF-SET Tuzla, 2012.
15. Đozić, Adib, *Ogledi o bosanskohercegovačkom društvu, Prilog sociologiji bosanskohercegovačkog društva*, BKC Sarajevo, OFF-SET Tuzla, 2012.
16. *Enciklopedija of genocide, volume I i II*, priredio, Israel W. Charny, Institute on the Holocaust and Genocide, Jerusalem, 1999.
17. Filipović, Muhamed, *Korijeni agresije, u: Genocid u Bosni i Hercegovini 1991-1995*, Sarajevo 1997.
18. Grupa autora, *Genocid u Bosni i Hercegovini 1991-1995*, Sarajevo, 1997.
19. Grupa autora, *Crna knjiga komunizma*, Bosančica-print, Sarajevo, 1990.
20. Halilbegović, Nihad, *Bošnjaci u jasenovačkom logoru*, VKBI, Sarajevo, 2006.
21. Honig, J. W.-Boht, N., *Srebrenica Hronika ratnog zločina*, Ljiljan, Sarajevo, 1997.
22. Imamović, Mustafa, *Pregled istorije genocida nad Bošnjacima od kraja XVII, stoljeća do 1945.godine*, Pravni spektar, Sarajevo, 1999.
23. Imamović, M., Hrelja, K., Purivatra, A., *Ekonomski genocid*, MAG, Sarajevo, 1992.
24. Karganović, Stefan, Simić, Ljubiša, *Srebrenica: Dekonstrukcija jednog virtuelnog genocida, Fond „Istorijski projekat Srebrenica“*, Beograd, 2011.
25. Korošić, Marijan, *Jugoslovenska kriza*, Naprijed, Zagreb, 1998.
26. Kulić, Slavko, *Strategija nasilja kao strategija razvoja*, Naprijed, Zagreb, 1996.
27. Letica Bartol, Letica Slaven, *Postmoderna i genocid u Bosni, Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo*, Zagreb, 1997.
28. Mirhović, A., Salihović, Z., Kržalić, A., *Žrtve srebreničke apokalipse*, Tuzla, 2002.
29. Memić Mustafa, *Bošnjaci-Muslimani Sandžaka i Crne Gore, Muslimansko nacionalno vijeće Sandžaka*, Sarajevo, 1996.
30. Memić Mustafa, *Bošnjaci (Muslimani) Crne Gore*, ALMANAH, Podgorica, VKBI, Sarajevo, 2003.
31. *PRESUDA Međunarodnog suda pravde: Bosna i Hercegovina protiv Srbije i Crne Gore*, 26. februar 2007. godine, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2008.
32. Ravlić, Slaven, *Savremene političke ideologije*, Politička kultura, Zagreb, 2003.
33. Sells A., Michael, *Iznevjereni most*, ITD 7, Sarajevo, 2002.
34. Soll. Drothe, *Kristo-fašizam, Značenja, br. 16*, Doboj, 1988.
35. Softić, Sakib, *Pravna priroda rata u Bosni i Hercegovini*, VKBI, Sarajevo, 2000.
36. Veselica, Marko, *Temeljni izvori i akteri genocida na prostoru Hrvatske, Bosne i Hercegovine i ex-Jugoslavije, u Genocid u Bosni i Hercegovini 1991-1995*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti I međunarodnog prava, Sarajevo 1997
37. Zülch, Tilman, *„Etničko čišćenje“ genocid za „Veliku Srbiju“*, VKBI, Sarajevo, 1996.
38. Zgodić, Esad, *Ideologija nacionalnog mesijanstva*, VKBI, Sarajevo, 1999.
39. Žiga, Jusuf, *Bosanska krvava zbilja*, VKBI, Sarajevo 1997.
40. Žunec, Ozren, *Rat i društvo, Ogledi iz sociologije vojske i rata*, Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb, 1998.

Adresa autora
Author's address

Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli
Dr. Tihomila Markovića 1
75000 Tuzla
Bosna i Hercegovina
adib.djozic@untz.ba

PRIKAZI, OCJENE, OSVRTI

Rašid DURIC

Bochum

**TOMISLAV LADAN – ENCIKLOPEDIST I UMJETNIK
RIJEČI: O PLEMENITOJ SLITINI LEKSIKOLOGIJE I
UMJETNOSTI IZRAZA U MONOGRAFIJI RIJEČI:
ETIMOLOGIJA I UPORABA, NOVELA MEDIA,
ZAGREB, 2009.**

Pogrešnim imenovanjem stvari doprinosi se nesreći svijeta.

Alber Camus

1. U naslovljenoj monografiji riječ je o tumačenju značenja, podrijetla i funkcionalne uporabe riječi u Ladanovu osebujnom izrazu - sraslosti leksikologije i umjetnosti riječi. U toj sraslosti, riječ koju Ladan tumači i sobom oplemenjuje, materijalna i elementarna tvar, duhovna igra i transcendencija. Sa njenim stvarnosnim življenjem kroz polifoniju značenja. Sa pretvorbama u homo ludensu Tomislavu Ladanu. Ladan naime opredmećuje, postvaruje riječi, tumači njeno podrijetlo i praktičnu uporabu. Sve ove dimenzije jedne konkretne riječi osmišljene su na racionalno-intelektualnoj, epistemologijskoj znanstvenoj razini, na provjerenom znanju, zatim kroz Ladanovo jezičko i znanje i osjećanje za konkretnu riječ. I na razini funkcionalne uporabe konkretne riječi u kontekstu. Ladan opredmećuje, postvaruje riječi njenim epistemološkim opisom i enciklopedijskim znanjem. Istodobno Ladan istu riječ intenzivno proživljava – proosjećava. Tom višestrukom recepcijom, Ladan nam se odaje leksikologom eruditom u svom tumačenju značenja, podrijetla i upotrebe riječi. I sobom ispoljava istančanog, istinskog rafinmana za riječ, merakliju i degustatora riječi. Onoga koji vrijednost riječi sitnozorem samjerava, seizmografski proosjećava, trajno propituje i u riječi se nasladjuje i uživa. Sebe i nas radosti svojim znanjem i umom, svim ćutilima i ćulima. Svim time Ladan je Tomislav jedinstvena eruditska i umjetnička

pojava u južnoslavenskoj leksikologiji. Pojava slična Ladanovoj, meni nije poznata ni u europskoj leksikologiji. Da se naime riječ opisuje u sve tri njene navedene razine, leksički vjerodostojno, filološki nesporno, na način koji je umjetnički stiliziran. U Ladanu imamo vjerodostojnog ocjenjivača značenja i vrijednosti riječi, erudita njena podrijetla, funkcionalne uporabe riječi. Sve te tri razine protumačene riječi ostvarene su umjetničkim stilom i izrazom. Ladan je dakle erudita i leksikolog čija leksikologija rezultira izborom riječi, odnosno ocjenom vrijednosti riječi u kontekstu. Ladan je Tomislav kompetentni izbornik prave riječi na pravom mjestu. Ladan je leksikolog koji ima enciklopedičko znanje o riječi i koji značenje riječi opiše enciklopedički i tu istu riječ oćuti svim duševnim i ćulnim sposobnostima. Jednom rijećju, Ladanovo je tumaćenje riječi istodobno i enciklopedičko i umjetnićko.

Odgovoriti na pitanje u ćemu se sastoji i kako se objelodanjuje eruditska leksikologija i umjetnićki sadržaji leksikologije Tomislava Ladana vrlo je zahtjevno. Meni se odgovor na pitanje o sastojbinama enciklopedizma i jezićkoga artizma u naslovljenoj monografiji Tomislava Ladana - smislu moga ćlanka - nadaje ili objavljuje u radosti mojih saznanja posredovanih Ladanom. I u mojim fascinacijama objašnjeljima znaćenja, etimologije i funkcionalnosti Ladanovih opisa rijeći. Sa krajnjim ućinkom da je i trajni i krajnji smisao Ladanovih Rijeći u neumornom, neiscrpivom traganju za pravom rijećju. U izboru najpreciznije rijeći medju sličnoznanćicama i srodnicama. U minucioznom vaganju, u mikroskopskom odmjeravanju snage i vrijednosti rijeći.

Središnji je cilj je ovoga ćlanka da argumentira sraslost enciklopedićkih i umjetnićkih vrijednosti Ladanove monografije. Jedna od prvih takvih kvaliteta ispoljava se u nizu novih saznanja kroz istumaćena znaćenja, etimologiju i funkcionalnu uporabu konkretnih rijeći. Nova saznanja Ladan nam posreduje spojem enciklopedizma i jezićkostilskog artizma. Gotovo sve od oko 2000 natuknica i dodatnih dvije stotine Ladanovih novotvorenica su naime pored opojmljenja znaćenja, etimologije i funkcionalne uporabe, opisane su Ladanovom epistemologijom i pritom proosjećane i oživljene Ladanovim osobenom duhovnosti. Višestruka znaćenja i etimogija rijeći su epistemoloćki opisane, istodobno anticipirane Ladanovim visprenim dosjetkama i anegdotama. Tom anticipacijom ili Ladanovom recepćijom, tumaćena rijeć, konkretna opisujuća rijeć pod kožu nam se uvlaći, u nama ostaje trajno zapamćena. U Ladanovim opisima - prićama o rijećima je naime duboko sraslo znanje o rijećima sa izražajnoumjetnićkim osjećanjem za uporabu rijeći. U opojmljujuće-znaćenjskom tumaćenju rijeći Ladan ispoljava ne samo neizmjernu erudiciju već i svoju visoko razvijeno leksićko osjećanje i rafinman za vrijednost rijeći u kontekstu.

2. U monografiji je rijeć o tumaćenju znaćenja, podrijetla i uporabe oko 2200 rijeći, o njihovoj biogenetici, zasjemenjenju ili korijenu, o povijest rijeći u štokavštini, o prijevodu znaćenja iste rijeći u klasićnim (latinskom i starogrćkom), i u aktuelnih najutjecajnijih osam evropskih jezika. Takodje monografija opisuje i proces izumiranja konkretne rijeći. U Ladanovim opisima višestrukih znaćenja rijeći zahvaćeno je i sintetizirano istinski enciklopedijsko znanje – općeljudsko, strukovno, funkcionalno, (de)konotativno, mitsko-mitoloćko. Od prapoćela svijeta i ćovjeka do našega doba. Sa efektom, konaćnim leksićkim ućinkom, u Ladanovu vrijednosnom izboru najpreciznije rijeći medju srodnicama

ma i sličnoznačnicama.

Da je Ladanova leksikologija spoj erudicije i umjetnosti izraza jedna plemenita slitina znanosti i igre duha, ilustrirat ću komentarom i citiranjem nekoliko opojmljenja riječi. Riječ je o opojmljenju riječi, o opisu njenih višestrukih značenja, zatim o Ladanovu proosjećanju riječi i o funkcionalnom – uporabnom razudjivanju riječi u crnohumornim, satiričnim Ladanovim anegdotama i dosjetkama. Izdvojenim primjerima argumentiram trajnu vrijednost Ladanove leksikologije ne samo u navedenoj vrijednosnom izboru najpreciznije riječi, već i u Ladanovoj duhovno-jezičkoj igri koja rezultira stilskim artizmom. Pored njena primarnoga leksikološkoga opojmljenja i značenja, gotovo su sve Ladanom tumačene riječi u ovoj monografiji “ilustrirane” Ladanovim duhovitim anegdotama, prožete ironijom i humorom. Sa krajnjim učinkom da opojmljenicu pamtimo ne samo kroz njen primarni enciklopedijsko-leksikološki sadržaj već i kroz dosjetke uz konkretnu riječ.

U opisu riječi Ladan u svaku riječ generira vlastitost, oživljuje riječ povijesno kulturnološkim znanjem, svojim iskustvom i osjećanjem riječi. To generiranje vlastitosti u život riječi usporedivo je božanskom stvaralaštvu. Onom koje naizgled mrtvu materiju oživljuje svojom energijom. Energijom osviješćenog znanja i osjećanja riječi. Udahnuti u naizgled mrtvu riječ istinski život Ladanu je bilo moguće ostvariti kroz njegovu neizmjernu ljubav prema saznanju koju u sebi sadrže Riječi. Da bismo spoznali o kakvoj se delikatnosti – značenjsko-spoznajnoj i uporabno leksičkoj radi - i pritom razdvojili smisaono, funkcionalno i osjećajno nijansiranje riječi, ilustriram Ladanovim tumačenjem razlikovanja natuknica zasade i načela.

Maretić u “Savjetniku” (1924) odbacuje zasadu kao nepotrebnu kad imamo načelo koje bolje odgovara. S time se slaže i S. Pavišić (u Savjetniku, 1971.), dok Brodnjak (Razlikovni rječnik 1991.) upućuje načelo- vjerojatno kao uvjetni rusizam ili srbizam – upravo na zasadu, koju time preporučuje, a koju dva prijašnja jezikoslovca bjelodano ne preporučuju. Jasno je, međutim, kako obje te riječi trebaju u suvremenom jeziku, iako se u nekim slučajevima značenjski podudaraju. Zapravo, sve kad bi one i bile posve sinonimne (što nisu), one ne bi bile ni kao takve nepotrebne. Jer kao što se je uobičajilo reći načela pokreta ili struke, isto je tako naravno i reći bitne zasade Platonova nauka ili filozofijskog sustava. (...) Uostalom, načelno je uvijek nešto više i šire, dok je zasada nešto posebnije i uže, jer prvoj je riječi značenje pretežno nešto načelno / temeljno, dok je drugoj štogod posebnije: radno, djelatno, izravno, proizvodno ... (943)

3. *Slično a različito* (911-1003) poglavlje je podudarno sa smislom cijele knjige u difrenciranju i nijansiranju srodnica, sličnoznačnica, prividnih istoznačnica – tzv. inačica. Ovo poglavlje izrazitog je jezičkoga razbora i tankočutnoga osjećanja riječi kroz razlikovanje sličnoznačnica. Ladan u cijeloj knjizi i u ovom poglavlju dokazuje da je u leksici slično u osnovi – različito. Da je suština svake (jezičke) kulture u nijansama. Koliki je pritom “creatorum croatorum” T. Ladana - moguće je naslutiti iz oko 200 stotine njegovih novotvorenica u ovih oko 2000 natuknica u monografiji. U stotinama zamjenbenica za međunarodnice tipa *malosvijet i velesvijet za mikro – makrokosmos, ili zvjezdozor za teleskop*. (40, 33, 67). U Ladanovu razboritoj tvorbi riječi od *Početka početaka do Svemira i prapočela* (11-16; 23-233), doslovno od *varjače do postanka planeta i teorije relativnosti*.

U poglavlju *Slično a različito riječ* je o sličnoznačnicama koje strogo valja lučiti od istoznačnica. Tako je napr. tragom Ladanova opisa polifonije značenja riječi opor (sa sedam značenja, 1016-1017) bjelodano da kultura jezika znači nepostojanje istoznačnica. Da natuknice u ovom poglavlju mogu biti podsticaj izradi strukovnih rječnika sličnoznačnica. Sa temeljnim spoznanjem da je priroda većine riječi u njihovoj potencijalnoj i stvarnoj višeznačnosti. Dakako u kontekstu. U rečenici. Sa smislom izbora između sličnoznačnica. Ovaj put leksičkoga samoosvješćivanja kroz mikroskopski precizno pojmovno-osjećajni izbor i uporabu riječi, ilustriram Ladanovim opojmljenjem natuknice točak. Opojmljenjem koje je i ovdje prožeto Ladanu svojstvenom duhovitošću.

Točak je višeznačnica koja prema Akademijinom rječniku ima ova značenja: vrelo, izvor, čep, cijev, cjevčica, curak, naprava poput bunara; kotač u kolima. Glavninu potvrda za riječ točak u značenju točak nalazi se u srpskih pisaca od vremena Vuka S. Karadžića pa do danas. (...) Dapače, strojar je izjavio kako je danas sve na kotačima, po kotačima i u obliku ovakvih ili onakvih kotača. Dapače, kotač je najsavršenije micalo, kretalo, gibalo, prometalo. Suvremeni šaljivac je na to dodao: Ako je tomu tako, onda nam je dragi Bog mogao odmah dati kotač ili kotače umjesto nogu, pa bismo i po hodalu bili savršeniji. (742)

Vrijednost je monografije *Riječi* u njenom neizmjernom znanju kroz riječ ka pojmovima, stvarima i događajima – sve od antičkih civilizacija do savremene globalizacije. U znanjima sintetiziranim u nekih *tridesetak europskih jezika*. (1078). Sa 350 *Vrela i izvora* ovih sinteza na desetak europskih jezika. (Up. *Vrela i izvore* na kraju monografije 1079-1092). Ovu neizmjernu dubinu znanja znanstvenim parametrima nije moguće zahvatiti, obujmiti niti dekonstruirati. Nastavljam stoga argumentirati ladanovski osebujni stil – sastavnicu njegova enciklopedičkoga leksičkoga znanja. Inkarniranog, duhovno materijaliziranog i utjelovljenog u umjetničkom izrazu. U stilu u kojem su jedan leksikolog erudit i umjetnik riječi srasli. U kojem je opis značenja, podrijetla i uporabe svake konkretne lekseme ne samo objektivna i istinita već je magijski privlačna. Duhovit, ironičan, humorističan. Razbor i rezon – eruditski i leksikološki- ovdje je naime otjelotvoren duhovitošću. Tomislava Ladana. Ta duhovitost zrači kreposnu znanost kao radost saznanja. Ishodišni obavijesno značenjski sloj riječi, potom njenu etimologiju, i na poslijetku uporabni odabir svake riječi, Ladan prožima duhovitim zgodama, dosjetkama i anegdota. Time kroz riječ – sadržinu ili moždinu naše civilizacije i bića - proživljavamo svoje metamorfoze – suštinu ljudske kulture. Sudjelujemo radjanju riječi, njenu sjemeništu, njenim izdancima – mitsko-mitološkim, stvarnosnim i aktualnim. Sebe sastavljamo u arhetipovima jezičkohuovnog jedinstva. Riječ je naime o prometejstvu i istinskoj magiji Ladanove leksikologije i leksike - magnetu radosti saznanja. Upravo je ta radost saznanja dragocjenost i vrijednost izraza Tomislava Ladana. Ona vrijednost koju rijetko nalazimo ne samo u knjigama već i u ljudima uopće. Ovu Bogom posredovanu leksikologijsku vrijednost Ladanova stila i izraza argumentiram nekolicinom primjera.

*U svom uvodu za pojmovlje *Zračna prometala* Ladan tvrdi da još prije tridesetak godina naš možda najveći pisac ovog stoljeća redovito bi odlazio u zagrebačku zračnu luku samo kako bi posmatrao zrakoplove koji slijeću i uzleću i pri tome zaneseno umovao: kako je takvo što moguće, da ljudski majmuni izmudre takve naprave te njima pouzdano upravljaju*

... (887) *Za nas je ovdje posebno zanimljivo što su anđeli (dolazili oni izvorno iz Mezopotamije, Asirije ili Egipta) drevna leteća, zrakoplovna bića na vlastiti pogon ili samopogon, pa u tom smislu i zajednička svojstva sa pticama i kukcima. Uzeti skupno, anđeli su i nebeski vojnici ili suvremenije rečeno – nebeske oružane snage.*(888)

Ukrojiti, udjenuti osjećanje radosti u iznimno delikatnu disciplinu leksikologiju, pritom u opojmljavanje različitih značenja riječi jednovremeno utkati općeprihvatljivu i epistemološku objektivnost protumačene riječi, jest signum leksikologijske erudicije. Intelektualnosti i duhovnosti prvoga reda. Riječ je o istinskom carstvu uma, duhovnosti i duhovitosti u njihovu jedinstvu - najbitnijoj vrijednosti ove izuzetne monografije:

Nije pogrešno željeti da se živi bolje, pogrešno je način života koji se smatra boljim dok je usmjeren više prema IMETKU negoli prema BITKU, i u kojem se želi imati više ne da bi se bilo više, nego da se sprovodi život u užitku koji je sam sebi svrhom. (589)

4. Monografija Riječi sinteza je enciklopedičkoga i leksičkoga znanja koje nas radosti svojim duhovitim, jasnim i šarmantnim izrazom, jednako kao i saznanjima. U duhovitim doskočicama o novotvorenicama u našu svijest se ove novotvorenice upijaju kao voda u spužvu. Ladanovski razborito i duhovito samoosviješćene riječi upija i lingvist - strukovnjak i prosječnik, bez zadržke. S potpunim povjerenjem. Napr. u opisu *natuknice helikopter pri potrazi za hrvatskim zamjenama ... posve bi dobro mogla doći riječ ZRAKOMLAT ako se misli na helikoptersku "krntiju" ili "kantu" u zraku. Uostalom, u Dalmaciji se plastična optica za gonjenje muha naziva MUHOMLAT. Dakle, ne treba biti protiv ZRAKOMLATA niti pak za njega, tek zrakomlat treba staviti na pravo mjesto u jeziku, a ono mu svakako nije u rečenici kakvu smo mogli čuti ili pročitati, da je visoki gost izišao iz zrakomlata. (...) Hrvatima je dugo bio branjen i uskraćivan hrvatski jezik. Danas se oni njime mogu slobodno igrati, uživajući u obilju novih tvorenica; upravo kao dijete u kadici tople vode, samo što pri tome treba paziti da se sva voda ne prolije po podu ili da se kadica ne prevrne ...*(908, 909)

Glede mlatidbe oko zrakomlata (1073) – svojevremenoga (početkom devedestih) prijepora jezikoslovaca i puka oko tvorenica – Ladan razborito i duhovito upućuje na tvorbena načela, koja trebaju ustrajno i zajedno primjenjivati, strukovnjaci i jezikoslovci. U zamjenbenici za helikopter *o tome trebaju reći svoje i zrakoplovni stručnjaci, pa će se možda prihvatiti neki od predlaganih oblika (ili izmudriti koji drugi) a možda će se ustrajno zadržati i sam helikopter. Ali jedno je nedvojbeno: zrakomlat će ostati tako sigurno kao što se "jajotuc" neće održati, samo što osporavanu riječ treba staviti na njezino pravo mjesto – u sprdnju, u kojoj je nastala, te kojoj i pripada.*" (1075)

Ladan osvještuje nikad dostatno ponavljan sadržaj i smisao jezičke kulture u maksimalnom poklapanju riječi sa njenim značenjima. To osvještavanje Ladan ostvaruje spajanjem logosa i duhovitosti. Primjerice, u podrijetlu *natuknice govor* Ladan sebi svojstvenom ironijom spaja počelo jezika sa ljudskim animalnom atavizmom: *poredi govor sa savremenim vučjim zavijanjem izvjesnih glasnogovornika. Zaključujući da je u podrijetlu natuknice govor ... najvjerojatnije, posrijedi onomatopeja. Izvorno, dakle, zvjersko zavi-*

janje, šum, buka, te onda bučan, glasan govor – besjeda. A i mnogi današnji govornici kao da potvrđuju to preglasno podrijetlo: od vučjeg (kurjačkog) zavijanja. (915)

Kroz duboku promišljenost, i sa osjećanjem trajnog opreza, kroz neiscrpno znanje o riječima, sa tankočutnim osjećanjem za nijanse značenja riječi, vodi nas Tomislav Ladan svojim duhovitim doskočicama i tragom njemu prethodećih pouzdanih leksikologa - svojem krajnjem cilju – suvremenoj i praktičnoj uporabi izabrane riječi. Izboru u kojem se riječi u najvećoj mogućoj mjeri poklapaju sa njenim značenjima. Neka nas u to uvjeri Ladanov razlikovanje *izražaja od izraza: Istina, oprimjerene razlike između riječi IZRAŽAJ i IZRAS mogu u nekim slučajevima i biti uglavnom stilističke, ali su po srijedi i značenjske razlike, koje je uputno imati na umu. (...) Bilo kako bilo, danas bi svakako bila umjesna preporuka da se uvijek ne zamjenjuje IZRAŽAJ riječju IZRAS, a pogotovu da se ne kritikuje ni jedna ni druga riječ kad se primjereno upotrijebe ... (948-951)*

Ladan je i umnik i sladokusac riječi kojeg su mišljevine ne samo razborite već i šarmantne. Neodoljive i pamtljive kroz ironiju i crni humor:

Ali čovjek već odavno nije tako sretno biće, kao što svako obično živinče svakako jest. Ono je zato i ostalo u zemaljskom raju izvorne nedužnosti, a mi smo i prije svoje prave povijesti dobili odatle šupkartu ili brisovnicu u obliku izгона iz tog raja. I to zbog vraške znatiželje naših praroditelja, kojima se ushtjelo listati listove sa stabla spoznaje, što je možda i preokrutna kazna za početničko prelistavanje znanstvenog priručnika, uvjetno rečeno. Nakon toga prognaničkog vritnjaka čovjek i čovječica moraju stalno mijenjati, popravljati i obnavljati svoju kožu. (...) Tako i u tome smislu nitko ne može bez svoje kože, ali ni bez one tuđe. Kad god je koža u pitanju, sve kao da počinje davanjem kože: poželjno tuđe, nepoželjno vlastite ali nečija se uvijek dere. (1060, 1061)

Crnohumorne dosjetke su izraz Ladanove skepse i deapsolutizacije spoznanja. Gnoseološkog relativizma. Imanentnog nesavršenosti života i čovjeka. Sve su naime riječi u Tomislava Ladana opisane njemu svojstvenim skepticizmom i crnim humorom čiji su korijeni u spoznajnom relativizmu, ljudskoj nesavršenosti. Opisi riječi u Tomislava Ladana stoga se vizualno mogu predočiti u jednom raspetom i zategnutom luku, od njihove uzvišenosti, kroz praktičnost, preko prizemnosti do banalnosti. Možda je u tom smislu karakteristično opojmljenje natuknica *ljubav, ljubakanje, domoljublje*. Sa Ladanu svojstvenim diskretnim moralitetom i humanumom. Taj ad hominem poglavito nalazimo u duhovitim opisima niza međunarodnica za koje Ladan (u pravilu) nudi vlastite zamjenbenicu. Tako napr. po Ladanu i TRANZICIJA (1049-1053) *može (ne daj Bože) lako postati praktička TRAVESTIJA, ako ne već i odbojna karikatura (...) ako opet jedni budu imali previše a drugi premalo, unatoč tranzicijskim preporukama. (1053)*

5. Da se opis značenja, podrijetla i uporabe riječi – ostvaruje kao znanstveni diskurs i kao umjetnost riječi - ilustriram sa još par primjera. Ovo prividno dvojstvo funkcionira i zasebno i istodobno u svojem jedinstvu. Ta je *slitina* (Ladanova novotvorenicica) znanosti i umjetnosti usporediva kapi vode sa nerazdvojivim kiseonikom i vodikom. Ovu suštinu kvalitetu - umjetnosti Ladanove leksikologije - argumentiram Ladanovim tumačenjem

tvorenice novogovor:

Kao izravna posudjenica iz engleskog, NOVOGOVOR je uradak ili izrodak političkih i jezičkih prepirki oko sredine našega stoljeća izloženog lijevom i desnom totalitarizmu. Riječ je skovao George Orwell, engleski ljevičar i nemilosrdni kritik globalne uljudbe. Kao novinar i književnik, do kraja je prozreo koliko je jezik moćno oružje osvajanja i vladavine. Ako se prisilno i sustavno usmjeruje jezična tvorba, proizvodnja i javna uporaba jezika, onda se korjenito nadzire i cjelokupna svijest državne zajednice: od nedužne dječice do štavljenih umnika. Orwel je odveć dobro znao kako je u engleskom naravan izričaj NEW-SPEECH (novi govor) ali sa zamjenom u obliku dobiva traženi pomak u značenju: NEW-SPEAK- NOVOGOVOR nametan od vlasti i ovlasti, to jest prisilno usmjeravana jezična proizvodnja i potrošnja. To bi, dakle, bilo NOVOGOVOR, kako je izvorno zamišljeno. (...) Ali u slobodnom i otvorenom društvu vičnicima i umjetnicima riječi -kao i običnim jezičkim razigranicima – naravno se dopušta sloboda svekolike jezičke uporabe, sve ono od “pso-vke do molitve” - samo uvijek – i na vlastitu odgovornost. I uz jednu neizbježnu ogradu: za normalan jezični promet moraju se poštivati jezična prometna pravila: pravopis, slovnica, standardni rječnik. Samo što bi i to prije bilo predmet jezičke znanosti i odgojnog sustava negoli kaznenog zakonika.” (1076, 1077)

U prednjem komentaru moguće je odčitati zlatna pravila ostvarivanja jezičke slobode kroz osobnu odgovornost u poštivanju jezičkih pravila. I Ladanovo osporavanje medijski nametanih novotvorenica u hrvatskoj zbilji. U tom je smislu vrlo značajan Ladanov prinos upravo u tvorenicama, u tzv. inačicama, srodnicama. U opisu značenja, podrijetla i uporabe brojnih natuknica Ladan njima napoređuje vlastite kovanice –novotvorenice, kroati-ce. Njih oko dvije stotine najviše nalazimo kao zamjenbenice tudjica. U tim tvorenicama obistinjuje se enciklopedijsko i leksikologijsko znanje auktora. I njegova istančano jezičko osjećanje novoštokavštine. U svojim tvorenicama Ladan je istinski zlatar ne samo kroatistike već i štokavštine. Ladan je rudar suhog zlata leksičkoga za sva četiri južnoslavenska idioma. Uz bitnu zamjedbu da svatko od nas kroz vlastito i znanje i osjećanje riječi, neminovno dvoji ili troji nad bilo čijom, pa i nad Ladanovom tvorenicom. Dakako, u njoj uporabnoj funkciji, u kontekstu. I pored nesumnjive činjenice da se u Ladanovim tvorenicama u visokom stupnju u navedenoj monografiji ostvaruje leksički ideal preklapanja tvorenice i njena uporabnoga značenja. I činjenice razlikovanja riječi na njihovoj opisno značenjskoj, etimologijskoj i uporabnoj razini. U tom je smislu karakteristično Ladanovo tumačenje danas gotovo zaboravljene natuknice HORA

... s desetak značenja te uljudbene riječi ... dotičnice koja nam dolazi iz daleke indoeuropske i helenske drevnine. (...) Ona je istodobno i germanska i latinska i slavenska. (...) Ali cijela priča o značenjima prebogatoj riječi HORA nikako se time ne završava, nego gotovo tek počinje. Od općenite riječi HORA nastala je i osobna imenica Hora, kao ime jedne od grčkih božica godišnjih doba i vremena općenito. Naime, u složenome i bujnome svijetu helenske mitologije Hore (hai Horae) su izvorno bile poosobljenja naravnih sila koje su osiguravale njihovu pravilnu izmjenu i red. Kao kćeri Zeusa i Temide, Hore bijahu olimpijske vratarice koje zatvaraju oblačna vrata, a u ulozi nadstojnica lijepog i lošeg vremena.

One su tako pomagale rast i dozrijevanje usjeva i plodova na poljima i u vrtovima. (...) Kao takve Hore su srodne i dijelom podudarne s helenskim Haritama (hai Harites) i latinskim gracijama (Gratiae), dakle: s božicama ljepote, radosti i sklada, ili Milinama. (1012)

Iz prednjega opisa značenja riječi hora bjelodano je da Ladan ne bi bio to što jest – umjetnik u leksikografu – kada ne bi znanje oplodio, pozlatio onom čudesnom i svetom vatom vlastitosti – duhovitom dosjetkom, crnohumornom blagotvornom ironijom - kojom nas radosti i fascinira. Otajstvo oživljavanja riječi, Ladan poentira duhovitom polifonijski smisaonom i polifonijski uporabnom sintezom o konkretnoj riječi. Takvu poantu nalazimo i u natuknici hora. Sa preciznim razgraničenjima značenjskih polja pojedinih riječi, sa savjetima uporabe riječi. Sa krajnjim učinkom u polifonijskom bogatstvu riječi - u istinskoj riznici obavijesnosti riječi:

Sa svime time na umu, riječ HORA označuje i vrijeme i zgodu. I prigodu, ali i pravi čas za izgradnju, obnovu i zaštitu drevne ljepote i vječnoga sklada. (1012)

6. Rezonersko decentni leksikološki diskurs obasjati, oljepotiti suptilnim svijetom mitske kulture, našu svijest sa helenskim arhetipom spojiti, dokaz je enciklopedijskoga znanja. Znanja - inkarniranog u čarobnjaštvu riječi. Znanja i osjećanja da je riječ stvar, pojam i istina. I da je riječ bajna i beskrajna igra duha. U tom je smislu karakteristično poglavlje *Predgovor* (XI – XXIV). Poglavlje istinskoga homo ludensa. Sa konačnim učinkom da se sustavni zahvat u pojavu i u narav riječi (XI) recipira kao jedinstven znanstveno-stvaralački akt. Ladan je naime ne samo u oko 2200 natuknica već i u *Predgovoru* konstruktor leksikološke discipline u njenom najfinijem erudicijskom i umjetničko-kreacijskom objavljenju. Konstruktor enciklopedijske leksikološke znanosti koja je trajno i enciklopedičke i eminentno umjetničke prirode. Leksikologija je po Ladanu diskurs istinitosti i pouzdanosti, čudotvorstva i otajstva riječi.

Ladan je biogenetičar i astrofizičar ljudske riječi. Duboko je svjestan činjenice da *svaki dublji i sustavniji zahvat u pojavu i u narav riječi kao da odvlači u beskraj, i sav se istraživački napor gubi. A s tom se beskonačnošću susrećemo bilo da podjemo prema nutrini bilo prema vani – u sve njezine moguće veze s drugim riječima. (...) Dakle, ni postanak ni konačnica višestrukog otajstva riječi nisu lako ni određivi ni shvatljivi. I još jednom, kao da je temeljna tajna riječi jednako otvorena prema početku, kao i prema kraju. (...) Naravno, svime se navedenim ne niječe i ne pobija mogućnost spoznaje riječi ili njihove strukovne obradbe ili razredbe. Dapače, ta je spoznaja moguća, ali tek kad se ispune oni početni preduvjeti koji su nekakav spoznajni minimum. Naime, za svaku je riječ potrebno odrediti barem troje: značenje, podrijetlo, uporabu, kako bismo se mogli pouzdanije kretati u gustišu značenjskoga okoliša (...) Jer jezik je uvijek više od onoga što trenutno imamo ili u čemu se nalazimo. (...) Dakle, riječi se ne mogu odrediti bez stvari na koje se odnose, upravo kao što se ni stvari ne mogu shvatiti bez riječi koje ih imenuju, opisuju, određuju (...) bez riječi ne bi nitko mogao nikom ništa priopćiti o sebi, bez riječi ne može se ništa doznati ni o čemu (...) Sve u svemu, kad je u jeziku sve, on je nužno i sam sve. (XI, XII, XIII)*

Ladan je duboko svjestan vlastite leksikološke i leksičke relativne originalnosti. I spoz-

najno znanstvene relativnosti svog enciklopedizma i enciklopedizma uopće:

Neke velike originalnosti ovdje nema a možda je zapravo ne bi smjelo ni biti. (...) Izleti li jezikoslovac ili jezikoljub sa svojim izvorima ili otkrivenim otkrićem, zacijelo prokuhava već kuhanu vodu, i vjerojatno je – pogriješio. Iako je nedvojbeno cilj svakom piscu napisati nešto originalno, ovdje je gotovo neminovno ono – suprotno. Što je pisac manje originalan, to su tvrdnje pouzdanije, jer su utemeljene na brojnijim, te time i čvršćim pokazima i dokazima. (...) Enciklopedizam može biti stanovito sveznanje, ali nikako i znanstvena svemoć. Naime, davno je rečeno, a da nije dostatno ponavljano kako enciklopedizam nije toliko škola sveznanja koliko ne smije biti ustanova oholosti, dok bi zapravo trebala biti škola skromnosti. U susretu sa neizmjenjnim svijetom znanja i znanosti imalo razboriti pojedinac (...) mora priznati da je dosta skromno sve što je doznao. (...) Piscu je dopušteno sve uz uvjet da nije dosadan. (...) Sve su vrste pisanja dobre osim dosadne vrste. (Voltaire, XXII, XXII)

Sa krajnjom konsekvencom da Ladan u monografiji *Riječi* produbljuje nerješivu dilemu o filologiji, njenoj disciplini leksikologiji: da (li) su one i znanost i (ili) umjetnosti. Sa poantom da su riječi – i stvari i pojmovi. I magijska igra ljudskoga duha. Jer Ladanova riječ u rečenici žubori i saznanjima i metaforama koje su sastavile božansko i ljudsko u istu sudbinu. I pored nesporne leksikološke enciklopedičnosti, u tim rečenicama o riječima nema razbacivanja podacima – eventualnoga traga enciklopedijskoj narcisoidnosti. Ladan je sa sebe svukao haljine taštine i progovorio jednostavna srca o sebi i o čovjeku. Antičku mudrost da je “čovjek mjera svih stvari” Ladan pretvara u vlastitu mjeru. Ljudskom iskustvu sup(r)otstavlja svoje i nadograđuje ga svojim znanjem, svojim osjećanjem riječi. Iz njih zrači otvoreni smisao svijeta i života – najjemenitnija vrijednost Ladanovih *Riječi, etimologije. Uporabe*. Ladanove Riječi produciraju radost saznanja i najfinija osjećanja. Nije li u radosti saznanja, u intelektualnim zanosima, najdublji smisao i sadržaj našega bivanja? Stoga se Ladanovim *Riječima* valja višekratno vraćati, u njima svoja (ne)znanja radostiti.

Tarik ĆUŠIĆ

Univerzitet u Sarajevu

KRITERIJI PODJELE BOSANSKOHERCEGOVAČKIH GOVORA NA DIJALEKTE

1. Uvodne napomene

Dijalekt se može definirati kao skup govora koji čine zasebnu cjelinu. Dijalekti su jedinice višeg ranga od mjesnih govora, govornih skupina, govornih tipova i poddijalekata, a manje jedinice od narječja. Na osnovu dijalekatske građe vrši se rekonstrukcija jezičkog sistema kako bi se pronašle potvrde o razvoju jezika.

Govoreći o književnim jezicima koji pripadaju srednjojužnoslavenskom dijasistemu, ključnom tačkom u njihovom historijskom razvoju smatra se druga polovina 19. vijeka. Međutim, već do 15. vijeka razvijena su narječja na prostoru budućih književnih jezika, ukupno njih pet: čakavsko, kajkavsko, istočnoštokavsko, zapadnoštokavsko i prototorlačko, tako da su već tada uspostavljene bitne razlike među govorima srednjojužnoslavenskog dijasistema. Bosanskohercegovački govori su u tom periodu uglavnom bili zapadnoštokavski (izuzev jednog dijela govora uz Drinu i istočno od Neretve koji je pripadao istočnoštokavskom narječju). Diferencijacije među govorima srednjojužnoslavenskog dijasistema dodatno su produbljene usljed završetka procesa zamjene te formiranjem dvaju novih, uzlaznih akcenata (kratkog i dugog) u prozodijskom sistemu istočnog ogranka štokavskih govora, s jedne, kao i velikim migracijama stanovništva koje je pretežno naseljavalo prostore istočnog štokavskog narječja, s druge strane. To stanovništvo uglavnom se kretalo prema zapadu zbog čega je došlo do smanjenja teritorije čakavskog i kajkavskog narječja. Kao rezultat tih dvaju srednjovjekovnih procesa na bosanskohercegovačkom terenu u narednim vijekovima prevladat će novoštokavski govori, izoštrit će se granice među govorima te otpočeti formiranje jedinica nižeg ranga od narječja – dijalekata.

Kako dijalekti predstavljaju omeđene geografske osobine, tj. formiraju se na osnovu dominantnih zajedničkih jezičkih crta na određenom geografskom prostoru, postavlja se pitanje: na osnovu kojih jezičkih osobina su govori na određenom prostoru bosanskohercegovačkog terena udruženi u dijalekte?

Ovaj će se rad baviti razmatranjem jezičkih kriterija koji su bili presudni za formiranje četverodijalekatskog sistema na bosanskohercegovačkom terenu.

2. Jezičke crte kao kriteriji podjele bosanskohercegovačkih govora na dijalekte

Tri su jezička kriterija podjele bosanskohercegovačkih govora na dijalekte:

- a) refleksi jata,
- b) rezultati jotovanja praslavenskih grupa *skj, stj, zdj i zgj* te
- c) akcentuacija.

2.1. Refleksi jata

U periodu 13–14. vijeka došlo je do jedne, za srednjojužnoslavenski dijasistem možda i najznačajnije izmjene, a to je proces monoftongizacije i diftongizacije vokala *jat* (*ě*), tj. zamjene njegovim *refleksima*. Stari vokal *jat* bio je u prošlosti dvojake jezičke prirode, monoftonške i diftonške, a procesom njegove monoftongizacije datiranom iz prve i druge polovine 13. vijeka najprije je dobiven ikavski (*ě > i*) a potom i ekavski refleks (*ě > e*), dok je od 14. vijeka *jat* reflektirao diftonšku vrijednost (*ě > ije/je*). Monoftongizacijom i diftongizacijom jata zahvaćena su sva narječja srednjojužnoslavenskog dijasistema. U okviru štokavskog narječja zapadni govori su imali ikavski (*mliko, vitar*), srednji ijekavski (*mlijeko, vjetar*), a istočni ekavski refleks (*mleko, vetar*).

Zamjenom jata različitim refleksima još u srednjem vijeku izvršena je diferencijacija bosanskohercegovačkih govora. Općenito uzevši, zamjena jata imala je sljedeće posljedice na dijalekatsku sliku bosanskohercegovačkog terena: pod utjecajem zapadne grupe štokavskih govora širio se ikavski refleks jata prema istočnim govorima do vertikalne „granične“ linije koju čine rijeke Bosna i Neretva, tako da je zahvatio zapadne bosanske i hercegovačke govore, u kojima je *jat* zamijenjen ikavskim refleksom, stoga bi se zapadni dio Bosne i Hercegovine mogao nazvati ikavskom granicom refleksa jata na bosanskohercegovačkom terenu. Rijeke Bosna i Neretva su crte do kojih je dopro ikavski val, tj. granice proširenosti ikavskog refleksa na prostoru Bosne i Hercegovine i mogu se tretirati izoglosama. Istočno od rijeka Bosne i Neretve u granicama bosanskohercegovačkog terena, što pripada srednjoj (odnosno južnoj) grupi štokavskih govora, *jat* je imao ijekavski refleks.

Međutim, kako su granična područja vertikalne linije Bosna – Neretva pod utjecajem zapadnog i istočnog vala refleksa jata, ikavskog i ijekavskog, tako je moguće da se u određenim govorima pojavljuju mješoviti, ikavski i ijekavski refleksi jata. Jedan od primjera tog snopa izoglosa, dakle prostora preklapanja dviju izoglosa, svakako su govori u dolini Bosne (Žepče) i Neretve (Jablanica) u kojima dolazi do ijekavsko-ikavske zamjene jata: ijekavski refleks je u dugim, a ikavski u kratkim slogovima, npr.: *mlijeko, sijeno, sijelo, sa jedne, i vitar, vira, pisma*, sa druge strane.¹

1. Jahić, Dževad, S. Halilović, I. Palić (2000), *Gramatika bosanskoga jezika*, Dom štampe, Zenica, str. 41.

Lahko je pretpostaviti miješanje ijekavsko-ikavskih refleksa, ali je vrlo teško očekivati pojavljivanje ekavskog refleksa u tim „graničnim“ govorima. Tako se, npr., u govoru Tešnja i Maglaja javlja upravo ekavski refleks jata i to u kombinaciji sa jekavizmima: u dugim slogovima jat ima ekavski refleks (*mleko, seno, levo*), a u kratkim slogovima jekavski (*vjetar, pjesma, vjera*). „Zabilježeni primjeri leksema s ekavskom zamjenom jata pokazuju da to nisu samo tzv. stalni ekavizmi kakvi se susreću u drugim ijekavskim govorima, već da je, uz neka uočljiva odstupanja, u pitanju gotovo dosljedna zamjena dugog jata sa e, slična zamjeni u drugim ekavskim govorima.“²

2.2. Rezultati jotovanja praslavenskih grupa *skj, stj, zdj i zgj*

Praslavenske konsonantske grupe *skj, stj, zdj i zgj* su se jotovale i u okviru bosanskohercegovačkog dijalekatskog terena dale su reflekske *šč, št, žđ i žd* (dakle, *skj, stj > šć, št; zdj, zgj > žđ, žd*), koji su već u srednjem vijeku, kao i refleksi jata, podijelili bh. govore na jedinice višeg ranga.

I dok su refleksi jata podijelili bosanskohercegovačke govore prema vertikalnoj liniji, na osnovu rezultata jotovanja praslavenskih grupa *skj, stj, zdj i zgj* izvršena je klasifikacija bosanskohercegovačkog govora na dijalekte prema horizontalnoj liniji, koja odvaja Bosnu od Hercegovine (Huma), tj. pokazuje raširenost rezultata jotovanja grupa *skj, stj, zdj i zgj*. Općenito uzevši, sjeverni val šćakavskog govora prostorno je raširen do linije razdvajanja Bosne od Hercegovine, a od te linije prema jugu u okviru granica bosanskohercegovačkih govora dominantan je šćakavizam.³ Međutim, nemalo je govora koji se ne mogu podvesti pod ovu podjelu. Prije svega misli se na područja u kojima šćakavci žive u susjedstvu šćakavaca te se naporedo javljaju refleksi *šč, žđ i št, žd* (*ščap, zviždati i štap, zviždati*). Ovi, šćakavsko-šćakavski govori karakteristični su za neke dijelove Bosanske krajine, okolicu u slivu Une, okolicu Brčkog, Grude i dr.

2.3. Akcentuacija

Pored refleksa jata i navedenih praslavenskih grupa, od velikog značaja za diferencijaciju bh. govora na dijalekte, još u začetku formiranja dijalekata, dakle u srednjem vijeku, bila je novoštokavska inovacija nastanka dvaju uzlaznih akcenata, kratkog i dugog te prenošenje dvaju silaznih akcenata na početni slog riječi kao i silaznih akcenata na proklitiku.

Uzimajući u obzir raširenost ove novoštokavske inovacije odnosno čuvanje odlika starijeg akcenatskog sistema, procjenjuje se da dvije trećine bosanskohercegovačkog terena

2. Bulić, Refik (2009), *Iz bosanske dijalektologije*, PrintCom, Tuzla, str. 127.

3. Oko Žepča, Doboja, Teslića i drugih mjesta u dolinama Fojnice i Usore prevladava šćakavizam (šap, ogniše, siriše); prema: Halilović, Senahid (2005), „Bosanskohercegovački govori“, u: Mønnesland, Svein, ur., *Jezik u Bosni i Hercegovini*, Institut za jezik u Sarajevu, Institut za istočnoevropske i orijentalne studije u Oslu, Sarajevo – Oslo, str. 19.

zauzimaju novoštokavski govori.⁴ Starija akcentuacija najdosljednije se čuva u govorima okolice Orašja, u kojima je akcenatski sistem uglavnom još uvijek tročlan, a zatim i na nekim prostorima istočnobosanskog dijalekta gdje se čuva nepreneseni dugosilazni akcent te sporadično akut.

3. Bosanskohercegovački dijalekti

Vodeći se ovim trima jezičkim crtama te prema području na kojem su oni dominantni, reprezentativnu klasifikaciju bosanskohercegovačkih govora na dijalekte napravio je S. Halilović podijelivši ih na:

- istočnobosanski (ijekavskošćakavski),
- zapadni (ikavski novoštokavski),
- istočnohercegovački (ijekavskoštakavski) i
- posavski (arhaični šćakavski).⁵

Istočnobosanski dijalekt obuhvata prostor istočne Bosne, oivičen rijekama Bosnom i Drinom, Fojnicom i Usorom. Glavne osobine ovoga dijalekta su ijekavizam (*bijelo, sijeno*, ali i: *diēte, bielo*) te šćakavizam (npr.: *šćap, ognjišće, zvižđi*); akcentuacija je novija, ali sa znatnim odlikama starijeg akcenatskog stanja.

Zapadnim dijalektom uključen je teren zapadne Hercegovine, južni dio Bosne veliki dio centralne Bosne, derventski kraj te zapadna Bosna, a za ovaj dijalekt karakterističan ikavizam (*mlīko, vītar*) te šćakavizam u sjevernom dijelu ovoga dijalekta (*klišća, moždani*) i štakavizam u njegovom južnom dijelu (*klišta, moždani*); akcentuacija je novijeg tipa.

Istočnohercegovački dijalekt zahvata teren istočne Hercegovine i jugoistočne Bosne te nemali dio Bosanske krajine. Glavne osobine ovog dijalekta jesu ijekavizam (*mlijeko, vjetar*) te dosljedan štakavizam (*štâp, ištēm, ògnjīšte, daždevnjāk, drēždati*); akcentuacija je novoštokavska.

Posavski dijalekt obuhvata govore Hrvata u oraškim selima Domaljevac, Tolisa, Kostrč, Matici, Donja Mahala, Ugljara i Vidovice. Za ovaj dijalekt specifična je ikavska zamjena jata u dugim (*cīna, dīte*) i jekavska u kratkim slogovima (*bježi, djed*), šćakavizam (*klišća, zvižđi*), ali prije svega starija akcentuacija sa dva neprenesena silazna akcenta (*opânci, rūkôm*) i metatonijskim akutom (*jā, junāk*).⁶

Premda su refleksi jata i praslavenskih grupa *skj, stj, zdj i zgj* te akcentuacija tri glavna jezička kriterija kojima se bh. govori mogu podijeliti na dijalekte, oni nemaju jednaku ulogu pri klasificiranju.

Refleksi jata i praslavenskih konsonantskih grupa *skj, stj, zdj i zgj* bili su ključni kriteriji

4. Brozović, Dalibor (2005), „Mjesto bosanskohercegovačkih govora u štokavskome narječju“, u: Mønnesland, Svein, ur., (2005), *Jezik u Bosni i Hercegovini*, Institut za jezik u Sarajevu, Institut za istočnoevropske i orijentalne studije u Oslu, Sarajevo – Oslo, str. 12.

5. Halilović, 2005, str. 15.

6. Prema: Halilović, 2005, str. 15–53.

za formiranje, pa i imenovanje, istočnobosanskog dijalekta s obzirom da se ovim dvjema jezičkim crtama (ijekavizam; šć, žđ) iskazuje najveći stepen kompaktnosti ovoga dijalekta, a što nije slučaj sa akcenatskim sistemom. Za razliku od istočnobosanskoga, zapadni dijalekt pokazuje visoku homogenost upravo u akcenatskom sistemu (novoštokavska akcentuacija) ali i u ikavskom refleksu jata. Refleksi praslavenskih grupa *skj, stj, zdj i zgj* su poprilično heterogeni; u južnom dijelu dominiraju refleksi št i žd, a u sjevernom šć i žđ. Istočnohercegovački dijalekt sigurno je najkompaktniji bosanskohercegovački dijalekt, budući da nema znatnih odstupanja kada je riječ o ovim trima jezičkim crtama (refleks jata je ijekavski, dominiraju štakavski oblici, akcentuacija je novoštokavska). Posavski dijalekt je specifičan prema visokoj homogenosti samo jednog jezičkog kriterija – prozodije, zbog čega je i vjerovatno izdvojen i imenovan dijalektom. Manje je kompaktan u pogledu refleksa praslavenskih grupa *skj, stj, zdj i zgj*, premda je većim dijelom šćakavski, dok je heterogen u pogledu refleksa jata (ikavsko-ijekavski).

Postoji još jedan, peti dijalekt bosanskoga jezika. Za razliku od ovih četiriju dijalekata, ovaj dijalekt obuhvata područje izvan granica bosanskohercegovačkog terena. Riječ je o sandžačkom dijalektu koji zauzima teren između Bijelog Polja, Novoga Pazara, Tutina i doline Lima. Sandžački dijalekt je karakterističan po miješanju ijekavskih i ekavskih refleksa, „kao organska tvorevina na prelazu između prvobitne ijekavske i ekavske zone“ kao i po čuvanju staroštokavske akcentuacije.⁷

4. Zaključna razmatranja

Počeci formiranja dijalekata odnosno diferenciranja govora na bosanskohercegovačkom terenu i njihova udruživanja u dijalekte kao jedinice višeg ranga započinju u 15. vijeku. Do 15. vijeka razlika među govorima srednjojužnoslavenskog dijasistema uspostavljena je kroz istočnoštokavsko, zapadnoštokavsko, čakavsko, kajkavsko i prototorlačko narječje. Te razlike dodatno su se izdiferencirale usljed završetka procesa monoftongizacije i diftongizacije jata, što se na različite načine odrazilo u okvirima štokavskog narječja, kao i nastankom dvaju uzlaznih akcenata, što je bila novoštokavska odlika, te migracijama stanovništva koje je bilo pogođeno inovacijama u akcentuacijskom sistemu prema prostorima sa dominantnim čakavskim i kajkavskim govorima.

Ti procesi su duboko izmijenili dijalekatsku sliku govora na bosanskohercegovačkom terenu, koji je dotad bio uglavnom zapadnoštokavskog, a otad je novoštokavskog tipa; a posljedice tih procesa umnogome su doprinijele današnjoj klasifikaciji bosanskohercegovačkih govora na dijalekte.

Glavne jezičke osobine kojima su stvorene razlike među bh. dijalektima jesu monoftongizacija i diftongizacija jata, tj. refleksi ovoga izvora, rezultati jotovanja praslavenskih konsonantskih grupa *skj, stj, zdj i zgj* te akcentuacija. U grubim crtama govoreći, refleksi jata podijelili su bosanskohercegovačke govore prema vertikalnoj liniji na ikavske zapadne i ijekavske istočne, dok su refleksi praslavenskih grupa *skj, stj, zdj i zgj* razdvojili bh.

7. Jahić, Dževad (1991), *Jezik bosanskih Muslimana*, Biblioteka Ključanin, Sarajevo, str. 11.

dijalekatski teren prema horizontalnoj liniji na sjeverne šćakavske i južne šćakavske; novošćakavska akcentuacija dominira na dvije trećine bosanskohercegovačkog terena. Ove jezičke crte imale su različitu ulogu u formiranju (i imenovanju) bosanskohercegovačkih dijalekata te njihovoj podjeli na: istočnobosanski (ijekavskošćakavski), zapadni (ikavski novošćakavski), istočnohercegovački (ijekavskošćakavski) i posavski (arhaični šćakavski).

Literatura

- Brozović, Dalibor (2005), „*Mjesto bosanskohercegovačkih govora u šćakavskome narječju*“, u: Mønnesland, Svein, ur., *Jezik u Bosni i Hercegovini*, Institut za jezik u Sarajevu, Institut za istočnoevropske i orijentalne studije u Oslu, Sarajevo – Oslo, str. 11–13.
- Bulić, Refik (2009), *Iz bosanske dijalektologije*, PrintCom, Tuzla.
- Halilović, Senahid (2005), „*Bosanskohercegovački govori*“, u: Mønnesland, Svein, ur., *Jezik u Bosni i Hercegovini*, Institut za jezik u Sarajevu, Institut za istočnoevropske i orijentalne studije u Oslu, Sarajevo – Oslo, str. 15–53.
- Halilović, Senahid (1991), *Bosanski jezik*, Biblioteka Ključanin, Sarajevo.
- Ivić, Pavle (1994), *Srpskohrvatski dijalekti: Njihova struktura i razvoj*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Novi Sad.
- Jahić, Dževad, S. Halilović, I. Palić (2000), *Gramatika bosanskoga jezika*, Dom štampe, Zenica.
- Jahić, Dževad (1991), *Jezik bosanskih Muslimana*, Biblioteka Ključanin, Sarajevo.
- Peco, Asim (1990), „*Književni jezik, standardni jezik i narodni govori*“, *Književni jezik i narodni govori*, Prva književna komuna, Mostar, str. 7–10.

UPUTE ZA AUTORE

Časopis *Bosanski jezik* izlazi od 1997. godine a izdaje ga Odsjek za bosanski jezik i književnost Filozofskog fakulteta Univerziteta u Tuzli. Časopis je indeksiran u EBSCO bazama podataka. U časopisu se objavljuju radovi iz bosnistike, slavistike, opće i kontrastivne lingvistike te iz drugih srodnih oblasti. Radovi mogu imati do 30.000 znakova, bez bjelina. Objavljuju se samo ranije neobjavljeni radovi koji dobiju dvije pozitivne recenzije. Radovi se kategoriziraju. Časopis nije u mogućnosti isplaćivati autorske honorare pa se samim slanjem rada u časopis autori odriču autorskog honorara, a ujedno daju saglasnost za objavljivanje sažetka ili cijeloga svoga rada na internet stranici časopisa i u bazama podataka u koje je časopis uključen. Časopis je besplatan.

Radove treba slati e-mailom na: **bosanski.jezik@yahoo.com**. Radovi se šalju u standardnom formatu A4 (Times New Roman, veličina slova 12, pored 1,5). Bilješke treba da budu na dnu stranice. Rukopis treba urediti i numerirati na sljedeći način:

0. stranica: naslov i podnaslov, ime(na) autora, ustanova, adresa ustanove i e-mail autora, a za autore bez zaposlenja samo mjesto stanovanja i e-mail;

1. stranica: naslov, podnaslov, sažetak i ključne riječi na jeziku kojim je rad pisan (odnosi se na rasprave i članke);

2. stranica i dalje: glavni dio teksta.

Ako je tekst pisan na bosanskom jeziku, na kraju teksta treba dodati naslov teksta, sažetak i ključne riječi na engleskom jeziku. Ako je tekst pisan na engleskom jeziku, na kraju teksta treba dodati naslov teksta, sažetak i ključne riječi na bosanskom jeziku.

Popis izvora i literature počinje na novoj stranici.

Na kraju rada treba dodati sve posebne dijelove koji nisu mogli biti uvršteni u tekst (crteži, tablice, slike i sl.).

Ako se u radu numeriraju odjeljci, treba nastojati da se koriste najviše tri nivoa. Nivoje treba označavati arapskim brojevima (1. / 1.1. / 1.1.1.) i za različite nivoje treba upotrebljavati različite tipove slova:

1. Masnim slovima (Times New Roman)

1.1. Broj masnim slovima, a naslov masnim kosim slovima (Times New Roman)

1.1.1. Broj običnim slovima, a naslov kurzivom (Times New Roman)

Prije novog odjeljka s naslovom treba ostaviti dva prazna retka, a između naslova i odjeljka po jedan prazan redak.

Sve primjere u radu treba pisati kurzivom.

Podaci o autoru citiranog teksta pišu se u zagradama a sastoje se od prezimena autora i godine objavljivanja rada, te broja stranice nakon dvotačke i bjeline, npr.: (Matthews 1982: 23). Ako broj stranice nije značajan, navodi se samo prezime autora i godina objavljivanja rada (Matthews 1982).

Kraći citati počinju i završavaju se navodnicima, a duži citati oblikuju se kao poseban odjeljak – odvajaju se praznim redom od prethodnog dijela teksta, pišu se uvučeno, bez navodnika, kurzivom i veličinom slova 10.

Kad se u radu navode primjeri koji se normalno ne uklapaju u rečenicu, oni se označavaju arapskim brojkama u zagradama i odvajaju od glavnog teksta praznim redom. Ako je primjere potrebno grupirati, oni se mogu označavati brojkom i malim slovima, npr.: (1), (1a), (1b), (1c) itd.

Na posebnoj stranici na kraju teksta navodi se naslov **Literatura** a ispod naslova navodi se korišćena literatura

Bibliografske jedinice navode se abecednim redom prema prezimenima autora. Svaka bibliografska jedinica piše se u zasebnom odjeljku a drugi i svaki naredni red je uvučen. Između bibliografskih jedinica nema praznih redova. Radovi istog autora redaju se hronološki – od ranijih radova prema novijim. Ako autor ima više radova objavljenih u jednoj godini, oni se obilježavaju malim slovima, npr.: 2010a, 2010b, 2010c itd.

Ako se u radu navodi više od jednog članka iz iste knjige, onda tu knjigu treba navesti kao posebnu bibliografsku jedinicu pod imenom urednika, pa u jedinicima za pojedine članke uputiti na cijelu knjigu.

Imena autora u bibliografskim jedinicama treba pisati u cijelosti.

Svaka bibliografska jedinica treba biti napisana tako da ima sve sljedeće elemente, redosljed i interpunkciju:

- prezime prvog autora, ime, ime i prezime drugih autora (odvojeni zarezom od drugih imena i prezimena);
- godina objavljivanja napisana u zagradi nakon koje slijedi zarez;
- naslov i podnaslov rada, između kojih se stavlja dvotačka;
- uz članke u časopisima navodi se ime časopisa, godište i broj, zatim zarez i nakon zareza brojevi stranica početka i kraja članka;
- uz članke u knjigama navodi se prezime i ime urednika, nakon zareza skraćeni ur., potom naslov knjige iza koga slijedi zarez i nakon zareza broj stranica početka i kraja članka;
- uz knjige i monografije po potrebi se navodi izdanje, niz te broj u nizu (po potrebi), izdavač, mjesto izdavanja;
- ako neka publikacija ima dva ili više izdavača, onda se između podataka o izdavačima stavlja pravopisni znak tačka-zarez;
- naslove knjiga i nazive časopisa treba pisati kurzivom;
- naslove članaka iz časopisa ili zbornika treba obilježavati navodnim znacima.

Primjeri:

- Škaljić, Abdulah (1989), *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, 6. izdanje, Svjetlost, Sarajevo
- O'Grady, William, Michael Dobrovolsky, Mark Aronoff (1993), *Contemporary Linguistics: An Introduction*, Second Edition, St. Martin's Press, New York
- Tošović, Branko, Arno Wonisch, ur. (2009), *Bošnjački pogledi na odnose između bosanskog, hrvatskog i srpskog jezika*, Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz, Graz; Institut za jezik Sarajevo, Sarajevo
- Šator, Muhamed (2008), "Jezička politika u vrijeme Austro-Ugarske", *Bosanski jezik* 5, 103–131.
- Vajzović, Hanka (2005), "Alhamijado književnost", u: Svein Mønnesland, ur., *Jezik u Bosni i Hercegovini*, 175–215, Institut za jezik u Sarajevu, Sarajevo; Institut za istočnoevropske i orijentalne studije, Oslo

Redakcija

GUIDELINES FOR AUTHORS

Bosanski jezik has been published since 1997. by Bosnian Language and Literature Department of Philosophy Faculty, Tuzla University. It publishes papers in Bosnian studies, general linguistics, contrastive linguistics and other related areas. Papers can have up to 30.000 characters without spaces. Only the papers with two positive reviews which have not been published elsewhere will be accepted. The papers are categorized. The journal cannot afford to pay the fees to the authors. Therefore, by sending the paper to this journal, the authors waive their right to any compensation, and at the same time they give their consent to publish the abstract or the whole paper on the web-site of the journal and in databases in which the journal is registered. The journal is distributed for free.

E-mail the paper to: **bosanski.jezik@yahoo.com**. Submit the manuscript in standard A4 format (Times New Roman 12, spacing 1,5). Use footnotes rather than endnotes. The manuscript is to be organized as follows:

page 0: title, subtitle name(s) of the author(s), affiliation, address of the institution, author's e-mail address, and for authors without affiliation only the home address and the e-mail;

page 1: title, subtitle, abstract and key words in the language in which the paper is written;

page 2 and on: body of the text.

If the text is written in the Bosnian language, add the title, the abstract and key words in English at the end. If the text is written in English, add the title, the abstract and key words in Bosnian at the end.

References begin on this page.

Any special matter (i.e. drawings, tables, figures) that could not be integrated into the text should be added at the end.

If you use numbering in the text, avoid using more than three levels. All sections in the text should be numbered with Arabic numerals (1. / 1.1. / 1.1.1.); use different font types for section titles at the different levels:

1. Bold (Times New Roman)

1.1. Number in bold but title in bold italic (Times New Roman)

1.1.2. Number in roman but title in italic (Times New Roman)

Section titles should be preceded by two blank lines and followed by one blank line.

Use italics for all cited linguistic forms and examples in the text.

Write the citation in parentheses consisting of the author's surname, the year of publication, and, where relevant, the page number after a colon and a space, for example, (Matthews 1982: 23). If the page number is irrelevant, write only the author's surname and the year of publication (Matthews 1982).

Write short quotations between quotation marks; longer quotes form a separate paragraph – separated from the preceding text with a blank space. They are indented, without

quotation marks, written in italics, font size 10.

When giving the examples which normally do not fit in the sentence, mark them with Arabic numerals in brackets and separate them from the main body of the text by leaving spaces before and after. Use lowercase letters to group sets of related items, for example (1), (1a), (1b), (1c) etc.

At the end of the manuscript, beginning on a separate page, write the heading **References**, and provide a full bibliography below.

Arrange the entries alphabetically by surnames of authors, with each entry as a separate hanging indented paragraph. Entries should not be separated by blank lines. List multiple works by the same author in ascending chronological order (oldest first, newest last). Use suffixed letters a, b, c, etc. to distinguish more than one item published by a single author in the same year, for example 2010a, 2010b, 2010c etc.

If more than one article is cited from one book, list the book as a separate entry under the editor's name, with crossreferences to the book in the entries for each article.

Write full names of the authors in the entries.

Each entry should contain the following elements, in the order and punctuation given:

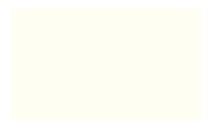
- surname of the first author, name, names and surnames of other authors (separated by a comma from other names and surnames);
- year of publication in parentheses, followed by a comma;
- title and subtitle of the manuscript, separated by a colon;
- for articles in journals, write the name of the journal, year and number, followed by a comma and the page numbers of the first and the last page of the article;
- for articles in books, write the surname and the name of the editor, followed by a comma and the abbreviation ed., and then the title of the book, followed by a comma and the page numbers of the first and the last page of the article;
- for books and monographs, where necessary, write the series, the volume and the issue number (where necessary), the publisher and the place of publishing;
- if a publication has two or more publishers, separate their names by a semi-colon;
- write book titles and journal names in italics;
- use quotation marks for titles of articles from journals or conference proceedings.

Examples:

- Škaljić, Abdulah (1989), *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, 6. izdanje, Svjetlost, Sarajevo
- O'Grady, William, Michael Dobrovolsky, Mark Aronoff (1993), *Contemporary Linguistics: An Introduction*, Second Edition, St. Martin's Press, New York
- Tošović, Branko, Arno Wonisch, ur. (2009), *Bošnjački pogledi na odnose između bosansko-hrvatskog i srpskog jezika*, Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz, Graz; Institut za jezik Sarajevo, Sarajevo
- Šator, Muhamed (2008), "Jezička politika u vrijeme Austro-Ugarske", *Bosanski jezik* 5, 103–131.
- Vajzović, Hanka (2005), "Alhamijado književnost", u: Svein Mønnesland, ur., *Jezik u Bos-*

ni i Hercegovini, 175–215, Institut za jezik u Sarajevu, Sarajevo; Institut za istočnoevropske i orijentalne studije, Oslo

Editorial board

BOSANSKI JEZIK

ČASOPIS ZA
KULTURU BOSANSKOGA
KNJIŽEVNOG JEZIKA

TUZLA, 1997. g.

1

UDK 808.64 (05)

BOSANSKI JEZIK

Časopis za kulturu bosanskoga književnog jezika

Glavni i odgovorni urednik

Dr. Ahmet Kasumović

Uredništvo

Dr. Asim Haliković, Dr. Naila Valjevac

Dr. Nedžad Pašić, Dr. Rašid Durić

Dr. Enes Kujundžić, Dr. Ahmet Kasumović

Broj 1

1997.

Tiraž

500 primjeraka

Časopis izlazi najmanje jednom godišnje. Pretplata, radovi i dopisi šalju se na adresu: Filozofski fakultet u Tuzli, Odsjek za bosanski jezik i književnost, Fiskova br. 6, Tuzla, BiH.

Štampa

Kurtagraf, Tuzla

Izdaje

Prava riječ, Tuzla

Časopis *Bosanski jezik* upisan je u evidenciju javnih glasila u skladu sa Zakonom, odlukom Federalnog ministarstva obrazovanja, nauke, kulture i sporta BiH broj: 08-104-4/96. od 29.2.1996. godine pod brojem 559.

Mišljenjem Ministarstva obrazovanja, nauke, kulture i sporta Tuzlansko-podrinjskog kantona broj: 10/1-65-13577/97. od 1.9.1997. godine *Bosanski jezik* je oslobođen plaćanja poreza na promet proizvoda.

SADRŽAJ

1	<i>Dr. Wanda BROJNE</i>
		“SLOBODNE” RELATIVNE REČENICE I PITANJA LINGVISTIČKE TEORIJE
2	<i>Dr. Fahrudin RIZIĆ</i>
		PJESNIK ZELENE BRADE ZUKO DŽUMHUR
19	<i>Dr. Anis HALILOVIĆ</i>
		AVDO KARABEGOVIĆ HASANBEGOVIĆ PJESNIK USAMLJENE DUŠE
26	<i>Dr. Rana DUBIĆ</i>
		SEVDALINKA I NOVOKOMPONIRANA NARODNA PJESMA (muzikološka-filološka i estetska razmeđa)
49	<i>Mr. Nedžad PISIĆ</i>
		PRVI BOŠNJAČKI ROMAN
58	<i>Dr. Ahmet KASIMOVIĆ</i>
		HAJDEKATI (SE)
63	<i>Dr. Gerhard NEWEKLOWST (Klagenfurt)</i>
		JUŽNOSLOVENSKE JEZICI PREMA SVJEDOČENJU SA AMBASADORSKOG (POKLIŠARSKOG) PUTOVANJA BENEDIKTA KURIPEŠIĆA 1590.
76	<i>Nehaša MALJEZANOVIĆ</i>
		JOŠ NEŠTO O BOSANSKOM JEZIKU
80	<i>Mr. Nail KURTIĆ</i>
		PUBLIC RELATIONS - NOVA STRATEGIJA KOMUNICIRANJA S OKRUŽENJEM
86	<i>Dr. Semir HALILOVIĆ</i>
		O GOVORU OPUZENA (pregled osnovnih osobina i mjesto među susjednim govorima)
98	<i>Dr. Čamil HUSEJINBAŠIĆ</i>
		ODBRANA JEZIK
104	<i>Dr. Ahmet KASIMOVIĆ</i>
		VOKATIV BOŠNJAČKIH MUŠKIH IMENA NA KONSONANTE K, G, H
107	<i>Dr. Enes KURUNDŽIĆ</i>
		STARIA BOŠNJAČKA KNJIGA KAO IZVOR LEKSIČKE GRADE BOSANSKOGA JEZIKA

UDK
Dr. Edna Klimentić

Štampa / Printed by
Planjax komerc doo Tešanj

Štampanje završeno decembra 2015.

Svi primjerci su besplatni.
Ovaj broj štampan je uz finansijsku pomoć Federalnog ministarstva za obrazovanje i nauku.

ISSN 1552-5696

